

T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ERGANİ-MADEN BAKIR İŞLETMESİ TARİHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK

HAZIRLAYAN
Özkan DEMİR

ELAZIĞ - 2010

T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ERGANİ-MADEN BAKIR İŞLETMESİ TARİHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman	Üye	Üye
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK	Doç. Dr. Rahmi DOĞANAY	Yrd. Doç. Dr. Nadir İLHAN

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun / / tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Enstitü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ERGANİ-MADEN BAKIR İŞLETMESİ TARİHİ

Özkan DEMİR

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

ELAZIĞ - 2010, Sayfa: IX + 134

Madencilik, ilkçağlardan günümüze kadar, yaşanılan bölgenin durumuna göre zaman zaman insanların temel uğraşı ve zaman zaman da ekonomik zenginlikler arasında yer almıştır. Dünyanın hemen her bölgesinde maden yatakları mevcut olup, bu durum güçlü devletlerin dikkatini çekmiştir ve bu bölgeler devletlerin çatışma alanı haline gelmiştir. Devletler çatıştığı için değil, madenler önemli olduğu için devletler çatışmıştır. Türkiye coğrafyası da madenler açısından dünyanın en zengin bölgelerinden biridir.

Türkiye'nin hatta dünyanın en zengin bakır yataklarından biri de Elazığ'ın Maden ilçesinde (Ergani Madeni) bulunmaktadır. Bu bölge hemen her devirde uygarlıkların cazibe noktası haline gelmiştir. 1939'da modern usullerle çalışmaya başlayan Ergani Bakır İşletmesi, bölgenin ekonomik ve sosyal olarak gelişiminde en önemli paya sahiptir. İşletme, Türkiye için de ekonomik açıdan en çok gelir getiren kuruluşlar arasında yer almış ve ülkenin bakır ihtiyacını fazlasıyla karşılamıştır. Ancak bir süre sonra bakır cevherinin tenör değerinin azalması bu kuruluşun önemini gün geçtikte azaltmış ve işletmeyi kapanma noktasına götürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ergani Bakır İşletmesi, bakır, Maden, Etibank, madencilik...

ABSTRACT

Master Thesis

THE HISTORY OF THE ERGANİ-MADEN CUPPER FACTORY

Özkan DEMİR

The Fırat University

The Institute of Social Science

The Department of History

ELAZIĞ - 2010, Page: IX + 134

The Mining has become the main activities and the economical richness of the humanbeings' depending of the situation of the region where people inhabited since the First Age (the Antiquity). Mining deposits can be seen all over the world and this situation took the attarcitons of the powerful states. Thus mining regions became the confilct area of the states. Briefly, all these situation shows how significance the mine areas and the mining. The Turkish geography is also one of the richest country in mining zones/areas in the world.

The town, Maden of the Elazığ city (Ergani Madeni), has become one of the richest cupper mine deposits in Turkey as well as in the world. Thus this region has gotten the attraciton of civilizations in all periods of the history. With modern methods since 1939, the Ergani Cupper Factory, has had the most significant place on the development of the region with social and economical dimensions. Additionaly, it has also become one of the significant institution which has brought the highest level of economical incomes in Turkey and it completely fullfilled the cupper needs of the country. However, after a while, since the importance of the cupper mine in daily life decreases, this institutions has lost its value and come in a point of closing all units.

Key Words: The Ergani Cupper Factory, cupper, Maden, Etibank, mining...

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ	VII
ÖN SÖZ	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
1. Maden İlçesi.....	1
2. Ergani İlçesi	5

BİRİNCİ BÖLÜM

1935 YILINA KADAR ERGANİ-MADEN BAKIR İŞLETMESİ

1.1. Ergani Bakır Yatağı ve İşletmenin Cumhuriyet Öncesi Durumu.....	7
1.2. Fabrikanın Cumhuriyet Döneminde İşletmeye Açılması	11
1.2.1. Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi'nin Kurulması	12
1.2.2. Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelesnamesi	25

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ İKTİSAT POLİTİKASI VE ETİBANK'IN KURULMASI

2.1. Türk Devletinin İktisat Anlayışı	30
2.2. Türk Ekonomisinde Devletçilik Dönemi	34
2.2.1. Planlı Sanayileşme Dönemine Geçiş	38
2.2.2. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında Madencilik	43
2.3. Etibank'ın Kurulması ve Faaliyete Geçmesi.....	46
2.3.1. Ergani Bakır İşletmesi İdaresinin Etibank'a Devredilmesi	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERGANİ-MADEN BAKIR İŞLETMESİ'NİN ÇALIŞMA YAPISI

3.1. İşletmenin İdare Anlayışı	57
3.1.1. Bakır İşletmesinin Teşkilat Yapısı.....	58
3.1.1.1. Yönetim Komitesi	58
3.1.1.2. Müessese Müdürlüğü	59

3.1.1.3. İdare ve Sosyal İşler Amirliği	61
3.1.1.4. Personel Servisi	62
3.1.1.5. Muhaberat Servisi	62
3.1.1.6. Satın Alma ve Anbar Servisi	63
3.1.1.7. Muhasebe Servisi	64
3.1.1.8. Sağlık Servisi	64
3.1.1.9. Maden Mühendisliği.....	65
3.1.1.10. Flotasyon Servisi	65
3.1.1.11. İzabe Servisi.....	65
3.1.1.12. Kontrol Etüd Servisi	66
3.1.1.13. Katık Maddeler (Kesker) Servisi	66
3.1.1.14. Elektromekanik Baş Mühendisliği.....	66
3.1.1.15. İnşaat Bakım ve Kontrol Servisi	67
3.1.1.16. Enerji Servisi.....	67
3.1.1.17. Makine İkmal Servisi	67
3.1.2. İşletmenin Personel Durumu ve Personel Hakları	67
3.2. Ergani Bakır İşletmesinin Üretime Geçmesi.....	71
3.2.1. Bakır İşletmesinin Çalışma Bölümleri	72
3.2.1.1. Flotasyon Tesisleri	72
3.2.1.2. İzabehane	74
3.2.1.2.1. Blister Bakır Üretimi	76
3.2.1.2.2. Tersip Bakır Üretimi.....	78
3.2.1.3. Sülfürik Asit Fabrikası	78
3.2.1.4. Enerji Santrali	79
3.3. Ergani Bakır İşletmesinin Sosyal ve Kültürel Faaliyetleri.....	80
3.4. Ergani Bakır İşletmesinin Mali Durumu ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri.....	83
3.5. Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Müdürleri	88

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ÖZELLEŞTİRME DÖNEMİ

4.1. Türkiye’de Özelleştirme Anlayışı	92
4.1.1. Özelleştirme Yanlısı Olanların Düşünceleri.....	92
4.1.2. Özelleştirme Karşıtlarının İleri Sürdükleri Fikirler	94

4.2. Türkiye’de Özelleştirmenin Temelleri ve Gelişimi.....	94
4.2.1. Türkiye’de Özelleştirme İle İlgili Temel Yasal Düzenlemeler	95
4.2.2. Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları.....	96
4.3. Ergani Bakır İşletmesinin Kapatılması ve Özelleştirilmesi	97
SONUÇ	102
BİBLİYOGRAFYA.....	103
MADENCİLİK SÖZLÜĞÜ	110
EKLER	112

TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1- Maden merkez nüfusunun yıllara göre dağılımı	4
Tablo 2 - Ergani Bakır T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı.....	19
Tablo 3 – Türkiye’de bazı madenlerin yıllara göre üretim durumu.....	45
Tablo 4 - Bazı yıllara göre Ergani Bakır İşletmesi’nde çalışan personel sayısı	69
Şekil 1 - Ergani Bakır İşletmesi’nin Teşkilat Yapısı.....	59

ÖN SÖZ

Ergani-Maden bakır yatağı Türkiye'nin önemli ve en eski maden yataklarından biridir. Dört bin yıldan beri madenciliğin yapıldığı yatak, 19. yüzyılın ortalarından itibaren düzenli olarak işletilmiştir. 1939 yılında işletmeye açılan Ergani Bakır İşletmesi ise Cumhuriyet Tarihinin en önemli kuruluşları arasında yer almıştır. Ancak bir süre sonra üretimin gittikçe azalması ve tesislerin eskimesi nedeniyle, uzun yıllar bölgeye ve ülkeye büyük katkılar sağlayan işletmenin, Etibank tarafından kapatılmasına karar verilmiştir. 1994 yılında alınan bir kararla, 1 Ocak 1995 tarihinde Ergani Bakır İşletmesi kapatılmıştır.

Yapılan bu tez çalışması, Türkiye için büyük önemi olan, uzun yıllar Türkiye ekonomisine büyük katkılar sağlayan Ergani Bakır İşletmesi'nin tanıtılmasını, ülkeye sosyal ve ekonomik etkilerini kapsamaktadır. Bu çalışmanın kaynaklarını; arşiv belgeleri, resmi yayınlar, tetkik eserler ve Etibank'ın işletme ile ilgili yayınladığı belgeler oluşturmaktadır. Bakır madenciliği ile ilgili kullanılan bazı teknik terimleri de, Madencilik Sözlüğü başlığı altında vermeyi doğru bulduk.

“Ergani-Maden Bakır İşletmesi Tarihi” adını verdiğimiz tez çalışması sırasında çeşitli konularda yardımlarını gördüğüm hocalarım Arş. Gör. Yavuz HAYKIR'a, Yrd. Doç. Dr. Ayşegül HÜSEYNİKLİOĞLU'na, Eti Holding yöneticilerinden Orhan YÜNKÜL ile Fehmi ÜNLÜ'ye ve konunun belirlenmesinde, çalışmanın ortaya çıkmasında en önemli paya sahip olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK'e çalışmam süresince bana göstermiş oldukları yakın ilgi ve destekten dolayı teşekkürlerimi sunmayı bir vazife bilirim.

Özkan DEMİR

Elazığ - 2010

KISALTMALAR

AŞ	: Anonim Şirket
AÜ	: Ankara Üniversitesi
BCA.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C.	: Cilt
cm.	: Santimetre
DPT.	: Devlet Planlama Teşkilatı
EBİ.	: Ergani Bakır İşletmesi
Ed.	: Editör
FÜ	: Fırat Üniversitesi
gr.	: Gram
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
kg.	: Kilogram
KHK.	: Kanun Hükmünde Kararname
KİT.	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
km.	: Kilometre
m³	: Metre küp
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra
MTA.	: Maden Tetkik Arama
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.A.Ş.	: Türk Anonim Şirketi
TBMM.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEK.	: Türkiye Elektrik Kurumu
TL	: Türk Lirası
W-J	: Water Jacket fırını

GİRİŞ

1. Maden İlçesi

Doğu Anadolu Bölgesi Yukarı Fırat Bölümü'nde Elazığ'a bağlı bir ilçe olan Maden, dağlarında bulunan bakır madeninden dolayı yüzyıllar boyu birçok kavmin uğrak yeri olmuştur. Buna karşılık ilçe merkezinde herhangi bir kalıcı yerleşim yeri olmamıştır. İlçe topraklarını doğuda Alacakaya (Elazığ), batıda Sivrice (Elazığ), güneyde Çüngüş ve Ergani (Diyarbakır), kuzeyde Elazığ ili merkez ilçesi ve Palu (Elazığ) ilçeleri çevirir. Mevcut kaynaklara ve bulunabilen kayıtlara göre Bakır Maden ilçesi MÖ. 2750'ye doğru Sümer - Akad İmparatorluğu'nun, MÖ. 2'nci binyılda Hurritlerin, MÖ. 1400 yıllarında Mitanni Krallığı'nın, MÖ. 1'inci binyılda Asurların daha sonra da Makedonya, İran ve MÖ. 30 – MS. 180 yıllarında da Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde yer almıştır¹. Bölge, M.Ö. VIII. ve IX. yy.da Doğu Anadolu'nun önemli bir kısmını hâkimiyetleri altına alan Urartular ile Mezopotamya'da hakimiyet kuran Asurlular arasındaki mücadelelere sahne olmuş ve Urartular ile Asurlular arasında sık sık el değiştirmiştir².

Maden halkı tabiat zorlukları nedeniyle ana yurtları olan Orta Asya'dan göç etmek zorunda kalan Türklerdendir. Bir kısmı Mezopotamya'dan ve bir kısmı da Kafkaslardan inmek suretiyle bu mıntıkaya yerleşmişlerdir. Bunlar, yerleştikleri yerlere ana yurdun kültürünü ve medeniyetini de götürmüşlerdir. Çok defa oturdukları yerlerin adlarını kabilelerine ad olarak vermişlerdir. Bazen de kendi adlarını yerleştikleri yerlere vermişlerdir. Madencilikte ileri giden Türkler, Maden'de hayat ve can veren bakır madenini de ihmal etmemişlerdir³.

Maden, İslamiyetin yayılması sırasında öncelikle Abbasi, Anadolu Selçukluları, İlhanlı, Saltuklu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu egemenliğine girmiştir. Şah İsmail, Safevi Devleti'ni kurup devlet sınırlarını batıya doğru ilerletirken Harput'u ve Bakır Maden ilçesini de kendi ülkesine katmıştır⁴. Ancak daha sonra bölgeye tam hakim

¹ Lütfi Ergene; *Geçmişten Günümüze Bakır Maden*, Maden, 1995, s. 21; Necip Güngör Kısaparmak; *Bütün Yönleriyle Bakır Maden İlçesi*, Ankara, 1975, s. 23-24.

² Ali Yiğit; "Maden (Ergani Madeni) Kasabası'nın Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1-2, Elazığ, 1995, s. 319.

³ Ömer Kemal Açar; *Maden İli*, İstanbul, 1938, 7-8.

⁴ Necip Güngör Kısaparmak; *Bütün Yönleriyle Bakır Maden İlçesi*, Ankara, 1975, s. 24.

olamayan Şah İsmail 1514'te Çaldıran Savaşı'nı kaybetmesiyle bölgeyi Osmanlı Devleti'ne terk etmek zorunda kalmıştır⁵.

1515 yılında Osmanlı topraklarına katılan Maden'e Laudium Rumları yerleştirilmiş ve bakır cevheri bunlar tarafından çıkarılıp işletilmiştir. Fakat XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca bakır ocaklarının düzenli olarak işletilmediği ve uzun süre kapalı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu döneme ait eserlerde Maden'den söz edilmemektedir. Mesela Evliya Çelebi, Hazar Gölü çevresi ve Ergani'yi ayrıntısıyla anlattığı halde Maden'den bahsetmemektedir. Yine Polonyalı Simeon, Hazar Gölü çevresinden ve Ergani'den bahsettiği seyahatnamesinde Maden'den ve buradaki bakır ocaklarından söz etmemektedir. Tüm bunlara bakıldığında bu dönemde ocakların işletilmemesi nedeniyle Maden'de yerleşmenin ya hiç olmadığı ya da dikkat çekmeyecek kadar önemsiz olduğu anlaşılmaktadır⁶.

Maden ilçesi 1750 ile 1834 yılları arasında Keban eyaletine bağlanmıştır. 1834 yılından itibaren Diyarbakır eyaletinin merkez sancağına bağlı bir ilçe haline getirilmiş ve 1889'a kadar kaymakamlık halinde idare olunmuştur⁷. Maden 1889'dan itibaren sancak merkezi olmuş, Cumhuriyet dönemine kadar mutasarrıflar tarafından idare edilmiştir. Cumhuriyet dönemine kadar Ergani Madeni adıyla anılan Maden ilçesi, 1924-1927 yılları arasında valilik statüsünde olup, 1927 yılından sonra Elazığ iline bağlı bir ilçe haline getirilmiştir⁸. Maden, günümüzde de Elazığ iline bağlı bir ilçedir.

İlçe merkezi başlangıçta Arpameydanı adı verilen mevkiide kurulmuştur. İlerleyen zaman içerisinde, Arpameydanı Mahallesi maden sahasında bulunduğundan kamulaştırılmıştır. Buranın sakinleri de Diyarbakır-Elazığ karayolu üzerinde bulunan Kortik mevkiine yerleşerek Bahçelievler Mahallesi'nin kurulmasını sağlamışlardır⁹.

1927 yılında Elazığ'a bağlı ilçe haline getirilen Maden, kaymakamlıkla yönetilmektedir. Maden'e bağlı sekiz köy ile Alacakaya 1990 yılında ilçeden ayrılarak yeni bir ilçe oluşturulmuştur. Böylece Maden, 22'si merkez bucağa ve 16'sı Hazar

⁵ Lütfi Ergene; *Geçmişten Günümüze Bakır Maden*, Maden, 1995, s. 21.

Safeviler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer; *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1992.

⁶ Ali Yiğit; "Maden (Ergani Madeni) Kasabası'nın Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1-2, Elazığ, 1995, s. 321.

⁷ *Maden 1986 İlçe Yıllığı*, İstanbul, 1986, s. 15.

⁸ *Elazığ 1992 İl Yıllığı*, Elazığ, 1992, s. 199.

⁹ <http://web.firat.edu.tr/maden/default.asp?ic=tarihce> (15.07.2009)

bucağına bağlı olmak üzere 38 köyün idari merkezi durumundadır¹⁰. Merkez bucağına bağlı Gezin köyünün 2000 yılına doğru belde olmasıyla ilçede ikinci bir belediye kurumu oluşturulmuştur. Maden'in 1990'lardan sonra önem kaybetmesiyle Hazar Gölü'nün kenarında kurulan beldenin nüfusu hızla artmıştır. Bugün 2000'in üzerinde bir nüfusa sahip olan beldenin nüfusunun giderek artacağı düşünülmektedir. Bu da ilerleyen zamanlarda beldenin ilçeye dönüştürülmesi anlamına gelebilir.

Maden'de, 1927 sayımında, 2272 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Bu sayı 1935'te 2762'ye yükselmiştir. 1936 yılında Etibank Bakır İşletmesi Tesisleri'nin inşaatına başlanması ve 1939'da işletmeye açılması ile Maden nüfusunda büyük bir artış olmuştur. 1935'te 2762 olan nüfus yaklaşık, yıllık ortalama % 106'lık bir artışla, 1940 yılında 4691'e yükselmiştir. Fakat 2. Dünya Savaşı'nın çıkması ve erkek nüfusun askere alınması ile Maden nüfusunda tekrar bir azalma olmuş; 1945 yılında nüfus 4377'ye düşmüştür. 1960 yılında yaklaşık % 40'lık bir artışla nüfus 7956'ya yükselmiştir. Bu yıldan sonra Etibank, tesislerin kapasitesinde artışa gitmiş ve Flotasyon Tesislerinin açılması dolayısıyla çok sayıda yeni işçi alımı yapılmıştır. Bu da kasaba nüfusunda bir artışa sebep olmuş ve yaklaşık % 69 bir artışla 1970 yılında Maden tarihinin en yüksek nüfus miktarı olan 15516'ya yükselmiştir.

1970'ten sonra, Maden'in nüfusunda sürekli azalma olmuştur. Her ne kadar 1973'te Asit Fabrikası eklenmişse de, nüfus azalmasını önleyememiştir. 1973'ten sonra Etibank tarafından tenörün düşüklüğü gerekçesiyle işçi sayısında azaltmaya gidilmiş ve bu azalma kasaba nüfusunu da etkilemiştir. Azalma 1975'e kadar yavaş, 1975'ten sonra da artarak devam etmiştir. Nitekim 1970'te 15516 olan nüfus yıllık ortalama % 23'lük bir azalma ile 1980'de 12341'e, 1980-1990 yılları ortalama % 13'lük bir azalmayla 10838'e düşmüştür. 1990 yılında Etibank'ta çalışan personel sayısı 1000 kişi iken, süresi dolan işçilerin emekliye sevk edilmesi ile bu sayı 1995 yılı başında 177'ye inmiştir. Emekli olanların hemen hemen tamamının kasabadan ayrılması, kasaba nüfusunun büyük oranda azalmasına sebep olmuştur¹¹. 2008 adrese dayalı nüfus kayıt sistemi verilerine göre Maden merkez nüfusu, 3.028 erkek ve 2.901 kadın olmak üzere

¹⁰ A. Yiğit; "Maden Kasabası'nın Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları", s. 330.

¹¹ A. Yiğit; "Maden Kasabası'nın Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları", s. 321-322.

toplam 5.929 kişidir. Köyler ve Gezin beldesiyle beraber toplam ilçe nüfusu ise 16.447 kişiden ibarettir*.

MADEN İLÇESİNİN YILLARA GÖRE NÜFUSU													
Yıllar	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990		2008
Erkek	3031	2637	3196	3883	4328	5692	8274	7986	6493	7425	5332		3028
Kadın	1660	1740	2265	2951	3628	4474	7242	7165	5848	7031	5506		2901
Toplam	4691	4377	5461	6834	7956	10166	15516	15151	12371	14456	10838		5929

Tablo 1- Maden merkez nüfusunun yıllara göre dağılımı (Devlet İstatistik Enstitüsü Verileri)

Resim 1 – 1930’larda Bakır Maden Köprüsü ve Maden

(Elazığ Vilayetine 933-937 Yıllarındaki Bayındırlık İşleri albümünden alınmıştır.)

*http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=turkiye_ilce_koy_sehir.RDF&p_il1=23&p_ilce1=1506&p_kod=2&p_yil=2008&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env (02.08.2009)

Resim 2 – Maden ilçe merkezinden görünüm

Resim 3 - Maden’de Kortik (Bahçelievler) mevki

2. Ergani İlçesi

Diyarbakır iline bağlı Ergani ilçesi çok eski bir şehir olup, kuruluş tarihi belli değildir. İlçeye 8 km. uzaklıkta bulunan Hilar Şehri (Çayönü) harabelerinde yapılan kazıda, bugünkü bilgilere göre Anadolu’nun en eski köy yerleşimi ortaya çıkmıştır. Çayönü tepesinde ortaya çıkan M.Ö. 7000 yılına varan kalıntılara dayanarak Ergani’nin 9000 yıllık tarihi olduğu söylenir. Bu bölge zamanla Akadlar, Hurriler, Asurlar,

Urartular, Romalılar, Bizans Devleti ve İslam Devletinin egemenliğine girmiştir. Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle bölge Selçuklular, Artuklar, Akkoyunlular ve son olarak Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahasında yer almıştır¹².

1515'te Diyarbakır Beylerbeyliği kurulunca Ergani de bu eyalete bağlı bir sancak olmuştur. Uzunca bir süre bu konumunu koruyan Ergani Sancağı'nda, XIX. yüzyılda kaza ve nahiyelerin merkezinde mutasarrıf, kaymakam, kadının ve diğer başkanları ile sancağın ileri gelenlerinden kurulan bir idare meclisi bulunmuştur. 1881 yılında Çermik nahiyesinin de Ergani sancağına ilave edilmesiyle ayrı bir kaza oluşturulmuştur¹³.

19. yüzyıl ortalarında Ergani sancağının merkezi, bakır madeni işletilmesi dolayısıyla önem kazanan Maden kasabasına taşındı. XIX. yüzyılda bir mutasarrıf, 3 kaymakam ve 11 müdür tarafından yönetilen ilçe çok eski yerleşim yeri olup Doğu Anadolu kültürü ile yoğrulmuştur. Ancak bu güne kadar bir kulenin yıkıntıları gelebilmiştir. Ergani kalesi, Ergani yakınında Kolat Dağı yamacında bulunur. Bugün bir yıkıntı halindedir. Kalenin kimin tarafından yapıldığına dair bir kayda da rastlanmamıştır¹⁴.

Osmanlı Devleti döneminde uzun zaman Sancak beyliği (İl Merkezi) yapan ilçe, 20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı kanunla sancakların kaldırılması ve idari taksimatın yeniden düzenlemesiyle Diyarbakır iline bağlı ilçe statüsünü almıştır¹⁵.

¹² İbrahim Yılmazçelik; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara, 1995, s. 2-3.

¹³ Esen Durmuş; *Ergani İlçesi'nin Coğrafyası*, FÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2009, s. 88.

¹⁴ http://www.ergani.net/v2/index.php?option=com_content&view=article&id=95&Itemid=122 (4.8.2009)

¹⁵ Esen Durmuş; *Ergani İlçesi'nin Coğrafyası*, FÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2009, s. 90.

BİRİNCİ BÖLÜM

1935 YILINA KADAR ERGANİ-MADEN BAKIR İŞLETMESİ

1.1. Ergani Bakır Yatağı ve İşletmenin Cumhuriyet Öncesi Durumu

Ergani bakır madeni yatakları Türkiye'nin güneydoğusunda Elazığ iline bağlı Maden ilçesinin Dicle nehri vadisindedir. Bu maden dünyanın en eski bakır madeni işletmesi olduğu gibi, tenor bakımından da en zengin cevherine sahip olanıdır¹⁶. Asıl maden yatağı kasabanın (Maden) yarım kilometre güneyinde ve kasabadan 250 metre yükseklikte, kasabanın kenarından geçen Dicle nehrinin batısına düşer. İlçe merkezinin güney batısında yer alan bakır yatakları batıdan doğuya doğru Hacan, Weiss (Mihrap Dağı), Anayatak, Mızırtepe ve Kısabekir isimleriyle anılır. Anayatak uzunluğu 1000 m., genişliği 400 m. ve derinliği 150 m.ye yaklaşmaktadır¹⁷. Maden yatağı Elazığ'a 75, Diyarbakır'a 85 kilometre uzaklıktadır.

Ergani cevher yatakları tarihten önceki devirlerde de malumdu ve milattan 2000 sene evvel Asurilerin burada madencilik yaptıkları tahmin olunmaktadır¹⁸. Yine buradaki madencilik faaliyetinin Fenikelilerce başlatıldığı, bazı araştırmacıların da bu tarihi MÖ. 7000'e kadar götürdükleri belirtilmektedir¹⁹. Diğer taraftan da arkeolojik keşifler Ergani ocaklarının Taş Devrinden Tunç devrine geçişte oynadığı üstün rolü ortaya koymuştur. Eski devirlerden kalma galerilerin inşa tarzındaki mükemmeliyeti bugün dahi hayranlıkla karşılanmaktadır²⁰. M. 12. asrın başlangıcından itibaren bu ozaklar, Araplar tarafından işletilmiştir. Cevher istihsali hakkında açık malumat ancak geç zamanlarda ele geçmiştir. Sultan Yavuz Sultan Selim'in emriyle Laurium Rumları buralara iskan olunmuş ve bunlar yüzlerce sene bu civarda en basit bir şekilde cevher istihsali yaparak basit vasıtalarla bakır elde etmişlerdir²¹.

¹⁶ "Ergani Bakır Yatağının ve İşletme Tesislerinin Tanıtımı", *Madencilik*, S. 13/2, Ankara, Şubat 1974, s. 163.

¹⁷ Ali Yiğit; *Sivrice-Maden Yöresinin Mevzii Coğrafyası*, FÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1994, s. 150.

¹⁸ Mediha Muzaffer Baysal; *Ergani Bakır Yatağı*, İstanbul, 1934, s. 25; P. de Wijkerslooth; "Elazığ İli, Ergani-Maden Bakır Yatakları Hakkındaki Bilgiye Yeni Bir İlave", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 33, Ankara, 1945, s. 76.

¹⁹ Fahrettin Tızlak; *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775 - 1850)*, Ankara, 1997, s. XXVI.

²⁰ Mehmet Topkaya - Aydın Bircan; "Türkiye Madencilığının Tarihçesi", *Madencilik*, C. VII, S. 3, s. 171; Ömer Kemal Açar; *Maden İli*, İstanbul, 1938, 43.

²¹ P. de Wijkerslooth; "Elazığ İli, Ergani-Maden Bakır Yatakları Hakkındaki Bilgiye Yeni Bir İlave", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 33, Ankara, 1945, s. 76.

1700'lerde Gümüşhane ve Samsun taraflarından göç eden bir takım aileler buraya gelip yerleşmişler ve kendi hesaplarına bakır istihsaline başlamışlardır. Fakat işletme şekli basit olduğu için hem bu zengin kaynak canlanamamış hem de enerji temini için odunla çalışıldığından bölgenin ormanları tamamen bitmiş ve coğrafi çehresi değişmiştir²².

18. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun doğu bölgelerinde yer alan madenlerin idaresi genel olarak Gümüşhane maden emininine aittir. 1770'lere doğru Ergani madeninin, Gümüşhane maden emini tarafından atanan ayrı ayrı eminlerce (vekil) yönetildiği anlaşılmaktadır²³. Madenler, idarî bakımdan ise Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı idiler. Daha sonraki yıllarda Keban ve Ergani madenleri müstakil olarak kendilerine bağlı birtakım kazalar ile Darbhane-i Amire tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Ergani madeni, işletmeye alındığı ilk yıllardan itibaren idari açıdan Diyarbakır eyaletine, mali açıdan ise Gümüşhane Maden mukataasına bağlı olarak yönetilmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Ergani ve Keban madenleri, Osmanlı maden üretiminin en çok öneme haiz merkezleri haline gelmişlerdir²⁴.

Tanzimat dönemine kadar maden eminleri denetiminde yapılan üretimler son derece ilkel ve maden eminlerinin belirledikleri şartlarda yapılmıştır. Kuyulardan çıkarılan bakır cevheri belirli miktarlarda olmak üzere kısım kısım ayrılmış ve öğütülerek toz haline getirilmiştir. Daha sonra eriyik işlemine tabi tutulur ve kalıplara dökülürdü²⁵. Külçe haline getirilen eriyik yeni bir işleme tabi tutulmak üzere Tokat'ta bulunan kalhaneye gönderilmekte, burada işlenmekteydi ve bu şekilde bakır saflaştırılmaktaydı²⁶. Ergani'de çıkarılan ham bakır, Bozok Sancağı'ndaki deve kervanlarıyla Tokat'a getirilip buradaki kalhânelerde saf hale getirildikten sonra, ilgili kazalardan sağlanan arabalarla Samsun İskelesi'ne, oradan da gemilerle İstanbul'a nakledilmekteydi²⁷.

²² *Bakır 1949 Ergani Bakır İşletmesi*, İstanbul, 1949, s. 5; Mediha Muzaffer Baysal; *Ergani Bakır Yatağı*, İstanbul, 1934, s. 25.

²³ Fahrettin Tızlak; *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775 - 1850)*, Ankara, 1997, s. 13-14.

²⁴ Mehmet Beşirli; "Tokat Bakır Kalhânesi'nin Yönetimi (1793-1853)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 1, Elazığ, 2004, s. 231.

²⁵ F. Tızlak; *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik*, s. 107.

²⁶ "Elazığ", *Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1974, s. 582.

²⁷ Mehmet Beşirli; "Tokat Bakır Kalhânesi'nin Yönetimi (1793-1853)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 1, Elazığ, 2004, s. 231.

Osmanlı Devleti tarafından madenin emaneten idaresine 1850 senesinde başlanmıştır. Yatağın üzerindeki toprak tabakasından cevher tabakalarına girilmiş ve bu şekilde çıkarılan cevher Dicle nehri kenarında bir kalhanede izabe yoluyla işlenmiş, kara bakır istihsal edilmiştir²⁸.

İlk galeriler cevherin yeryüzüne çok yakın bulunduğu Arpa Meydanı mevkiinde yapılmıştır. Buradan itibaren birçok kollara ayrılan bir galeri şebekesiyle yeraltından güneye doğru ilerlenmiştir. Böylece 30 metre kalınlığında bir toprak örtüsü ile kaplı bulunan yatağın merkez kısmına varılmıştır. Açılan sayısız miktardaki fazla eğimli ve zikzaklı kuyucuklarla toprak örtüsü delinerek buradan çıkarılan cevherler sırtla yeryüzüne taşınmıştır²⁹. Ancak patlayıcı madde ve ulaşım sağlamadaki zorluklardan dolayı üretim arttırılamamıştır³⁰. 1867 yılında yapımına başlanan şose yollar sayesinde, üretilen bakırlar 1880 yılına kadar İstanbul'a gönderilmiş, 1882 yılından itibaren serbest piyasaya da ham bakır satışı başlatılmıştır³¹. Şemsettin Sami *Kamus'ul-A'lâm* adlı eserinde, Ergani madeninin bakır açısından önemli bir maden olduğunu, yıllık 12 milyon kıyye (yaklaşık 15 bin ton) civarında cevher alındığını, ancak civarında orman veya kömür madeni bulunmadığından izabesi için lazım olan yakacakta sıkıntı çekildiğini, madenden istifade olunamadığını açıklamaktadır³². Şemsettin Sami'nin söylediği rakam abartılmakla beraber, o dönem için büyük oranda cevher alındığını söyleyebiliriz. II. Abdulhamit'e sunulan bir layihada Ergani Madeni ile ilgili bölümde; "Maden sebebiyle Ergani Madeni kasabasının etrafında ve on dört saatlik mesafeye varıncaya kadar bütün ormanlar mahvedilerek bu alan dahilinde bulunan dağlar tamamıyla çıplak bırakılmış olduktan başka daha ilerisinde bulunanlar dahi mahvedilmek üzere olup, yalnız ufak tefek kök ve filizlerden ibaret bulunduklarından şimdiden bir çaresine bakılmayacak olursa biraz müddet içinde büsbütün mahvedileceği şüphesizdir" denilerek madenin işletilmesinde yakacak olarak kullanılan ağaçların ve ormanların durumu hakkında ciddi bir tespate yer verilmiştir³³.

O günün şartlarında düşük düzeyde olan üretim, 1892 yılında 504 ton, 1907 yılında 1375 ton olmuştur. 1915 yılına gelindiğinde hazır cevher ve yakacak

²⁸ "Ergani Bakır Yatağının ve İşletme Tesislerinin Tanıtımı", *Madencilik*, S. 13/2, Ankara, Şubat 1974, s. 163; *Bakır 1949 Ergani Bakır İşletmesi*; İstanbul, 1949, s. 5.

²⁹ P. de Wijkerslooth; "Ergani-Maden Bakır Yatakları", s. 76.

³⁰ "Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi", *Etibank Bülteni*, S. 6, Ankara, Kasım 1977, s. 18.

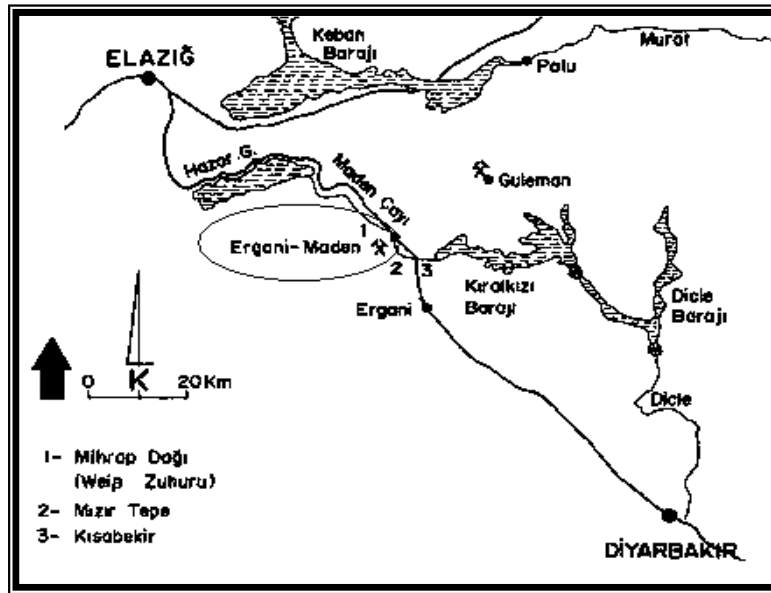
³¹ L. Ergene; *Bakır Maden*, s. 61.

³² Şemsettin Sami; *Kamus'ul-A'lâm*, Ankara, 1996, C. 2, s. 835.

³³ Musa Çadırcı; "II. Abdulhamit'e Sunulan Bir Layiha", s. 432-433
http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/835/10565.pdf (27.07.2009)

bulunamaması ile beraber I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla işçi bulunamaması nedeniyle üretim durdurulmuştur³⁴. Ergani madenin 1892 - 1911 yıllarında senelik istihali 474 ile 1.500 ton arasında değişmiştir. Saltanat devrinde yabancı sermayesine bırakılan Ergani bakır zuhuru eski usullerle işletilerek istihsal edilen cevher basit fırınlarda izabeye tâbi tutulmuş ve deve sırtında sahile sevk edilmiştir³⁵.

1915 yılında işletilmesi durdurulan maden havzasında 1917 Temmuz ayında bakırın durumu hakkında tetkikat yapmak için hükümetçe bir komisyon kurulmuştur. 1918 İkinci Teşrin'ine kadar çalışan bu komisyonun yaptığı 37 sondaj araştırmasıyla madenin mevcudu meydana çıkarılmıştır. Aynı zamanda 1917-1918 senelerinde askeri bir heyet (Almanlar da bu heyette vardır) tarafından 17,000 ton ham bakır çıkarılarak Almanya'ya gönderilmiştir. Osmanlı Devleti tarafından yaklaşık 65 sene işletilen madenin üretim miktarı 265,000 tondur. Daha önce hükümet tarafından yapılmayan işletilme de göz önünde bulundurulursa toplam üretim 540,000 tondan ibarettir³⁶.

Harita 1 - Ergani Madeni'nin Haritadaki Yeri

(Ergani-Maden Bakır Yatağı Cevherlerinin Elementleri adlı makaleden alınmıştır.)

Bakır sahasının muhtelif yerlerinden alınan numuneler üzerinde yapılan tetkikler onun dünya bakırları arasında çok müstesna bir yer sahibi olduğunu ispat etmiştir. 1910 yılında 12 numunenin Alman laboratuvarlarında tahlili sonucu bazılarının

³⁴ “Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi”, *Etibank Bülteni*, S. 112-113, Ankara, Temmuz-Ağustos 1988, s. 35; “Ergani Bakır Yatağının ve İşletme Tesislerinin Tanıtımı”, s. 163.

³⁵ “Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciligi”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Ankara, 1945, s. 267-268.

³⁶ M. Baysal; *Ergani Bakır Yatağı*, s. 26; Ö. Ağar; *Maden İli*, 44.

% 28, bazılarının da asgari oranda % 7 bakır ihtiva ettiği görülmüştür. Dünyanın bakır açısından en ehemmiyet arz eden Almanya ve İspanya'daki cevherlerin % 2 ile 5 arasında olduğuna kıyasla, Ergani bakırındaki cevher oranının % 20 ile 28 arasında olduğunu düşünürsek bu bölgenin ve bakırın ne derece önemli olduğu ortaya çıkar³⁷. Yine I. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'dan getirilen keşif heyeti raporuna göre, 50 milyon altın lira kıymetinde bulunan Ergani Bakır Madeni, % 20'ye yakın saf cevhere ve % 7 miktarında cürufa sahiptir³⁸.

1.2. Fabrikanın Cumhuriyet Döneminde İşletmeye Açılması

Ülkemizin zengin bir kaynağı olan ve eski devirlerde zaman zaman ilkel usullerle işletilen Ergani Bakır madeninin, Birinci Dünya Savaşı içinde hasıl olan zaruretlere ve çekilen mahrumiyetler üzerine yeniden gözden geçirilmesi gerekmiş ve bu madenin yeniden işletilmesi için çeşitli yollar aranmıştır³⁹. Bu suretle 14 Ağustos 1917'de banka müdürü Viknur Vil ile o zaman meclis idare reisi olan Hüseyin Cahid Bey ve Ticaret ve Ziraat bakanı Mustafa Şeref Beyefendi arasında bir mukavelename imza edilmiştir. Daha sonra 8 Ağustos 1918 tarihinde İtibar-i Milli Bankası'yla yapılan diğer bir mukavelename ile madenin ne suretle işleneceği ve hukuk işlerine dair ikinci bir mukavelename imzalanmıştır⁴⁰. Bu mukavelenameye göre Ergani madeninin 20 km² alanında mevcut veya zuhur edebilecek bakır madeninin mülkiyeti devlete ait olmak üzere ve süresi otuz yıl müddetle sondaj ve işletilmesi imtiyazı bu bankaya verilmiştir. Banka belli bir zaman zarfında şirket teşkil ederek madeni işletmeyi taahhüt etmiştir. Ayrıca bu mukavelenameye göre yapılacak hasılatın % 62,5'u devlete ve % 37,5'u da şirkete ait olacaktır⁴¹. Banka sermayesinin yeterli olmamasından dolayı madeni yalnız başına işletmeye muvaffak olamayacağı için bu mili müessese ile devletin müştereken işletmesi uygun bulunmuştur.

İmtiyaz şartnamesine göre sulh yapıldığı tarihten itibaren altı ay içinde bankanın faaliyete geçmesi lazım olduğu halde madenin bu müddet zarfında işletilmemiş olması imtiyazın feshini gerekli kılmıştır. İtibar-i Milli bankası imtiyazı aldığı esnada on milyon lira sermayeli bir şirket kurmayı tasavvur ediyordu. Ancak bu,

³⁷ M. Baysal; *Ergani Bakır Yatağı*, s. 14.

³⁸ *Ergani Bakır İşletme İşlerine Ait Safhalar 1917-1932*, s. 3 BCA. 030.10.0.0 / 176.212.3

³⁹ *Ergani Bakır İşletme İşlerine Ait Safhalar 1917-1932*, s.1. BCA. 030.10.0.0 / 176.212.3

⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi 1, C. 5, Yıl 1923, s. 49.

⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi 2, C. 8, Yıl 1924, s. 189.

o zaman itibariyle mümkün olmamıştır⁴². İtibar-i Milli Bankası herhangi bir sebepten dolayı bu işe girişemediği takdirde devletin doğrudan doğruya madeni işletmesi veya başka sendikalar vasıtasıyla müracaatları dikkate alınarak değerlendirilmesi sonucunda işletmeye ortak olması gerekli görülmüştür⁴³.

1920 yılına doğru Anadolu’da yeni bir oluşumun başlaması ve dünya savaşı sonrası ülkenin işgal edilmeye başlaması Ergani madeninin işletilmesini olumsuz etkilemiştir. Anadolu’da yeni bir Türk devletinin kurulması için yapılan Milli Mücadele sırasında ülkede herhangi bir ekonomik faaliyet göremediğimiz için yeni Türk devletinin kurulduğu döneme kadar İtibar-i Milli Bankası’nın imtiyazını aldığı Ergani Madeni’nde de herhangi bir faaliyet görememekteyiz. Ancak kurulan yeni Türk devletinde cumhuriyetin ilan edilmesiyle yeni bir dönem başlamış ve bu durum Ergani madeni için de yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir.

1.2.1. Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi’nin Kurulması

23.12.1923 tarihinde dönemin Ergani Madeni vilayeti (şimdiki Maden) milletvekili Kazım Vehbi Bey, Türkiye’nin hatta dünyanın en kıymetli bakır yataklarına sahip olan Ergani madeninin vaziyetine dair meclise bir önerge vermiştir. Bu önergede daha önce 1917 ve 1918 senelerinde İtibar-i Milli Bankası ile imzalanan mukavelenameler gereğince madenin durumunun ne olacağı, nasıl işletileceği, hükümetin bu konuya bakışının ne olduğu konusunda İktisat Vekili Trabzon Milletvekili Hasan Beyefendi’den izahat istenmiştir⁴⁴.

İktisat Vekili Hasan Beyefendi Kazım Vehbi Bey’in önergesine cevaben;

“Ergani madeninin dünyanın en zengin ve en mühim bakır madenlerinden biridir. Daha önce İtibar-i Milli Bankası ile yapılan mukavele gereği, bütün sermayesi Anadolu halkının olan, yine sermayesinin ¼’ünün doğrudan hazineye ait olduğu bankayı diğer bankalar gibi telakki edemeyiz. Bu bankayı himaye etmek, ileri götürmek ve milli iktisadı temin etmek hükümetin bir görevidir. Bankayı taahhüde davet ederken kurulacak olan anonim şirkete hükümetin de dahil olması ve her türlü teşebbüsün yapılması kararlaştırmıştır. Bütün bunlara rağmen bankanın imtiyazını feshedip bundan

⁴² M. Baysal; *Ergani Bakır Yatağı*, s. 27.

⁴³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, İçtima Senesi 2, C. 8, Yıl 1924, s. 189.

⁴⁴ *BCA. 030.10.0.0 / 6.34.18*

böyle yüzüstü bırakamayız. Vekalet bu madenin ehemmiyetini bilmektedir. Madenin bir an evvel işletilmesi için hükümetçe çalışılacaktır⁴⁵.” demiştir.

Bunun üzerine Kazım Vehbi Bey, İtibar-i Milli Bankası’nın milli bir müessese olduğundan ilerlemesini, yükselmesini arzu ettiğini ancak madenin geleceği için daha önceden imzalanan mukavelelerin feshedilip edilmeyeceğini cevabını İktisat Vekili Hasan Bey’den istemiştir. Hasan Bey:

“...Öteden beri devletçe idare edilmekte olan bir madenin daha fennî bir şekilde işletilmesi temin edilmek maksadıyla ve aynı zamanda İtibar-i Millî Bankası gibi kendisinden büyük bir mali ümit beklenen müesseseden malî ve iktisadi temin alınmak suretiyle bankaya ihale edilmiş bir madendir. Banka bu taahhüdü uygulamaya muktedir olduğu sürece mukavelelerin geçerli olması taraftarıyız. Kurulacak anonim şirket hususunda yardım etmek suretiyle bir an evvel bu işi meydana getirmek gereklidir. Bu şirketin her şekilde ekser sermayesini yine milli müessese elinde bulundurmak, yani milletin elinde bulundurmak gayesi düşünülmektedir⁴⁶.” diyerek madenin bir an evvel bir anonim şirket kurularak işletilmesi yönünde düşüncesini bildirmiştir.

1923 sonu 1924 başında Diyarbakır milletvekili Fevzi Bey ile beraber 56 milletvekili Ergani madenin işletilmesi için madene bir milyon lira tahsisat verilmesi hakkında meclise bir kanun teklifi yapılmıştır. Yapılan görüşmeler sonuç vermiş ve meclis, Ergani bakır madeninden bir an evvel yararlanılmasını teminen hükümetin dahi iştiraki için ortaya çıkan teklifi dikkate almış ve İtibar-i Milli Bankası ile yapılan mukavele gereği bankayı madeni teslim almaya davet etmiştir⁴⁷. Hükümet madenin çoğunluğunu elinde bulundurmak amacıyla, bu madeni esas itibarıyla banka ile birlikte ve iştirak suretiyle işletmeyi düşünmüştür. Bunun üzerine madenin fenni vasıtalarla işletilmesi için senesi içinde harcanmayan paranın ertesi seneye devrolması kaydıyla madene bir milyon lira tahsisat verilmesi hakkındaki kanunu kabul etmiştir. Buna göre, 750 bin lira tesis masrafları için, 250 bin lira da madeni işletmeye başlamak için uygun görülmüştür⁴⁸.

⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi 1, C. 5, Yıl 1923, s. 50.

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi 1, C. 5, Yıl 1923, s. 51-52.

⁴⁷ Ergani Bakırı İşletme İşlerine Ait Safhalar 1917-1932, s. 8 BCA. 030.10.0.0 / 176.212.3

⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi 2, C. 8, Yıl 1924, s. 191.

1924 senesi başında madenle ilgili yaşanan bu gelişmeler madenin geleceği konusunda önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. 1917 ve 1918 senelerinde imzalanan mukavelenameler ile Ergani bakırının sondaj ve işletme imtiyazı İtibar-i Milli Bankası tarafından temsil edilen bir gruba verilmiş ise de madenin işletilememesi yüzünden bankanın imtiyazı feshedilmiştir. Fakat 1924 senesinde imtiyaz banka adına yenilenmiştir. Nihayet 1924 yılı sonlarında kurulacak olan anonim şirketin en büyük adımı atılmıştır⁴⁹.

Meclisin İtibar-i Milli Bankası'nı madeni teslim almaya davet etmesinden sonra, bankanın vekili ve memurları vilayet halinde idare edilen Ergani Madeni'ne gitmiş, Ticaret Vekaleti'nin telgrafla emri üzerine teşekkül eden komisyon tarafından 1 Mayıs 1924 tarihinde maden idaresiyle beraber kalhane ve baruthanedeki araç gereçler bankaya devir ve teslim edilmiştir. Ancak madenin teslimi ile iş tamamlanmamıştır. Teslim tarihinden itibaren dört ay içinde bir Türk Anonim Şirketin teşkili bankaya taahhüt ile bildirilmiştir. İşte bu taahhüde göre İtibar-i Milli Bankası, Ergani madenin sondaj ve işletilmesi hususunu icra etmek üzere Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi namıyla bir şirketin teşekkülü için hazırlıklara girişmiştir. Banka, Ticaret Kanunu'ndaki hükümlere göre hazırladığı nizamnameyi ve şirket sermayesinin % 10'unu karşılama ve hazırlanan vesikanın tamamını taahhüt ettiğini bildirdiği vesikayı 3 Mayıs 1924 tarihinde 26 sayılı tezkere ile İstanbul Mıntıkası Ticaret Müdürlüğü'ne bildirmiştir. Bunun üzerine 8 Mayıs 1924 tarih ve 313/1093 sayılı tezkere ile Ticaret Vekaleti'ne gönderilen nizamname yapılan incelemelerden sonra Başvekalet'e gönderilmiştir. Otuz sene müddet ve üç milyon Türk lira sermayeli merkezi İstanbul olmak üzere kurulan Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi'nin iç tüzüğü 2 Temmuz 1924 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik olunmuştur⁵⁰. Daha sonra şirket merkezi İdare Meclisi'nin aldığı kararla Ankara'ya nakledilmiştir⁵¹. Kabul edilen nizamname tescil için 7 Ağustos'ta İstanbul Ticaret Müdürlüğü'ne gönderilmiştir.

13 Birinci teşrin 1924 tarih ve 197/2321 sayılı tezkere ile nizamname tescil edilmiş ve İtibar-i Milli Bankası'na şirketin bu tarihte teşkil ettiği bildirilmiştir. Ancak şirketin işe başlaması için bankanın giriştiği muameleler tamamen hazır olmadığı için Müessisler Heyeti 27 İkinci kanun 1925 tarihinde toplanabilmiş ve şirket teşekkül tarihi

⁴⁹ Kemalettin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın; *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, İzmit, 1952, s. 319.

⁵⁰ BCA. 030.18.01.01 / 010.33.10

⁵¹ *Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi Raporu (27 Nisan 1935)*, İstanbul, 1935.

13 Birinci teşrin 1924 olmakla beraber şirket fiilen 27 İkinci kanun 1925 tarihinde işe başlayabilmiştir⁵². Bazı yazarlar⁵³ şirketin kuruluş tarihini 3 Nisan 1924 olarak göstermiş, ancak arşiv belgelerinde şirketin nizamnamesinin banka tarafından 3 Mayıs 1924 tarihinde hazırlandığı ve İcra Vekilleri Heyeti'nin şirketin teşkil tarihini 13 Birinci Teşrin 1924 olarak bankaya bildirdiği tespit edilmiştir⁵⁴. 3 Nisan 1924 tarihi şirketin kuruluş tarihi değil, İtibar-i Milli Bankası'nın madeni hükümetten teslim aldığı tarihtir. Bu tarihten itibaren bir ay içinde şirketin oluşturulması hükümete taahhüt edilmiştir. Bu taahhüt gereğince de banka şirket nizamnamesini hazırlayarak 3 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul Ticaret Müdürlüğü'ne teslim etmiştir.

İtibar-i Milli Bankası'nın uluslar arası bir grup adına hareket edip oluşturduğu 3 milyon lira sermayeli bu şirketin ortakları arasında şu yabancı kişi ve kuruluşlar vardır⁵⁵;

- 1- Syndicat d'Entreprises d'Orient (Fransız),
- 2- Societe Schrader (İngiliz),
- 3- Kreditanstalt (Alman),
- 4- Deutsche Bank (Alman),
- 5- Baron Hirsh (Avusturya).

Şirketin ilk kuruluşunda sermayesi 3 milyon Türk lirasından ibaret bulunuyordu. Bu meblâğın 1 milyon lirası Maliye namına, 500 bin lirası İtibar-i Milli Bankası namına kayıtlı, 1,5 milyon liralık kısmı da Alman sermayedarların (yabancılar adına Deutsche Bank) elinde idi. Maliyeye ait 1 milyon liralık hisse, 1926 senesinde teşekkül eden Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilerek şirket bu bankanın iştirakleri arasında yer almıştır. Bilâhare Sümerbank'ın teşekkülü üzerine bu iştirak hissesi kısa bir zaman için Sümerbank'ın idaresinde bulunmuştur⁵⁶. Şirketin sermayesi her biri on lira olmak üzere üç yüz bin hisseden oluşmaktadır. Daha sonra kurulacak idare meclisinde, idare meclisi üyelerinin her birinin en az 100 hisse senedine sahip olması gerektiği bildirilmiştir. Ancak bununla beraber Fırat nehrine kadar bir havai kablunun inşası ve cevherin daha iyi naklini çeşitli vasıtalarla temin maksadıyla 3 milyon liralık

⁵² *Ergani Bakırı İşletme İşlerine Ait Safhalar 1917-1932*, s. 9-10 BCA. 030.10.0.0 / 176.212.3

⁵³ Lütüfî Ergene; *Geçmişten Günümüze Bakır Maden*, Maden, 1995.

⁵⁴ BCA. 030.10.0.0 / 176.212.3

⁵⁵ M. Baysal; *Ergani Bakır Yatağı*, s. 27.

⁵⁶ Kemalettin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın; *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, İzmit, 1952, s. 319-320.

sermayenin 4 milyon liraya iblağı hükümet tarafından şirketin salahiyetine bırakılmıştır⁵⁷.

Maden'deki bakır cevherinin işletilmesini üstlenen Ergani Bakır T.A.Ş. aynı yıl cevherin çıkarılıp işlenebilmesi için dünyanın en son teknolojilerini kapsayan fabrika projesini hazırlayıp hafriyat çalışmalarına başlamıştır. Bu arada savaş sonrası yokluğunda ilçede başlayan yatırım faaliyetleri, yörede bir şölen havası yaratmıştır. Fabrika aş, iş getirmekle kalmayacak modern dünyadaki elektriği, treni, telefonu v.s. kısacası medeniyeti ilçenin ayağına getirecektir.

Şirket önce fabrika sahasında gerekli olan ön hazırlıkları yapıp şantiyesini kurmuştur. Çalışmalarda kullanılacak olan araç ve gereçlerin getirilmesiyle, imalathane sahasında takriben 500.000 m³ toprak tesviye edilmiştir. Bunun yanında daha sonraki zamanlarda 3 beton ambarı, bir kantin binası, bir geçici elektrik santrali, lokomotif hangarı, gelecek olan tren vagonlarını imalathaneye çıkarmak için vagon asansörü ve tamirhane yapılmıştır. Şirketin tamirhanesi oldukça büyüktür. Tamamen demir iskelet olarak Avrupa'da yapılmış ve burada montaj edilmiştir. Bu tamirhanede torna, tesviye, elektrik, saraçlık ve marangoz tezgahları bulunmaktadır. Ayrıca izabede toplanacak gazları yüksek hava tazyiki ile dağıtacak olan maden bacası yapılmıştır. Bu bacanın yer üstü yüksekliği 63 metredir. Yeraltındaki bölümü ile birlikte 120 metredir⁵⁸. Mediha Baysal ise bacanın yüksekliğini 108 metre yerin altında 60 metre de yer üstünde olmak üzere toplam 168 olarak belirtmektedir. Lokanta olarak kantin binası kullanılmaktadır. Bu binada aynı zamanda toplantı salonları, banyolar ve acil durumlar için klinik bulunmaktaydı⁵⁹.

Ergani Bakır T.A.Ş.'in kurulmasından sonra şirket idare meclisi ilk olarak 5 Şubat 1925 tarihinde toplanmıştır. İdare meclisi toplantısında vekil üyeliğiyle ilgili işlere ayda yüz İngiliz lirası tahsisat ile Mahmut Nedim Bey seçilmiş ve daha önce Ergani madeninde fenni teşebbüslerde bulunmuş mühendis Müller Heringx de ayda üç bir altın mark tahsisat almak ve her yılsonunda temettü hisselerinden muaf olmak şartıyla 1 Nisan 1925 tarihinden itibaren Umumi Müdürlüğe tayin olunmuştur. Yine 5 Şubat'taki toplantıda hükümetin sermayeye iştirak noktasından temin edilmiş yardımından başka, madende vücuda getirilecek tesisat malzemesi ve üretilcek

⁵⁷ *Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi*, Ankara, 1936, s. 4.

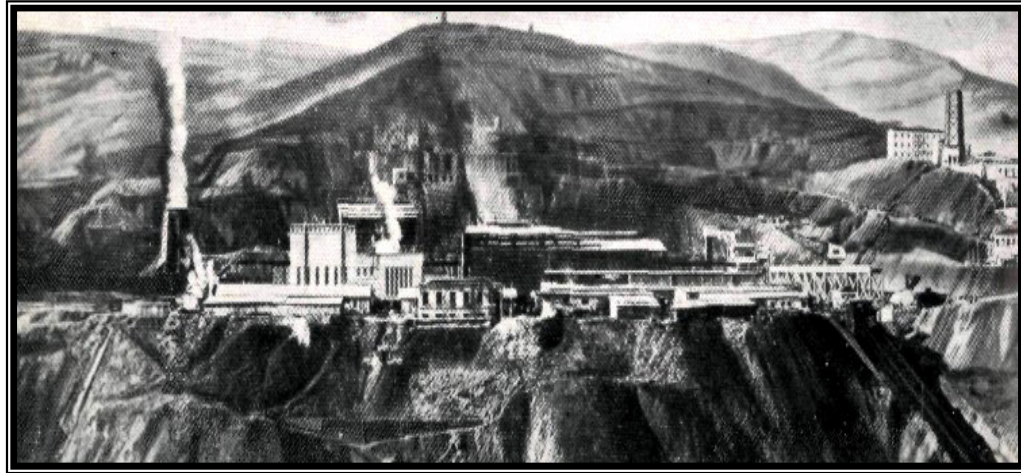
⁵⁸ L. Ergene; *Bakır Maden*, s. 67.

⁵⁹ M. Baysal; *Ergani Bakır Yatağı*, s. 31.

madenin nakil ile sevki için çok büyük ehemmiyeti olan demiryolunun hükümetçe inşasına tevessül edildiği görüşülmüş ve icap eden hazırlıklara fenni tedbirlere girişmiştir⁶⁰.

Ergani Bakırı T.A.Ş. kurulmadan önce Arada (Mardin) – Diyarbakır – Ergani hattı üzerinde bir demiryolu inşası mecliste görüşülmüş ve 28.2.1340 tarihinde bu inşaat için 4 milyon lira ödenek ayrılması meclis tarafından kabul olunmuştur⁶¹. 15.1.1925 tarihinde Ergani Madeni milletvekili Kazım Vehbi Bey, dönemin Ticaret Vekili Ali Cenani Bey’e, kurulan şirketin faaliyetleri ve planda olan demiryolu hattının inşası sırasında çıkarılacak bakırların naklinin nasıl olacağı hususunda soru sormuştur⁶². Buna cevap olarak Ali Cenani Bey;

“...Fabrikanın inşaatı, madenin işletilmesi yapılan tetkiklere göre iki seneden evvel mümkün olamayacaktır. Yani cevherin istihsali iki sene sonra olacaktır. Ve ümit ediyoruz ki Ergani - Arada hattı inşaatı bitmek üzere bulunacaktır. Binaenaleyh ayrıca kamyonlarla nakliyata ihtiyaç görülmeyecektir. Şayet hat, cevherin çıktığı zamana bitirilemezse o zaman bazı mahallerde kamyon işletmek mümkündür...”⁶³ cevabıyla demiryolu hattının ve cevherin naklinin önemini ifade etmiştir.

Resim 4 - Ergani Bakır İşletmesi'nin genel görünümü

(MTA Enstitüsü Dergisi'nden alınmıştır.)

⁶⁰ *Ergani Bakırı İşletme İşlerine Ait Saffhalar 1917-1932*, s. 11 BCA. 030.10.0.0 / 176.212.3

⁶¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, İçtima Senesi 2, C. 8, Yıl 1924, s. 186-187.

⁶² *BCA. 030.10.0.0 / 7.40.8*

⁶³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, İçtima Senesi 2, C. 12, Yıl 1925, s. 254.

Ergani Bakırı T.A.Ş. kurulup ilk idare meclisi toplantısını yaptıktan sonra, daha önce 75 cm.lik olmak üzere inşasına başlanılmış olan Arada-Diyarbakır-Ergani demiryoluna ait kanun 24 Mart 1925 tarihli meclis görüşmelerinde feshedilmiştir. Diğer bir kanunla Ceyhan-Keller istasyonları arasında bir noktadan başlayıp Malatya-Ergani-Diyarbakır demiryolu için ve beş yılda ödenmek üzere kırk beş milyon lira tahsis olunmuştur. Bu demiryolu inşası ülkenin bayındır hale gelmesinde ve Ergani bakırının sevk edilmesinde önemli bir kararı oluşturur. Bu kararla daha önce mesai programını hazırlamış şirketin bu programını yeniden gözden geçirmesi zorunlu olmuştur. Zira bu hat üzerindeki demiryolu inşasının asgari hesap ile beş yılda tamamlanabileceği anlaşılmış, böylece vücuda getirilecek tesisat çalışmalarının en az üç yıl için tatil edildiği bildirilmiştir⁶⁴. Bu durum fabrikanın beklenenden biraz daha geç bir tarihte çalışmaya başlamasına sebep olmuştur. Bu nedenle fabrikaya gelecek olan çok ağır makinelerin ve malzemelerin buraya getirilememesi, bakırın çıkarılmasını ve işlemlerini geciktirmiştir.

Maliyeye ait 1 milyon liralık hisse, 1926 senesinde teşekkül eden Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilerek şirket bu bankanın iştirakleri arasında yer almıştır. Çok geçmeden Sümerbank'ın teşekkülü üzerine bu iştirak hissesi kısa bir zaman için Sümerbank'ın idaresinde bulunmuştur. 26 Ağustos 1924 tarihinde dörtte biri ödenmiş bir milyon lira itibari sermaye ile faaliyete geçen Türkiye İş Bankası'nın 1927 senesinde İtibar-i Milli Bankası'nın tüm haklarını kendi bünyesine almasıyla⁶⁵, Ergani Bakırı T.A.Ş.'in 500 bin liralık hissesi bu bankaya geçmiş ve bu miktarın 8 bin lirası Türk Grubunu temsilen İdare Meclisi azalığında bulunan sekiz üyenin sorumluluğuna verilmiştir⁶⁶.

Yabancı bir mali grup adına hareket eden İtibar-i Milli Bankası tarafından kurulan bu şirketin 1928 yılında toplanan hissedarlar genel kurulunda temsil olunan hisselerin % 59,73'ü (tüm sermayenin %49,80'i) Deutsche Bank'a, % 39,58'i (tüm sermayenin % 33,33'ü) Maliye Bakanlığı'na aittir. Şirketin 1928 yılındaki İdare Meclisi üyeleri; Ahmet Muhtar Bey, Necmettin Molla Bey, Mahmut Nedim Bey, Sezai Ömer Bey, İş Bankası İstanbul Şube Müdürü Muammer Bey, Sabık Edirne Mebusu Şeref Bey, Maliye Vekâleti Varidat Genel Müdürü Kâmil Bey, Maliye Vekâleti Memurin Genel Müdürü Mithat Bey, Monsieur E. Georg Von Stauss, Mosieur Morita On Der Porten,

⁶⁴ *Ergani Bakırı İşletme İşlerine Ait Saffhalar 1917-1932*, s. 13 BCA. 030.10.0.0 / 176.212.3

⁶⁵ *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, 2001, s. 114.

⁶⁶ K. Apak, Vd.; *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, s. 319.

Monsieur Warlimont, Monsieur Konsul Richad Stöckel, Monsieur Rader Macher, Monsieur Goldenberg ve Monsieur Gartig'dir⁶⁷.

27 Mart 1928 tarihli Hissedarlar Genel Kurulu'nda temsil olunan hisselerin dağılımı şöyledir:

Hissedarlar	Hisse Sayısı
Maliye Vekâleti	100.000
Monsieur Rader Macher (Berlin Deutsche Bank'ı Temsilen)	149.400
Celal Akif Bey	100
Necmettin Molla Bey	100
Ahmet Muhtar Bey	100
Mahmut Nedim Bey	100
Sezai Ömer Bey	100
Sivas Mebusu Nedim Bey	100
Trabzon Meb'usu Rasim Bey	100
Monsieur Konsul Richard Stöckel	100
Toplam	250.200

Tablo 2 - Ergani Bakırı T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı

(Kaynak: A. Gündüz Ökçün; *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara, 1997)

Ergani Bakırı T.A.Ş. çalışmalarını 3 bölüme ayırarak sürdürmüştür. Birinci bölüm maden kısmıdır; bu bölüm bir Türk ve bir Alman yetkilinin idaresindedir. İkinci bölüm inşaat şubesidir; inşaatın tamamlanmasıyla bu şubenin vazifesi bitmiştir. Bu kısımda İsviçreli bir müteahhit ve ilçedeki işçiler çalışmıştır. İnşaat şubesinde şirketin yaptığı başlıca yapılardan başka, müdür evi, mühendis evleri, işçiler için tek katlı evler, işçi hastanesi, fırın, bekar evi ve bir ilkokul (şu an Atatürk İlköğretim Okulu olarak kullanılmaktadır) ilçeye hediye edilmiştir. İşçilerin yatacak yerleri, içme suyu şirket tarafından karşılanmıştır. Kurulan ekmek fırınıyla da çalışanların ekmeği temin edilmiştir. Bu ekmek maliyeti fiyatına satılmıştır. Fırında çalışanların ücretleri ayrıca verilmiştir. Bu dönemde fabrikada 3000-4000 civarı işçi çalışmıştır. Üçüncü bölüm muhasebe ve eşya kısmıdır. Bu kısmın idarecisi bir Türk'tür. Bütün şubelerin ve idari kısmın hesap işlerine bakmakla yükümlü kılınmıştır⁶⁸. 17 Kasım 1934 tarihli Akşam gazetesi haberinde o güne kadar yapılan çalışmalar sonucunda bir kantin binası, altı ambar, bir elektrik santrali, bir müdür evi, iki mühendis evi, bir tamirhane, beş amele barakasının vücuda getirildiği belirtilmiştir. Ayrıca bakır şirketi müdürü Emin

⁶⁷ A. Gündüz Ökçün; *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara, 1997, s. 38.

⁶⁸ M. Baysal; *Ergani Bakır Yatağı*, s. 34-35.

Zincirkıran Bey'in yaptığı açıklamada, daha önceden yolların tamamen sarp dağlardan ibaret olduğu ancak yapılan bu inşaat çalışmaları ile yolların birbirine bağlandığı, önceden yaya olarak gezilen yerlere şimdi bakır sahasına kadar otomobille gidildiği belirtilmiştir⁶⁹.

Başbakan İsmet İnönü 1933 yılında Ankara Halkevi'nde verdiği nutkunda, “Arkadaşlar, bizim maden hazinelerimizin ikincisi Ergani bakır madenidir. Umut ediyoruz ki; Ergani’de bakırı iki yıl sonra çıkardığımız zaman memleketin yalnız kendi sanayiinin ihtiyacı değil, haricin arayacağı bir madde olarak da memlekete çok miktarda döviz getirecektir.” demek suretiyle bölgedeki madenin stratejik ve ekonomik değerine işaret etmiştir. 1930’lu yıllarda Ergani madeni için üretim miktarı 7.500 ton blister bakır olarak tasarlanmış ve bunun 1.200 tonu memleketin ihtiyacına alıkonularak 6.300 ton ham bakırın dışarıya satılması düşünülmüştür⁷⁰.

Bu tarihlerde Maden’de iki büyük faaliyet cephesi vardır. Bunlardan birincisi Maden’e kavuşacak demiryolunu bitirmek için gösterilen büyük gayret, ikincisi kuruluşundan beri demiryolunun yapılmasını sabırsızlıkla bekleyen şirket faaliyetleridir. 1924 yılında başlanan fabrika inşaatı ancak 1938 yılında tamamlanabilmiştir. Fabrika inşaatının planlanan zamandan uzun sürmesinin nedeni ise bölgenin engebeli yapısı ve demiryolu için ihaleyi alan şirketin işi yarım bırakmasıdır. Bu sebeple inşaat malzemelerini nakli zor olmuş, fabrikada kullanılacak makinelere, ağırlıklarından dolayı başka nakil imkânı bulunamamıştır. Demiryolunun 1935’te açılmasıyla birlikte bu zorluk giderilmiş ve fabrika 1939’da hizmete girmiştir. 23 Mart 1939 tarihinde başlanan üretimle de aynı yıl 4.233 ton bakır elde edilmiştir⁷¹.

Hükümetle imzalanan mukavele ile madenin işletme veya idaresine gereken tesisat ile cevher çıkarmak, hava tasfiyesine, su cereyanına mahsus yeniden kuyu ve mecralar açmak, madenin idaresine ve amelinin iskanına mahsus binalar yapmak, madenin istasyon veya iskeleye nakli için gereken vasıta, alet ve teçhizatın tedariki şirket tarafından taahhüt edilmiştir. Ergani’ye ulaşacak olan demiryolunun güzergahının değişmesi üzerine çalışmaları en az üç yıl tatil edilen işletme inşaatı 1930’da zorlukla da olsa yeniden başlamıştır. Bunun nedeni demiryolu olmayışı ve bu nedenle çok ağır tonajlı makinelerin, aletlerin bu bölgeye getirilmesinde sıkıntı yaşanmasıdır. İnşaat için

⁶⁹ *Akşam*, 17 Teşrin-i Sani 1934, s. 4.

⁷⁰ Rahmi Doğanay; “1930-1945 Dönemi Doğu Anadolu’da Uygulanan Sanayi Politikaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Elazığ, 2000, s. 227.

⁷¹ <http://www.madenliyiz.biz/news.php?readmore=11> (14.07.2008)

kullanılacak malzemelerin cinsi, inşaatın tarzı gibi konular hakkında planlar oluşturulmuş, çeşitli malzemelerin gerek yurt içi gerek yurt dışından getirilmesi uygun görülmüştür. Ancak ilk etapta yurt dışından kontenjanlar ile inşaat malzemesi alınması mümkün olmamış ve yurt içinden tedariki yoluna gidilmiştir⁷². Sonraki zamanlarda gerekli görülerek 1933 yılında şirketin yurt dışından 2.180.243 mark karşılığı aldığı kompresör, matkap ve burgu çekici ile bunlara ait yedek parçalar ve 22.473 mark kıymetindeki klinker tuğlasının kontenjana bakılmadan yurda sokulması 1.10.1933 tarih ve 290 sayılı Maliye Vekaleti tezkeresiyle 4.10.1933 tarihinde İcra Vekilleri Heyetinin kararnamesiyle kabul edilmiştir⁷³.

1930 yılında başlayan toprak kaldırma çalışmalarında 2 yıl içinde 302,394 m³ rakamına ulaşılmıştır. Halkın mağdur edilmemesi için sahiplerinin rızasıyla satın alınan yerlerde amele binaları, hastane ve okul yapılması düşünülmüştür. Hastane ve amele binalarının demiryolu istasyonuna yakın ve akarsuyu olan sahada yapılması, okulun da kasaba içinde yapılması kararlaştırılmıştır⁷⁴. Birinci Umumi Müfettişlik mntıkasında bulunan bir kısım arazinin maden idaresince alınması mümkün olmadığından bu arazilerin alınması konusunda Dahiliye Vekaleti bütçesinin

Resim 5 – Vagonların taşınması için yaptırılan asansör
(Bakır 1949 adlı eserden alınmıştır.)

kullanılması ve arazinin belirtilen kısmının mal sahibinde kalması şartıyla istimlaki Maliye Vekaleti'nin 3.10.1933 tarih 5337 sayılı tezkeresiyle 5.11.1933 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince uygun görülerek kabul edilmiştir⁷⁵.

⁷² Ergani Bakırı İşletme İşlerine Ait Safhalar 1917-1932, s. 42 BCA. 030.10.0.0 / 176.212.3

⁷³ BCA. 030.18.01.02 / 39.69.6

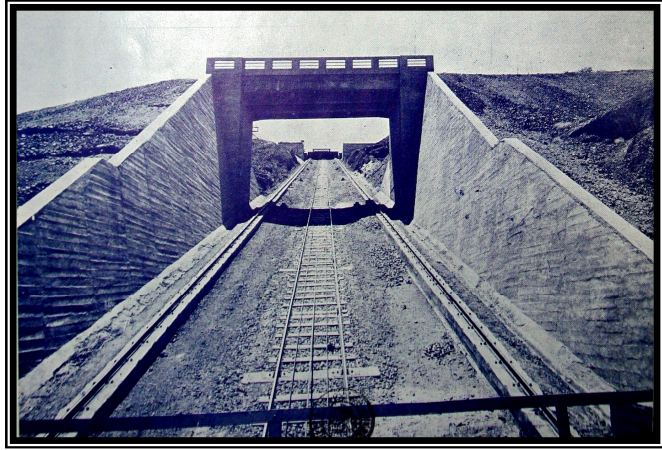
⁷⁴ Ergani Bakırı İşletme İşlerine Ait Safhalar 1917-1932, s. 44 BCA. 030.10.0.0 / 176.212.3

⁷⁵ BCA. 030.18.01.02 / 40.79.14

1934 senesi İdare Meclisi raporunda şirketin devam eden inşaat çalışmalarına da yer verilmiştir. Bu rapordaki bilgilere göre, maden sahasını Malatya-Ergani demiryoluna ulaştırmak maksadıyla Ergani istasyonu ile saha arasında bir hat inşa edilmiştir. Hattın geçtiği arazi seviyesi alçak olduğundan, izabehane işlemeye başladıktan sonra çıkarılacak bakırın ve çeşitli maddeleri taşıyacak vagonların imalathane sahasına inip çıkması için bir vagon asansörü yaptırılmış ve yolda devam eden trafiğin engellenmemesi için de asansör üzerinden geçmek üzere bir köprü kurulmuştur⁷⁶.

Madenin işletilmesi için önem arz eden konulardan biri de su meseledir. Hem imalathanenin hem de işçilerin muhtaç olacağı suyu devamlı olarak temin etmek büyük bir sorun teşkil etmiştir. Fenni komisyon bu konudaki raporunda ihtiyaç olunan suyun

Dicle suyu ile Elazığ yolu üzerindeki Kıllan deresinden temini konusunda fikir beyan etmişlerdir. Rapora göre Kıllan dere suyundan Devlet Demir Yolları idaresiyle müştereken kullanılması ve aynı zamanda her ihtimale karşı Dicle suyundan istifade edilecek surette tertibat alınması kararlaştırılmıştır. Dicle suyunun

Resim 6 - Vagonların taşınması için yaptırılan asansör

(Bakır 1949 adlı eserden alınmıştır.)

temininde suyu 150 m. mesafeden işletmeye aktaracak olan iki tulumba konulması ve bu suretle imalathaneye ait 600 m³ suyun on dört saatte tedarik edilmesi uygun görülmüştür⁷⁷. Dicle nehri kenarında suyun alınacağı yerde iki kısımdan oluşan bir havuz ve bu havuzla imalathane arasında suyun taşınmasında kullanılacak cihazın montajı ile 135 metrelik bir vagon asansörünün yapılacağı 27 Ocak 1934 tarihli Milliyet gazetesinde haber olarak verilmiştir⁷⁸.

1925'te Fevzipaşa – Malatya demiryolu hattının Diyarbakır'a kadar uzatılması meclis görüşmelerinde kabul edilmişti. Bu inşanın bir an önce tamamlanması Maden'deki bakır işletmesinin de çalışmalarını olumlu yönde etkileyecekti. Hükümet

⁷⁶ Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi 1934 Yılına Ait İdare Meclisi Raporu, İstanbul, 1935, s. 7.

⁷⁷ Ergani Bakırı İşletme İşlerine Ait Safhalar 1917-1932, s. 52 BCA. 030.10.0.0 / 176.212.3

⁷⁸ Milliyet, 27 Kanun-ı Sani 1934, s. 5.

tarafından yapılmış olan programa göre bu hat 1934'te bitecekti. 1927 yılında İsveç ve Danimarka grubunun (Nydgvist – Holm AŞ.) teknik nezaretine verilen demiryolu, 1931'de Malatya'ya, 1934 senesinde de Elazığ'a ancak varabilmiştir. 29 kısım olarak planlanan Fevzipaşa – Diyarbakır hattının, Elazığ'a varan 21'inci kısma kadar inşaatı 1934'te tamamlanmış ve işletmeye açılmıştır⁷⁹.

Ergani Madeni'nin liman uzaklığı ve kara yollarının yetersizliği yatağın verimli bir biçimde işletilmesini engellemiştir. Demiryolu yapımı için gerekli paranın sağlanabilmesi için 1933 yılında halkın tasarruflarına sunulan cumhuriyet döneminin ilk istikrazı Ergani Demiryolu Tahvilleri satışa çıkarılmıştır. 12 milyon liralık % 5 faiz ve % 2 ikramiye karşılığında 30 Ağustos 1934 tarihinden 30 Eylül 1934 akşamına kadar satışta kalan tahviller büyük ilgi görmüş⁸⁰ ve kısa zaman sonra Ergani demiryolunun yarım kalan inşasına devletçe başlanmıştır⁸¹. Ergani ikramiyeli istikraz tahvillerinin satışı hususunda İzmir Valisi Kazım Bey, dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya çektiği telgrafta, İzmir Ticaret Odası tüccarlarının istikraz hakkındaki fikirlerini ve bu tüccarların gruplara ayrılarak tahvillerin satışı hususunda ticarethaneleri gezerek faaliyette bulunacaklarını bildirilmiştir⁸². Elazığ'a kadar tamamlanan demiryolunun geri kalan 8 kısmının inşasına devam edilmiş ancak Hazar Gölü ile Maden arasındaki bölgenin engebeli arazilerden oluşması demiryolunun Ergani Madeni'ne 1935 yılında ulaşmasına sebep olmuştur.

7 Ağustos 1935 tarihli Ulus Gazetesi, ilk sayfasında “İlk Trenimiz Bakıra Kavuştu” başlıklı haberle demiryolunun Maden'e ulaştığının bilgisini vermiştir. Haberde, trenin Bakır Madeni'ne ulaşmasından duyulan sevinç ve heyecan dile getirilmiştir. Elazığ Valisi Tevfik Gür ile Diyarbakır Valisi Faiz Ergun, Cumhuriyetin kurucusu Atatürk'e, İsmet İnönü'ye ve Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya çektiği telgraflarla şükran ve minnetlerini bildirmişlerdir. Yapılan törenlerle ilgili Elazığ valisi Tevfik Gür çektiği telgrafta şunları kaydetmiştir: “Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, Cumhuriyetin ulusal hızı büyük bir hedefine daha ulaştı. Kutsal tutumumuzla daha yüce hedeflere de varacaktır. Bakır Madeni durağının açılma töreni halkın yürekten kopan gösterileriyle yapıldı. Sonsuz saygılarımı sunarım. Elazığ İlbayı Tevfik Gür”⁸³.

⁷⁹ M. Baysal; *Ergani Bakır Yatağı*, s. 41.

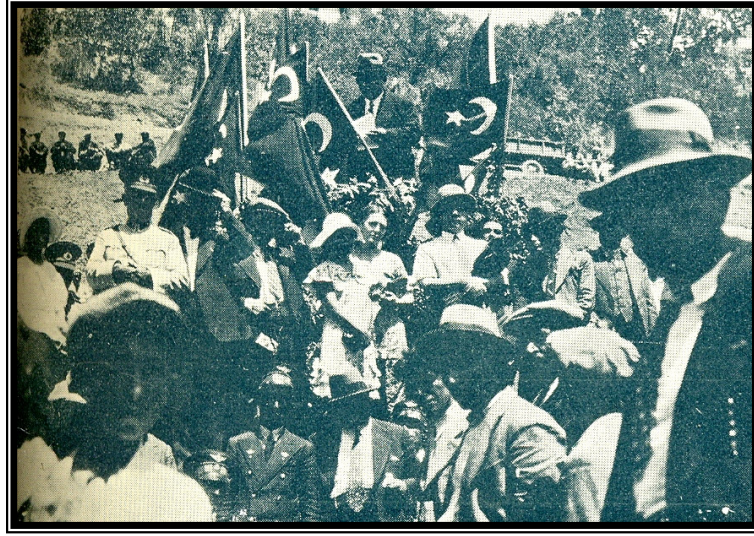
⁸⁰ *12.000.000 Türk Liralık İkrariyeli % 5 Faizli 1933 İstikrazı*, Ankara, 1934, s. 2.

⁸¹ Burhan Ulutan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1987, s. 81.

⁸² *BCA. 030.10.0.0 / 164.148.8*

⁸³ *Ulus*, 7 Ağustos 1935, s. 1.

Fevzipaşa – Diyarbakır hattının 421. km.'sine rastlayan Maden istasyonu 30 Ağustos 1935 tarihinde törenle işletmeye açılmıştır. Açılışın aynı zamanda 30 Ağustos Zafer Bayramı'na denk gelmesi iki bayramın bir arada kutlanmasını sağlamış ve büyük şenlikler yapılmıştır⁸⁴.

Resim 7 - Bakır Madeni İstasyonu'nun Açılma Töreni

(Cumurluk Devrinde Kültürel Bayındırlık İşleri adlı eserden alınmıştır.)

Bayındırlık bakanı Ali Çetinkaya'nın diğer bir gazeteye verdiği malumatta, bakır madeninın üzerinden geçmesi dolayısıyla Bakır Yolu adını verdikleri hattın toplam inşasının 65 milyon liraya ulaştığı ve bunun 12 milyonunun istikraz, 53 milyonunun ise devlet hazinesinden karşılandığı belirtilmiştir⁸⁵.

Demiryolunun Maden'e ulaşması ile beraber bakır işletmesinde de hareketli gelişmeler yaşanmıştır. Maden sahası ile istasyon arasında nakliyatın temini için Bayındırlık Vekaleti tarafından, istasyon mahalinden vagon asansörüne kadar olan kısma kadar tek hatlı olmak üzere bir km. uzunluğunda bir ulaşım yolu vücuda getirmiştir. 1935 senesi içinde bakırın izabesi için kurulacak olan izabehane tesisatına ait evrakların eksikleri giderilmiş ve izabehane inşaatının yapım aşamasına getirilmesi sağlanmıştır. Bu tesisatın başlangıçta senede 7500 ton eritilmiş bakır üretimine ve bu miktarın 2000 tonunun tamamen saflaştırılmasına yetecek kabiliyette inşa edileceği kaydedilmiştir⁸⁶.

⁸⁴ L. Ergene; *Bakır Maden*, s. 54.

⁸⁵ *Tan*, 23 Kasım 1935, s. 4.

⁸⁶ *Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi 1935 Yılına Ait İdare Meclisi Raporu*, Ankara, 1936, s. 6.

1935 yılında Etibank kurulunca bakır madeninin geleceğinde yeni bir dönem başlamıştır. Yabancı sermayenin devletçe satın alınmasıyla beraber Etibank'ın madenin işletilmesinde öncü rol oynayacağı bu yeni dönemde hem Maden ilçesinin hem de bakır işletmesinin önemi giderek artmıştır.

1.2.2. Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi

Ergani Bakırı T.A.Ş. kurulmadan önce, şirketin çalışma yapısıyla ilgili kırk dokuz maddeden oluşan bir mukavelename hükümete sunulmuş ve şirketin çalışmalarını bu mukavelenameye göre yürütmesi taahhüt edilmiştir. 1935 yılında İdare Meclisi toplantısındaki görüşmelerde mukavelenin üçüncü ve on dördüncü maddesi değiştirilmiştir. İktisat Vekaleti'ne bildirilen bu değişiklik 23.12.1935 tarih ve 6119 sayılı tezkere ile İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulmuş, mukavelenin üç ve on dördüncü maddelerinin değişikliği 25.12.1935 tarihinde⁸⁷, 5, 6, 7 ve 26'ncı maddelerin değişikliği de 14.4.1937 tarih ve 2157/3 sayılı İktisat Vekaleti tezkeresiyle 19.4.1937 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından onanmıştır⁸⁸. Dokuz ayrı kısımda hazırlanan mukavele kırk dokuz maddeden oluşmaktadır.

Birinci Fası, Şirketin kuruluşu, amacı, ismi ve merkezi hakkındadır. İlk dört maddenin yer aldığı bu kısımda, Ergani madenlerinin sondajı ve işletilmesi amacıyla Ergani Bakırı T.A.Ş. adıyla kurulan şirketin Türk kanunlarına ve nizamlarına bağlı kalacağı, gerekli durumlarda çeşitli gayrimenkulleri tasarruf hakkına sahip olduğu açıklanmıştır. Üçüncü maddede şirketin merkezinin Ankara olacağı⁸⁹ ancak Türkiye'nin herhangi bir şehrinde yada yabancı ülkelerde şubeler açabileceği, şubeler açıldıkça da bunları İktisat Vekaleti'ne bildireceği yazılmıştır. Dördüncü madde ile bu şirketin müddeti otuz sene olarak belirlenmiştir⁹⁰.

İkinci Fası, Şirketin sermayesi ve hisse senetleri ile ilgilidir. Beş ile on birinci maddeler arasında olan bu kısımda, şirketin sermayesinin üç milyon liradan ibaret olduğu ve her biri on lira olmak üzere toplam 300 bin hisseden oluştuğu belirtilmiştir. Şirketin hisse senetlerinin bir yüzü Türkçe yazılacak, diğer tarafı da yabancı dilde yazılacaktır. Ancak senetlerin asıllarının Türkçe yazılacağı, diğerlerinin tercüme olarak

⁸⁷ BCA. 030.18.01.02 / 60.99.6

⁸⁸ BCA. 030.18.01.02 / 74.31.6

⁸⁹ 1924'te hazırlanan mukavelede şirketin merkezi İstanbul olarak belirtilmiştir. Ancak 1935'te İdare Meclisi'nin aldığı kararla şirket merkezi aynı yıl Ankara'ya taşınmıştır.

⁹⁰ *Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi*, Ankara, 1936, s. 3-4.

kabul edileceği açıklanmıştır. Dokuzuncu maddede hisse senedi sahiplerinin şirketin menkullerinde hak talep etmeyeceği ve şirketin idaresine müdahale edemeyeceği, istifa sırasında da Genel Kurul'un kararlarını kabule mecbur oldukları belirtilmiştir. Taksiti zamanında alınamayan hisse senetlerine, taksitin gününden itibaren yıllık % 9 faizle alınması, ayrıca taksitleri ödemeyen hisse senedi sahibine karşı dava açma ve hisseleri satma hakkının şirkete ait olduğu kararlaştırılmıştır. Eğer hisse senetleri satılacaksa bunları gazetelere ilan vermek suretiyle belli bir günde müzayede usulüyle satılacağı yazılmıştır⁹¹. 1936 yılında yönetim kurulunca yapılan bir toplantıda şirketin 3 milyon Türk lirasından ibaret olan sermayesinin 4,5 milyona yükseltilmesi kararı alınmıştır. Bunun için gazeteye ilan verilmiş ve değiştirilecek madde şöyle belirtilmiştir: “Şirketin sermayesi 4,5 milyon Türk lirasından ibarettir. Üç yüz bin adedi A tertibi ve yüz elli bin adedi de B tertibi olmak üzere toplam hisse 450 bine ulaşmıştır.”⁹².

Üçüncü Fası, şirketin iç işleri ile ilgilidir. On ikinci maddeden başlayan bu kısım yirmi ikinci madde ile son bulmaktadır. Bu fasıl şirketi yönetecek İdare Meclisi bilgisinin verildiği kısımdır. Bu bölüme bakıldığında şu hususlar dikkat çekmektedir. Şirketin hissedarlarından olanların oluşturduğu idare meclisinin sayısı dokuz ile en fazla on beş üyeden oluşmuştur. Bu üyeler üç sene için seçilmiş ve süresi dolunca Genel Kurul tarafından verilen kararla ya devam etmişler yada başkaları üyelik için seçilmiştir. İdare Meclisi'nin 1924'te hazırlanan ilk mukavele ile her iki ayda bir şirket merkezinde toplanması gerekli görülmüştür. Ancak 1935'te İdare Meclisi'nin aldığı kararla meclisin yalnız şirket merkezinde değil, şirketin uygun göreceği başka bir yerde de toplanabileceği kararlaştırılmıştır. Toplantılarda görüşülen konular zabıt defterine kaydolunmuş ve meclis başkanı ile üyeleri bunu imzalamıştır. Zabtın suretinin geçerli olması başkanın yada vekilin imzasına bağlanmıştır. İdare meclisi üyelerinin her birinin en az 100 hisseye sahip olması gerekli görülmüştür. İdare meclisinin üyelerinden birinin veya birkaçının vefatı yada başka bir sebepten dolayı yeri boş kalırsa, geçici olmak üzere üye tayin etme yetkisi idare meclisine ait olmuştur. İdare meclisi her hesap yılı başında kendi üyeleri içinden bir başkan ve başkan vekili seçmiş, bunların yerine de bir başka vekil tayin edebilmiştir. İdare meclisi üyesinin yarısından en az bir fazlası Türk olmak zorundadır ve başkan Türk üyeler arasından seçilmiştir. Başkan vekili de yabancı üyeler arasından seçilmiştir⁹³. Yabancı üyeler toplantıda bulunmadığı zamanlar

⁹¹ Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, s. 4-7.

⁹² Cumhuriyet, 29 Ekim 1936, s. 10.

⁹³ Ergani Bakır İşletme İşlerine Ait Safhalar 1917-1932, s. 82 BCA. 030.10.0.0 / 176.212.3

kendilerine vekalet etmek için arkadaşlarından birini tayin etme hakkına sahip olmuştur ve tayin edilen kişi kendi oyu ile beraber iki oy kullanabilmiştir. İdare meclisi üyeleri toplantıda hazır bulundukları günler için kendilerine tahsis olunan hisseden başka, hissedarlar heyeti tarafından uygun görülürse ek bir ücret daha alabilmiştir⁹⁴.

Dördüncü Fasil, Genel Kurul hakkındadır. Bu bölüm yirmi üçüncü madde ile başlar otuz dördüncü madde ile sona erer. Bu kısımda genel olarak şu hususlardan bahsedilmektedir: Genel kurul, tüm hissedarların bulunduğu makamdır. Her sene birinci altı ay içinde şirket merkezinde idare meclisinin yada Ticaret Vekaleti'nin davetiyle genel kurul toplanır. Genel kurula, idare meclisinde hazırlanan raporlar ve senelik bilançonun birer sureti sunulur. Sunulan raporlar müzakere sonucu ya kabul edilir yada reddedilir. Bu kurulda bulunacak kişilerin en az elli hisseye (bu da 500 liraya denk gelmektedir) sahip olması gerekmektedir. Genel kurulda bulunan üyeler her elli hisse için bir oyu sahiptir. Genel kurul, şirket sermayesinin dörtte bir sermayesine karşılık gelmek üzere hazır bulunan hissedarların olması halinde toplanır. Genel kurula, idare meclisi başkanı başkanlık yapar. Başkan olmadığı takdirde idare meclisi üyelerinden biri seçilerek başkanlığa riyaşet eder. Karar almada ise oy çokluğu geçerlidir⁹⁵.

Beşinci Fasil, Senelik hesap ve tutulan defterler hakkındadır. Yalnız otuz beşinci maddenin yer aldığı bu kısımda; şirketin mali senesi Aralık ayının sonuncu gününe kadardır. İdare meclisi, şirketin alacakları ve borçlarını içeren bir defteri genel kurulun toplanmasından kırk gün evvel müfettişlere verir. Defter incelemeyden geçtikten sonra genel kurula bildirilir. Genel kurul üyelerinin her biri bu defteri ve hesapları inceleme hakkına sahiptir⁹⁶.

Altıncı Fasil, şirket karının dağılımı ve anaparaya ait hesap ile ilgilidir. Otuz altı ve otuz yedinci maddenin yer aldığı bölümde, karın % 5'i şirketin ihtiyat akçesine ayrıldıktan sonra geri kalan kısmın % 62,5'u maliye hazinesine, % 12,5'u İtibar-i Milli Bankası'na aktarılmıştır. Arta kalan kısmın % 15'i idare meclisi üyelerine, % 85'i de diğer hissedarlara bölüştürölerek verilmiştir⁹⁷. Bu oranın % 12,5'i milli gruba, diğer % 12,5'i de Deutsche Bank ve yabancı gruba aktarılmıştır⁹⁸.

⁹⁴ *Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi*, s. 7-9.

⁹⁵ *Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi*, s. 9-13.

⁹⁶ *Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi*, s. 13.

⁹⁷ *Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi*, s. 13-14.

⁹⁸ *Ergani Bakır İşletme İşlerine Ait Safhalar 1917-1932*, s. 75 BCA. 030.10.0.0 / 176.212.3

Yedinci Fasl, İhtiyat akçesi hususundadır. Otuz sekiz, otuz dokuz ve kırkinci maddeler bu bölümde yer almıştır. Senelik gelirin % 5'i bu kısma ayrılmıştır. Bu miktar sermayenin ¼'üne ulaştığı zaman gelirden ayrılan bu miktarın alınmayacağı kararlaştırılmıştır. Gerekli durumlarda bu kısımdaki para harcanılırsa, bu bölümdeki toplam para şirket sermayenin ¼'nün altına düştüğünde yine senelik % 5 oranında para ayrılmaya devam edileceği kararı alınmıştır. Hisse senetleri başına yıllık % 8 olarak belirlenen faiz sermaye içinden karşılanamazsa, ihtiyat akçesi içinden bu faizler karşılanabilmiştir⁹⁹.

Sekizinci Fasl, Şirketin çalışma müddetinin uzatılması ile şirketin feshi konularındadır. Kırk birinci madde ile kırk dördüncü maddeler bu bölümdedir. Bu kısımda idare meclisinin herhangi bir sebep ve zamanda şirketin müddetini uzatma yada başka bir şirket ile birleşmesi teklifine sahip olduğu açıklanmıştır. Şirket sermayesinin 1/12'si (bu da ilk dönemlerde 360 bin liraya denk gelmektedir) yitirildiği veya zarara uğradığı zaman idare meclisi şirketin feshine yada devamına karar vermek üzere genel kurulu davet etmek zorundadır. Eğer genel kurul toplanırsa şirket sermayesinin yarısına yakın miktara sahip üyeler hazır bulunmadıkça müzakerelerin kabul olunamayacağı ifade edilmiştir¹⁰⁰. Şirket çalışmaları başladığı andan itibaren herhangi bir sebeple çalışmalar bir aydan fazla bir süre durdurulursa tatilden itibaren on beş gün içinde hükümete bilgi verilecektir. Ve hükümete sunulan sebepler hükümetçe kabul edilmezse çalışmaların tatilinden itibaren en geç altı ay içinde yeniden çalışmalar yeniden başlayacaktır. Buna aykırı bir hareket veya mukaveleye aykırı bir hususla karşılaşıldığı takdirde hükümet şirketin mukavelesini feshetme yetkisine sahiptir¹⁰¹.

Dokuzuncu Fasl, kaydedilen bilgilerin haricinde kalan işlerin hususundadır. Son kısım olan bu bölüm beş maddeden oluşmaktadır. İdare meclisi yada genel kurulda görüşülen, karara bağlanan konular ve senelik bilanço toplantıların son gününden en geç bir ay içinde ilan olunacağı belirtilmiştir. Hazırlanan bu mukavele bir defaya mahsus olmak üzere elli nüshası Ticaret Vekaleti'ne verilmiştir. Ayrıca aynı hak, şirkete hisse konusunda talip olanlar için de geçerli kılınmıştır. Şirket memurlarının Türklerden oluşacağı ve sayısı yirmiye geçmemek şartıyla yabancı mühendislerin yer alacağı kararlaştırılmıştır. Bir de işletmenin tesisatı sırasında altmış yabancı ustanın

⁹⁹ Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, s. 15.

¹⁰⁰ Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, s. 16-17.

¹⁰¹ Ergani Bakır İşletme İşlerine Ait Safhalar 1917-1932, s. 87 BCA. 030.10.0.0 / 176.212.3

istihdamında şirket yetkili kılınmıştır¹⁰². Mukavelenin bu maddesine istinaden şirket, fenni tesisat işlerinde faydalanmak maksadıyla İstanbul'dan Ergani'ye gitmeleri için beş yabancı uzmanın istihdamına müsaade amacıyla Dahiliye Vekaleti'ne başvurmuş ve bunun sonucunda 8 Kanun-ı Sani 1925 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nin onayıyla şirket bünyesinde beş yabancı uzmanın istihdamına izin verilmiştir¹⁰³.

¹⁰² *Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi*, s. 17-18.

¹⁰³ *BCA. 030.18.01.01 / 016.69.6*

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ İKTİSAT POLİTİKASI VE ETİBANK'IN KURULMASI

2.1. Türk Devletinin İktisat Anlayışı

Atatürk önderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde üstlendiği en önemli görev, Osmanlı'dan miras kalan siyasal, toplumsal, hukuksal ve ekonomik yapının yeniden oluşturulmasıdır. Bu, yapılandırma uzun ve çaba gerektiren bir süreç olmuştur. Öncelikle, siyasal alanda halk egemenliğine dayalı bir meclis ve cumhuriyete dayalı bir yönetim gerçekleştirilmiştir. Batı'ya karşı verilen bağımsızlık mücadelesi başta ekonomik bağımsızlığı da gerekli kılmıştır. Lozan Konferansı'nda Osmanlı'dan kalan borçlar üstlenilmiş, kapitülasyonların kaldırılması ile ekonomik alandaki yabancı imtiyazlara son verilmiş ve hukuksal bütünlük sağlanarak bağımsızlık yolunda önemli bir adım atılmıştır. Ancak, yatırımlar için gerekli teknoloji yoktu. Devletin desteği olmadan özel kişilerin güçlü bir sermaye sınıfı oluşturması olanaksızdı¹⁰⁴.

Kurtuluş Savaşı'nın silahlı mücadele dönemi bittiğinde bu mücadelenin kahramanı Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları daha siyasal bağımsızlık tescillenmeden ekonomik bağımsızlık için ilk adımı atmışlardır. Bu ilk adım İzmir İktisat Kongresi'dir. Lozan Barış Anlaşması görüşmelerinin kesildiği bir dönemde 17 Şubat 1923 tarihinde yeni devletin ilk on yıllık ekonomik politikalarının şekillendirileceği bir kongre toplanmıştır. Cumhuriyeti kuran kadro, ekonomik bağımsızlığın öneminin farkındaydı. Bunu miras aldıkları devlet olan Osmanlı Devleti'nde yaşayarak tahlil etmişlerdi. Bu sebeple Osmanlı'nın yaşadığı olumsuzlukları yaşamayı arzu etmeyen bu kadro, ekonomik politikalarda hızlı bir dönüşüm ve değişim gerçekleştirmek istemiştir¹⁰⁵.

Anadolu halkının gerçek kurtuluşunun iktisadi zafer ile mümkün olacağına inanan Atatürk, cumhuriyet ilan edilmeden evvel İzmir'de, izlenecek iktisat politikalarının ve iktisadi kalkınma hamlelerinin tespiti için iktisat kongresini toplamıştır. Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmada, Batı'nın bir takım kurum ve kuralları alınarak en kısa zamanda iktisadi ve toplumsal olarak gelişmek istenmiştir. İktisadi

¹⁰⁴ Sevda Mutlu; "1930'lar Türkiye'sinde Devletçilik Tartışmaları", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 1, Sivas, 2007, s. 32.

¹⁰⁵ Ali Şağan; *Birinci Sanayi Planı ve Türkiye'nin Kalkınmasına Etkileri (1933-1938)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 24.

gelişmeden kastedilen sanayileşmedir. Nüfusun çoğunluğu tarımla uğraşan bir ülkede, sanayinin gelişmesinin de tarımla mümkün olacağı düşünülmüştür¹⁰⁶.

Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) kongrenin toplanma amacını şöyle belirtir: “Memleketin emekçi, ticaret ve endüstri mensuplarının bir arada toplanacağı bu kongre, memleketin ekonomik gelişmesi için acele olarak alınacak tedbirler hakkında görüşecek ve aldığı kararları TBMM’ye verecektir.”¹⁰⁷. Kongrenin iki amaçla toplandığı söylenebilir: Birincisi tüccar, sanayici ve işçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini belirlemek; bu kesimlerin siyasal yönetimle bütünleşmesini sağlamaktır. İkincisi de, yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi açıklamaktır. Bu amaçlarla toplanan kongrede başkanlığa oy çoğunluğu ile Kâzım Karabekir seçilmiştir. Kongrenin açılış konuşmasını TBMM Başkanı Mustafa Kemal Atatürk yapmıştır. Bu konuşmada Osmanlı Devleti’nin geri kalma nedenlerini uzun uzun anlatan Mustafa Kemal Atatürk, buna karşın yabancıların nasıl ilerleyerek Osmanlı’yı kontrol altına aldıklarını anlatmıştır. Ekonominin bir ülkenin var olması ya da yok olmasını belirleyen en önemli faktör olduğunu ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Atatürk bu konuşmasında yabancı sermayeye karşı olunmadığını fakat Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki gibi devletin çıkarlarına aykırı bir şekilde hareket edilmesine izin verilmeyeceğini belirtilmiştir. Konuşmasının sonlarında ise tüm ekonomik sınıflarının birbirine olan ihtiyacını vurgulamıştır¹⁰⁸.

17 Şubat 1923 tarihinde toplanan kongre, 4 Mart 1923 tarihinde sona ermiştir. 1135 kişinin katıldığı kongrede her ilçeyi mesleki temsil anlayışına göre birer tüccar, sanayici, zanaatkar, amele, şirket, banka ve üç çiftçi temsilcisi olmak üzere toplam sekiz kişiden oluşan heyetler temsil etmiştir. Bunun yanında bazı dernek ve meslek örgütleri de kongreye temsilci göndermişlerdir¹⁰⁹. Kongrede hakim ekonomik güçler tarafından belirlenen esaslar, 1931 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti’nin izlediği iktisat politikasının temelini teşkil etmiştir. İzmir İktisat Kongresi’nin en önemli özelliği, diğer iktisadî reformlardan farklı olarak, halka yönelik iktisadî kaygılara değinilmiş olmasıdır. Devletin, özel teşebbüsü himaye edici ve destekleyici rol üstlenerek milli ekonominin

¹⁰⁶ Nadir Eroğlu: “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XXIII, S. 2, İstanbul, 2007, s. 65.

¹⁰⁷ Afet İnan; *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara, 1972, s. 9.

¹⁰⁸ Ali Şağan; *Birinci Sanayi Planı ve Türkiye’nin Kalkınmasına Etkileri (1933-1938)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 27.

¹⁰⁹ Murat Koralı; “Türkiye Ekonomisi (1923-1960)”, *Türkler*, Ed. Hasan Cemal Güzel, C. 17, Ankara, 2002, s. 581.

toparlanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda sektörlerin durumlarının değerlendirilerek, sorun ve isteklerinin tespiti ve siyasi kadrolarla bütünleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır¹¹⁰.

Kongrenin çalışmaları sonunda kabul edilen iktisadi esaslar, ana çizgileriyle dileklerden ibaret olmasına rağmen bu dönemin başlangıcında egemen olan iktisadi düşünceyi ve görüşleri temsil etmesi bakımından önem taşır. Genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin milli unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı düşünceler kongrede ön plana çıkmıştır. Kongrede oluşan genel düşünce, gümrük politikasındaki zorunlu sınırlamalar türünden istisnalar dışında Yeni Türk Devletinin iktisat politikasını oluşturmuştur¹¹¹.

Kabul edilen esaslar doğrultusunda *İzmir İktisat Kongresi*'nde başlıca şu kararlar alınmıştır¹¹²:

1. Yerli üretimin geliştirilmesine çalışılacaktır.
2. Ekonomik gelişmeye katkısı olmak koşuluyla yabancı sermayeye izin verilecektir.
3. Tütün tarımı ve ticareti serbest olacaktır, ihraç edilen tütünün işlenmiş olması gerekmektedir ve vergileri tüketiciden alınacaktır,
4. Aşar kaldırılacak, yerine uygun bir vergi konulacaktır,
5. Sanayicilere kredi vermek üzere bir Sanayi Bankası kurulacaktır.

İzmir İktisat Kongresi'nde, ulusal ekonomiden sık sık söz edilmiştir. Ulusal ekonomi, yabancı tüccarların yerine geçen Türk olan girişimcilerin ve yabancı bankaların yerini Türk bankalarının alması şeklinde düşünülmüştür. Ulusal ekonomide, eski kurumlarıyla işleyişine devam etmesinin yanında yeni kurumsal düzenlemelere ihtiyaç duyulmadığı belirtilmiştir¹¹³. Ancak kongreden sonra devam eden süreç içinde sanayiye dönük politikaların temelinde gümrük politikalarına getirilen sınırlamalar yer almıştır. Bunların dışında ise özel sanayi yatırımlarına özendirici uygulamalar sağlanmıştır. 1925 yılında kurulan *Sanayi ve Maadin Bankası*, kuruluş kanunu itibarıyla daha önce Osmanlı Devleti'ne ait olan dört işletmeyi devralmıştır. Ancak bu

¹¹⁰ Serpil Kahraman; (1929 – 1939) *İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 9.

¹¹¹ Korkut Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul, 1990, s. 34.

¹¹² Nadir Eroğlu: "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XXIII, S. 2, İstanbul, 2007, s. 65.

¹¹³ İlhan Tekeli - Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, 1983, s. 34.

bankanın kendi eliyle sanayi tesisi kurmasına imkan verilmemiştir. Bankanın devraldığı tesisleri de uygun şartlarla özel sektöre aktarması amaçlanmıştır. Esas olarak özel sanayi ile maden işletmelerini kredi veya iştiraklerde desteklemesi öngörülmüştür¹¹⁴.

Türkiye İktisat Kongresi'nde belirlenen ilkelere göre; sanayicilere kredi sağlanması ve millî sanayiye teşvik edecek unsurların benimsenmesi gibi ilkeler çerçevesinde 1927 yılında *Teşvik-i Sanayi Kanunu* çıkarılmıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu; sermaye gelirlerinin millî unsurlara aktararak yatırıma dönüşmesi şeklinde ifade edilen, Millî İktisat kavramını yansıtan en önemli belge niteliğindedir. Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda; sanayi işletmeleri büyüklükleri bakımında dört ayrı sınıfa ayrılarak, herbiri için ayrı teşvik ve muafiyetler belirtilmiştir. Genel olarak, sermaye payının en az % 75'inin Türklere ait olduğu şirketlerin teşvik ve muafiyetlerden faydalanabileceği esası kabul edilmiştir¹¹⁵.

Milli iktisatın temelleri ve koşulları bu şekilde belirlenmiştir. Fakat uygulama sonunda tatmin edici sonuçlar alınamamıştır. Daha doğrusu elde edilen başarılar, yönetici kadronun beklentilerinin gerisinde kalmıştır. Bu bakımdan yönetici kadro, söz konusu dönemde özel teşebbüs tarafından gerçekleştirilebilen sanayileşmenin hızından ve yapısından büyük bir hoşnutsuzluk duymuştur. Nitekim bu dönemde uygulanan iktisat politikasında en az başarılı olunan alan, sınaî üretimdir. Elde edilen kârların sınaî üretim dışındaki alanlarda kullanımı en büyük sorunlardan birisi olmuştur. Kısa dönemli kârların yüksekliği, sanayi alanında yatırım yapılmasına imkân vermemiştir. Bu yüzden de özel girişimcilik yoluyla sanayileşme imkânı çok sınırlı kalmıştır. Devlet, kuruluş yıllarında iktisadi gelişmenin ve tabii sanayileşmenin devlet desteğiyle yaratılacak girişimci sınıfına dayandırılması ilkesini benimsemiştir. Bu yönde çalışmalar da yapılmıştır. Ancak 1930'lu yıllara gelindiğinde özel sektörün kendisinden beklenen amaçları gerçekleştiremediği görülmüş ve ekonomik politika değişikliğine gidilmiştir. Devletçilik olarak tanımlanan bu yeni dönemde sanayileşme amacı değişmemiş ancak sanayileşmede öncü rolü üstlenecek kesim değişmiştir¹¹⁶.

Türkiye ekonomik yönden 1929 yılına oldukça iyimser bir hava içerisine girmiştir. Bu tarihteki ekonomik rahatlık genellikle, iki önemli bekleyiştten doğmuştur.

¹¹⁴ Korkut Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul, 1990, s. 35.

¹¹⁵ Serpil Kahraman; *(1929 – 1939) İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 13.

¹¹⁶ Aytekin Altıparmak; "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Kayseri, 2002, s. 35-36.

Bunlardan birincisi, o yılki tarımsal üretimin iyi olacağı beklentisinden kaynaklanmıştır. Bu beklenti gerçekleşirse, tahıl ithalatı azalacak, ihracatı artacak ve hükümetin yapmak istediği atılımları gerçekleştirmesine olanak tanıyacaktı. İkinci bekleyiş, Lozan Anlaşması'yla gerçekleşmeyen ve ekonomik bağımsızlığın önünde engel olan gümrük tarifesinde artışın olacağıyla alakalıdır. Türkiye 1929 yılının ortasında gümrük vergilerini arttırılabilecekti Böylece öncelikle sanayi alanında önemli girişimlerde bulunma imkânı ortaya çıkacaktı. Bununla beraber hükümete yeni bir gelir kaynağı sağlayacaktı¹¹⁷. Ancak tüm bu iyimser umutlar, 1929 yılında meydana gelen Dünya Ekonomik Buhranı ile yerini yeni ekonomik çareler aramaya bırakmıştır.

1929 yılından başlayarak özellikle gelişmiş batı ülkelerinde ortaya çıkan dünya ekonomik bunalımı, Türkiye'nin dönem içerisinde sanayileşmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu bunalım, ithalat-ihracat mekanizmaları aracılığıyla Türkiye'yi etkilemiştir¹¹⁸. Ülke içinde siyasal, ekonomik, sosyal sorunlar aşılırmaya çalışılırken bu buhranın patlak vermesi, tarım ürünleri piyasasında hızla düşmesine sebep olmuştur. Ulusal ekonomik düzeni kurmaya çalışan Türkiye bu sebeple ekonomik seferberlik ilan etmek zorunda kalmıştır. Atatürk'ün önderliğinde başarıyla yürütülen sosyal, siyasal ve kültürel reformların yanında bu kez hızlı ve köklü iktisadi reformlar başlatılmıştır¹¹⁹.

2.2. Türk Ekonomisinde Devletçilik Dönemi

1930 sonrası dönemin iktisat politikaları bakımından korumacılık ve devletçilik olmak üzere iki belirleyici özelliği vardır. Dünya ekonomik buhranının ardından Türkiye ekonomisi dışa kapanmış ve devlet eliyle bir milli sanayileşme denemesi içine girmiştir. Devletçi ekonomik politika, devlet işletmeciliği, devletin ekonomisinin değişik alanlarına özellikle sanayi alanına bizzat yatırım yapması ve ekonomik hayatın tüm alanlarının devlet denetimi altına alınması biçiminde gelişmiştir¹²⁰. Devletçilik döneminde özel girişimlerin sermaye yetersizliğinden dolayı yatırım yapamadığı alanlarda devlet bazı yatırımlar yapmış; tesisler kurmuştur. Bununla birlikte herhangi bir şekilde özel sermayenin çıkarlarına ters bir politika da takip

¹¹⁷ İlhan Tekeli - Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, 1983, s. 75.

¹¹⁸ Ahmet Makal; *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara, 1999, s. 223.

¹¹⁹ Erdiñ Tokgöz; "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. II, Ankara, 2004, s. 324.

¹²⁰ Korkut Boratav; "İktisat Tarihi (1908-1980)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*, C. 1, İstanbul, 2005, s. 321.

edilmemiştir. Özel kesim ve kamu kesimi hem farklı hem de aynı alanlarda faaliyette bulunmuştur. Fakat birbiriyle rekabet etmemişler; tamamlayıcı fonksiyonlar üstlenmişlerdir. Devlet ancak milli ekonominin kurulması ve kalkınmanın dengeli bir şekilde hızla gerçekleştirilmesi için yapılması zorunlu olan işlerde aktif rol almıştır. Yine iktisadi hayatta devlet tekeli ancak kamu yararı olan alanlarda geçerli olmuştur¹²¹.

Devletçilik kavramını resmi anlamda ilk kez, 30 Temmuz 1930 tarihinde İsmet Paşa, Sivas nutkunda kullanmış ve liberalizmi memleketin güç anlayacağı bir şey olarak yorumlayarak “Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz” ifadesini kullanmıştır. 1930 Kasım’ında başlayan Gazi’nin yurt gezisi, devletçiliğe yönelmede önemli olmuştur. Yurt gezisi boyunca Atatürk, ekonomik sorunlardan bunalan özellikle köylü ve esnafla karşı karşıya kalmıştır. Gezi esnasında karşılaşılan tablo, iç faktörler ve ülkenin mevcut yapısı ile birlikte sanayileşme için girişimci sınıfın olmaması dolayısıyla da bu görevin devlet tarafından üstlenilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Radikal bir iktisat politikası değişikliği zorunlu gözükmüştür¹²².

Dünyanın ve Türkiye’nin karşı karşıya bulunduğu iktisadi sorunlarını çok iyi değerlendiren Atatürk ve arkadaşları ülkenin sosyo-ekonomik yapısına uygun önlemleri 1930 yılından itibaren yürürlüğe koymaya başlamışlardır. Başka bir deyişle Devletçilik gereği olan yasalar ve kurumlar hayata geçirilmeye başlanmıştır¹²³. 1920’li yıllarda uygulanan karma politikalar, 1930’lu yıllarda yerini himayeci bir iktisadi politika anlayışına bırakmıştır. Uygulanan himayeci politikalar için, Türk parasının değerini koruma kanunun çıkartılması, yerli ürünlerin ihraç fiyatlarının olumsuz dalgalanmalara karşı korunması, ithalatta seçici kota uygulaması gibi önlemler alınmıştır¹²⁴. Devletçi politikaları uygulamadan önce bazı kararlar alınmış ve düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler parasal sektörü, kamu maliyesi ve dış ticareti kapsamaktadır. Uluslar arası krizin etkisiyle dış ticaret açığının katlanması, mal ve döviz spekülasyona bağlı olarak Türk lirasının değer yitirmesi, kriz etkisiyle vergi kapasitesinin daralmasına bağlı olarak bütçenin olumsuz etkilenmesi tehlikesi yeni düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu, Türk Parasının Kıymetini

¹²¹ Aytekin Altıparmak; “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Kayseri, 2002, s. 40.

¹²² S. Kahraman; *İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları*, s. 13.

¹²³ Erdiñ Tokgöz; “Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. II, Ankara, 2004, s. 324.

¹²⁴ Ayhan Orhan; “Tek Partili Yılların Ekonomi-Politiği ve Kadro Hareketi”, s. 127
http://kosbed.kou.edu.tr/sayi17/orhan.pdf (12.08.2009)

Koruma Hakkında Kanun, Merkez Bankası'nın kurulması yapılan düzenlemelerin önemli olanlarını teşkil etmektedir¹²⁵.

Ülkenin içerisinde bulunduğu bu durum, ekonomide köklü önlemlerin alınmasını gerektirmiştir. Devlet bu koşullar altında ekonominin her alanına müdahalelerde bulunmaya çalışmıştır. Bu müdahaleler; sanayi, ticari vb. ekonomik sektörlerde işletmeler kurmak ve yatırımlar yapmaktan, piyasayı denetleyip, kontrol altında tutmaya kadar birçok alanı kapsamıştır. Devletin ekonomik hayata müdahale araçlarından biri olan Merkez Bankası'nın kurulması ve bir yıl sonra çalışmalarına başlaması, devletçilik uygulamalarına geçişin en önemli basamaklarından biri sayılabilir¹²⁶.

Devletçilik ilkesine ilişkin Atatürk 1935 yılında şu açıklamayı yapmıştır: “Türkiye’nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, 19’uncu asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizde manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almasıdır.” Atatürk’ün bu tanımıyla Türkiye’de uygulanan devletçi sanayileşme politikası sosyalizm ilkelerinden esinlenerek oluşturulmuştur ve özel girişimin özüne ters düşmemiştir. Başka bir ifadeyle özel girişimcilikle uzlaşan bir devletçilik uygulamasına geçilmiştir¹²⁷.

Devletçiliğin ilke olarak kabul edilmesinden sonra bu ilkenin nasıl uygulanması gerektiği ve bu ilkenin ne anlama geldiği konusu üzerinde tartışmalar yoğun şekilde yaşanmıştır.

1932-1935 yılları arasında yayınlanmış olan **Kadro** dergisinde sergilenen görüşler, Türk siyasal hayatında Kadro hareketi diye isimlendirilen düşünce akımını oluşturmuştur. Bu düşünce akımı temel olarak devletçiliği savunmuştur. Kadroculara göre Türkiye’de planlı ekonomi benimsenmeliydi. Böylece yatırımlarda israf önlenerek her alanda kalkınma gerçekleşecekti¹²⁸. Kadroculara göre planlı ekonomide asıl olanın

¹²⁵ *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, 2001, s. 40.

¹²⁶ Dilek Acar; *Ekonomi Politikası Açısından Devletçilik ve Cumhuriyet Döneminde Devletçilik Uygulamaları*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 36.

¹²⁷ *Türkiye İş Bankası Tarihi*, s. 254.

¹²⁸ A. Şağın; *Birinci Sanayi Planı ve Türkiye’nin Kalkınmasına Etkileri*, s. 70.

geleceğin önceden planlanmasıdır. Kadrocular planın, mutlak gerekliliğinden ve devletçiliğin temel taşı olduğundan hareket etmişlerdir. Planların mutlak suretle devlet tarafından uygulanması ve denetlenmesi düşünceleri, plan hakkındaki görüşlerinin temelini teşkil etmiştir¹²⁹.

Bu dönemde devletçiliğe getirilen farklı bir yorumda Ahmet Hamdi Başar'ın “*İktisadi Devletçilik*” görüşüdür. Bu görüş, Başar'ın 1931 ve 1933 yıllarında yayınladığı *İktisadi Devletçilik* adlı kitapta ve yine aynı dönemde kendisinin çıkardığı *Kooperatifçilik* dergisinde savunulmuştur. Başar'ın görüşleri, *Kadro* dergisi çevresindeki görüşlerle benzerlikler göstermekteydi. Zaman zaman *Kadro* dergisinde Başar'ın görüşlerine de yer verilmiştir. Tüm bunlara rağmen Başar'ın savunduğu iktisadi devletçilik görüşü ile Kadrocuların savunduğu ideolojik çerçevenin ulaşmak istediği toplumsal düzen farklıdır. Kadroculara göre devletçilik ileride ulaşılacak toplumun sürekli temel ögesi iken; Başar'ın amaçladığı düzende “iktisadi devletçilik” bir süre sonra yok olarak ortadan kalkacaktır¹³⁰.

Bir diğer görüş de Ahmet Ağaoğlu'nundur. Ona göre devletçilik; ihtiyaç duyulduğu ve icap ettiği zaman olumsuzlukları ve karışıklıkları ortadan kaldırmak ve var olan düzeni korumak için müdahale etmesi gereken gücün düzenidir. Kadroculara göre devletçilik; devletin yüksek tekniği ve iktisat yatırımlarını eline almasıydı. Ağaoğlu'na göre bu durum ferdi ortadan kaldırılması yani özel mülkiyetin yok sayılması anlamına gelmekteydi. Ağaoğlu bunu çok tehlikeli ve sakıncalı görmüştür. Ferdi teşebbüslerin ortadan kaldırılmasını ve devletin müteşebbis olarak iktisatla uğraşmasını ülke için sakıncalı görmekteydi¹³¹.

İsmet İnönü ise devletçiliğe sadece ekonomik koşulların zorladığı bir savunma anlayışı ile yaklaşmamıştır. Devletçiliği ilerlemek için bir vasıta olarak görmüştür. İsmet İnönü devletçiliği yalnız Türkiye'nin sanayileşmesi için değil aynı zamanda özel kesimin varlığını koruması açısından gerekli görmekte ve özel kesimin devletçiliğe karşı çıkışını anlamsız bulmaktaydı¹³².

Türk milletinin ekonomik bağımsızlığını sağlamak, milleti yabancı fabrika mallarına müşteri olmaktan kurtarmak ve yurdun hammaddelerini değerinden az fiyatla

¹²⁹ Ayhan Orhan; “Tek Partili Yılların Ekonomi-Politiği ve Kadro Hareketi”, s. 139
http://kosbed.kou.edu.tr/sayi17/orhan.pdf (12.08.2009)

¹³⁰ İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara, 1982, s. 89.

¹³¹ A. Şağan; *Birinci Sanayi Planı ve Türkiye’nin Kalkınmasına Etkileri*, s. 77.

¹³² İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara, 1982, s. 104.

satıp işlenmiş olanları çok pahalı bir fiyat ile satın almaktan çıkarmak, Devletçilik ilkesinin uygulanmasıyla mümkün olmuştur¹³³. Devletçi politikanın en belirleyici yönü tarım dışındaki üretken alanlarda devletin asli yatırımcı ve üretici unsur olarak ortaya çıkmasıdır. Devletin demir ve deniz yollarında, millileştirmeden sonra belediye hizmetlerinde ve enerjide egemenliği bu dönemde kesinleşmiştir. Sanayi ve maden sektörlerinde ise devlet işletmeleri yatırımların ve üretimin büyük bölümünün yapıldığı sürükleyici kesim olarak belirlemiştir¹³⁴.

Devletçilik politikasının yoğun şekilde uygulandığı alan sanayi sektörü olmuştur. Bu politika, ana özelliklerini ve yansımasını kamu iktisadi kuruluşları ile Birinci ve İkinci Sanayi Planlarında bulmuştur. Devletçilik uygulamasının somut olarak başlangıcı, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na dayanmıştır. Söz konusu ilke ancak iki sanayi planının hazırlanıp yürürlüğe konulmasıyla düşünceden uygulamaya geçirilebilmiştir¹³⁵.

2.2.1. Planlı Sanayileşme Dönemine Geçiş

1930-1933 yılları, Türkiye'nin ekonomik meselelere devletçe yön verilmesine ve çeşitli konuların birer incelemeye tabi tutularak programlaştırılmasına yol açmıştır.

İsmet İnönü'ye göre, Devletçilik Türk İnkılâbı'nın amacına hizmet etmekteydi. Türk İnkılâbı toplumun ekonomik olarak gelişebilmesi için devletçi önlemler almalıydı. Devletçiliğin dünya ekonomisinde söz sahibi olmak gibi bir amacı yoktu. Kendi iç ekonomisine ve toplumuna yönelik bir kalkınma siyasetiydi. İçer dönüklük, kendine özgülük, koruma, savunma amaçlı devletçilik, İnönü'nün temel düşüncesini oluşturmaktaydı. Devletçilik politikası olmaksızın memleketin ihtiyacı olan sanayi kurulamazdı. İnönü'nün oldukça geniş bir bürokrat ve sanayici heyetiyle 1932 yılında yaptığı Moskova ziyareti devletçilik uygulamaları konusunda önemli bir aşama olmuştur. Devletçiliğin bir plan dahilinde yapılması tartışmaları ile ekonomide devletçi modeli benimseyen Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık kalkınma Planının hazırlanmasında Sovyet uzmanlarının büyük katkısı olmuştur¹³⁶.

¹³³ Afet İnan; *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara, 1972, s. 25.

¹³⁴ K. Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 54.

¹³⁵ A. Altıparmak; "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi", s. 41.

¹³⁶ Sevda Mutlu; "1930'lar Türkiye'sinde Devletçilik Tartışmaları", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 1, Sivas, 2007, s. 43.

Sovyet uzmanlar Türkiye'deki incelemelerini tamamlayarak hazırladıkları raporlarını, 1932 yılının sonunda İktisat Vekâletine sunmuşlardır. Bundan kısa bir süre sonra 16 Ocak 1933 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk ve İktisat Vekili Celal Bayar, uzmanlardan oluşan bir gurupla birlikte yurt gezisine çıkmıştır. Gezi sırasında sırayla Eskişehir, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Afyon, Konya, Adana, Gaziantep, Antalya, Mersin, İzmir, Isparta ve İstanbul illeri ziyaret edilmiş ve bu illerin iktisadi yapıları hakkında incelemelerde bulunulmuştur. Bu gezi sırasında ilk defa Türkiye'nin iktisadi mıntıkalara bölünmesi konusu gündeme gelmiştir. Türkiye üç veya beş ilden oluşan iktisadi mıntıklara bölünecek böylece bu bölgenin iktisadi yapısına uygun yatırımlar yapılarak bölgesel bir kalkınma sağlanabilecekti. Bölgesel kalkınmalar ile ülke kalkınabilecekti. Birinci Sanayi Planı öncesi ortaya konulan bu proje bir planlı ekonomi projesiydi ve içerisine Birinci Sanayi Planını da almaktaydı¹³⁷.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı oluşturacak olan raporlar, Ocak 1933'te Celal Bayar'ın İktisat Bakanlığı döneminde tamamlanarak başbakanlığa gönderilmiştir. Bu plan başlıca iki kısımdan oluşmuştur. Birinci kısımda dokuma, maden, selüloz, seramik, kimya sanayi dallarında kurulması önerilen yirmi fabrika hakkında raporlar, ikinci kısımda ise İktisat Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması için yapılan öneriler yer almıştır. Bu ilk sanayi planının amacı, öncelikle ithalatımızda yer alan fakat hammaddeleri yurtiçinden karşılanabilecek olan bazı sanayi kolları ve ünitelerini, devlet gücü veya mümkün olan yabancı yardımlarla kurmak şeklindeydi¹³⁸.

Sovyetler Birliği'nden Prof. Orlof'un başkanlığındaki bir heyetin raporu ışığında hazırlanan planın ana hatları, 7 Ocak 1934'te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı adı altında mecliste kabul edilmiştir¹³⁹. Plan, ulusal ekonominin tamamını kapsamaktan çok, beş yıllık sanayi yatırım programı niteliğini taşımıştır. Aynı zamanda kağıt üzerinde kalmamış olması ve ilk büyük sanayi yatırımlarına rehberlik etmesi açısından oldukça önemlidir¹⁴⁰. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında hususi teşebbüs tarafından tesisine imkan görülmeyen sanayi şubelerinin ele alınarak devlet ve müesseselere vazife olarak verildiği bilhassa belirtilmiştir. Ayrıca ilk kurulan Keçiözümlü Kükürt, Ergani

¹³⁷ A. Şağan; *Birinci Sanayi Planı ve Türkiye'nin Kalkınmasına Etkileri*, s. 108.

¹³⁸ Dilek Acar; *Ekonomi Politikası Açısından Devletçilik ve Cumhuriyet Döneminde Devletçilik Uygulamaları*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 47.

¹³⁹ Nadir Eroğlu; "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)", s. 70.

¹⁴⁰ Korkut Boratav; "İktisat Tarihi (1908-1980)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*, C. 1, İstanbul, 2005, s. 321.

Bakır, Şark Kromları gibi tesislerin anonim şirket bünyeli olmalarına ve zamanı gelince hisse senetlerinin halka satılmaya müsait bir yapıya sahip kılınmalarına dikkat çekmiştir¹⁴¹.

Planda devletçilik konusunda bir yorum bulunmamakla beraber Celal Bayar, planı gazetecilere sunarken şöyle demiştir: “Bizim devletçiliğimiz memleketin içinde bulunduğu şartlardan doğmuş ve gerçekliğe dayanan bir politikadır. Milli varlığı dinç ve sağ tutacak vasıtalar, şu veya bu sebeplerle milletin elinde bulunmuyorsa onları bir taraftan fertleri teşvik yoluyla, diğer taraftan fertlerin yapmasını beklemeyerek devlet eliyle meydana getirmek tedbirlerin en tabiisi ve en hayırlısı olur. Bunun içindir ki, sanayi programının büyük bir kısmının devlet eliyle yapılması zaruretlere uymaktan ibarettir.”¹⁴².

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda devletin doğrudan doğruya gerçekleştirmeyi düşündüğü yatırımlar esas alınmıştır. 1933 yılında uygulanmaya başlanan ancak 1934 yılında ilan edilen bu plan ile özellikle imalat sanayi ve madencilik alanında kamu yatırımlarının yapılması hedeflenmiştir. Planda, ara malları ve yatırım mallarının üretimine öncelik verilmiştir. Başlıca sanayi dalları: dokuma sanayi (pamuk, kendir, yün), selüloz sanayi, maden sanayi, seramik sanayi ve kimya sanayiidir. Bahsi geçen üretim kolları; pamuklu mensucat, kendir, yün iplik, demir, bakır, kükürt, kağıt, suni ipek, seramik, kimya, sünger, gül yağı, elektrik üretimi, altın ve petroldür. Bu sanayi dallarında 20 adet fabrikanın kurulması planlanmıştır¹⁴³.

Planda temel ilke yerli hammaddeye dayalı üretimi özendirmektir. Aynı zamanda üretim malları ve ara malları üretimi ile yeni istihdam alanlarının ve olanaklarının yaratılması; demiryolları ile denizyollarındaki fazla kapasitenin kullanılmasına yönelmesi gibi hedefler de planda belirtilmiştir¹⁴⁴. Kabul edilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda şu başlıklar yer almıştır¹⁴⁵:

- İstanbul ve Nazilli’de lüks ve ince kumaş, Kayseri ve Konya’da kaba kumaş fabrikalarının kurulması.

- İktisat ve Ziraat vekâletlerince keten ve kendir sanayi dallarının kurulması amacıyla yapılmakta olan etütlerin sonuçlandırılması.

¹⁴¹ Burhan Ulutan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1987, s. 41.

¹⁴² İ. Tekeli - S. İlkin, *Devletçiliğin Oluşumu*, s. 188.

¹⁴³ S. Kahraman; *İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları*, s. 58.

¹⁴⁴ D. Acar; *Devletçilik ve Cumhuriyet Döneminde Devletçilik Uygulamaları*, s. 49.

¹⁴⁵ S. Kahraman; *İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları*, s. 57.

- Yün ipliği üretilmesinin teşviki için Bursa'da merinos yünü işleyecek fabrikanın kurulması.

- Demir sanayinin kurulması için Safranbolu civarının tetkik edilmesi.

- Ülkede her yıl yaklaşık on bin ton artan kok ihtiyacının karşılanabilmesi için öncelikle 60.000 ton sömükok sağlayacak tesisin Sümerbank ve Kömür Şirketi tarafından kurulması.

- Bakır madeni üretimi için Sümerbank tarafından tetkikler yapılması.

- Beykoz'da Sümerbank ve İş Bankası tarafından genel ihtiyaca yönelik üretim için şişe ve cam fabrikası tesisi ile Kütahya'da porselen fabrikası için tetkikler yapılması.

- Sümerbank'ın desteğiyle İstanbul İzmir Liman Şirketi'nin sünger sanayi alanında faaliyet göstermesi.

- Gülyağı, zeytinyağı ve sabun üretimi için tetkikler yapılması.

Tüm bu kabul edilen maddelere göre Birinci Sanayi Planının esasları şöyle söylenebilir¹⁴⁶:

- Esas hammaddeleri memlekette yetişen ve kısa bir zamanda içerde temini mümkün görülen sanayi kolları ele alınmıştır.

- Bunlar büyük sermaye ve teknik kuvvete ihtiyaç gösteren sanayiden olduklarından kuruluşları devlete veya milli müesseselere bırakılmıştır.

- Kurulmasına karar verilen sanayimiz, üretim kapasitesi ihtiyaç ve tüketimiyle orantılıdır.

Bu dönemde, hammadde bolluğu ve ithalatımız içinde önemli bir yer tuttuğu düşünülerek sanayileşmeye tekstil ile başlanmıştır. Hemen plan döneminin başında Kayseri, Nazilli, Malatya, Konya Ereğlisi'nde yeni fabrikalar kurulmuştur. Aynı zamanda Bakırköy fabrikası da genişletilmiştir. Ayrıca tekstilin gelişmesi için özel sektörün de yatırım yapması teşvik edilmiştir. Tekstil sektörü yanında plan hedeflerine uygun olarak bu dönemde birçok sanayi kuruluşlarının temelleri atılmıştır. Demir-çelik, kömür, petrol

¹⁴⁶ A. İnan; *Devletçilik İlkesi ve Birinci Sanayi Planı*, s. 16.

aramaları, bakır, kağıt, kükürt, gülyağı ve daha bir kısım madencilik ve sanayi yatırımları ile sanayi programı içinde olmamakla beraber şeker sanayii bunlardan sayılabilir. Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Elektrik İşleri Etüt İdaresi ve Etibank gibi kuruluşların da faaliyete geçirilmesiyle sanayileşme doğrultusunda ilişkiler yürütülmüştür¹⁴⁷.

Birinci Sanayi Planında hesaba alınmadığı için maliyet tahminlerine girmeyen otuz iki tür iş için gerekli harcamaların dikkate alınması, programın gerçekleştirilmesi için öngörülen maliyetleri arttırmıştır. Programın gerçekleştirilmesi için 44 milyon liralık harcama öngörülmüşken, fiili harcama 100-107 milyon arasında bir tutara ulaşmıştır¹⁴⁸. Dış kaynak olarak yalnızca 16 milyon Türk Lirası tutarında İngiliz ve 8 milyon Türk Lirası tutarında Sovyet kredisi kullanılmıştır¹⁴⁹. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı her ne kadar belirlenen finansman tahminlerini aşmışsa da Türkiye'ye ilk planlama deneyimlerini getirdiği için oldukça önemlidir. Bu dönemden günümüze kadar faaliyetlerini sürdüren fabrikalar kazandırılmış ve sanayileşme açısından belirlenen hedefler büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir.

Plânlı dönemde, bütçede bir denge, hatta fazlalık gözlenmiştir. Örneğin: 1936 yılı bütçesi, 1935 yılı ödemelerine göre, 22 milyon TL'lik bir fazlalık vermiştir. İhracat-ithalât bilançomuz ise, 1938 yılı hariç fazlalık vermeye başlamıştır. Oysa bu dönemde 1929 yılında ödenmesine başlanan Osmanlı Devleti'nden kalma dış borçlar, ihracat gelirimizin % 10'unu, devlet bütçesinin de % 8'ini alıp götürmüştür. Bütün bunlara karşın millî gelir de, % 4-6 arasında değişen bir artış sağlanabilmiştir¹⁵⁰.

1934 Sanayi Programı'nın uygulanmaya koyulmasından sonra, 1935'te hükümet, İkinci Sanayi Planı'nın hazırlıklarına başlamıştır. Bu plana, birinci plandaki temel ilkelerin hakim olduğu görülmüştür. İlk beş yıllık planda ele alınan endüstrilere ek olarak madencilik, elektrik üretimi, gıda ve makine endüstrileri, deniz ulaşımı alanlarında yeni fabrikalar yapılması öngörülmüştür. Bu planda öncelikle sermaye malları üretimi ele alınmıştır. Ülkenin doğal kaynaklarını kullanacak yeni fabrikalar kurulması düşünülmüştür. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeni ile

¹⁴⁷ Ahmet M. Gökçen; "Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme", s. 5
<http://www.ahmetgokcen.org/pdf/1.pdf> (25.08.2009)

¹⁴⁸ *Türkiye İş Bankası Tarihi*, s. 259.

¹⁴⁹ Salih Erceyes; *Tarihî Açıdan Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005, s. 55.

¹⁵⁰ Mustafa Albayrak; "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm", s. 107
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/809/10289.pdf> (27.08.2009)

planda öngörülen bazı işler tamamlanamamıştır. Çünkü 1938 Eylül ayında İkinci Dünya Savaşı tehdidi ortaya çıktığından Türk Hükümeti, İkinci Sanayi Planını dört yıllık olarak yeniden gözden geçirmiş ve savaş başlamadan önce de bu plandan vazgeçerek, savaş ekonomisine uygun koşulları içeren “İktisadi Savunma Planı”nı yürürlüğe koymuştur¹⁵¹.

2.2.2. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında Madencilik

Birinci Sanayi Planı’nda yer alan maadin sanayi, demir, sömük (suni antrasit), bakır ve kükürt sanayiden oluşmuştur. Planda bu sanayi alanları ile ilgili tüm özelliklere yer verilmiştir. Sanayi alanları planda, ayrı ayrı metinler halinde yer almıştır.

Hükümet, madenleri, uygulanacak sanayi programı çerçevesinde değerlendirmek istemiştir. Birinci Plan ile ithal ikameci bir sanayileşme politikasına yönelen Cumhuriyet yönetimi, dokuma ile başlayan bu politikayı kömür, petrol, altın, demir, bakır ve kükürdü de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Bilinen maden yatakları ile yetinilmemiştir. Ülkenin maden potansiyelini araştırıp ortaya koyacak bir “Jeoloji Enstitüsü” kurmak ve madenlerin işletilmesi ile ilgili yasal ve kurumsal yapıyı oluşturmak istenmiştir. Bu istekler, öncelikle 1933 yılında 2411 sayılı “Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkiline Dair Kanun”un uygulamaya konulması ve ardından, 1935’te 2804 sayılı kanunla Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve 2805 sayılı kanunla Etibank’ın birbirine bağlı biçimde kurulmaları ile gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, madencilik alanına devletin yatırımcı ve işletmeci olarak girme düşüncesi, MTA ve Etibank’ın kurulmasıyla somutlaşmıştır. MTA, maden arama, jeolojik ve jeofizik araştırmalar yapma, laboratuvarlar kurma ve personel eğitimi gibi işlevleri üstlenmiştir. Etibankın ise, maden kaynaklarının işletilmesi, madencilik alanı ile ilgili her türlü işlem, alım-satım, ruhsat ve benzeri faaliyetleri yürütmesi, ayrıca bankacılık işlemleri yapması kararlaştırılmıştır¹⁵².

1934-1938 yılları arasını kapsamak üzere yürürlüğe konulan Birinci Plan yatırımlarının yaklaşık 1/3’ü, maden grubuna ayrılmış olup, planlanan tesisler arasında Karabük Demir ve Çelik Sanayii tesisleri, Zonguldak sömük ve kömür müştakları tesisleri, bakır ve kükürt işletmeleri yer almıştır. Plan uygulamaya geçildikten sonra bu

¹⁵¹ D. Acar; *Devletçilik ve Cumhuriyet Döneminde Devletçilik Uygulamaları*, s. 54.

¹⁵² Nejat Tamzok; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları”, s.190 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/936/11663.pdf> (24.07.2009)

işletmelere, Guleman Krom Yatakları İşletmesi ve Kuvarshan Bakır Yatağı İşletmesi de eklenmiştir¹⁵³.

Madencilik alanında demir, kükürt, kömür ve bakıra öncelik verilen plandan bu alanda önemli sonuçlar alınmıştır. Birinci Sanayi Planı'nda yer alan Isparta Keçiborlu kükürt fabrikasının temeli 1 Ekim 1934 tarihinde İktisat Vekili Celal Bayar tarafından atılmıştır. Fabrika 25 Ağustos 1935 tarihinde faaliyete başlamıştır. Zonguldak'ta kurulması düşünülen sömük fabrikasının temeli, Başvekil İsmet İnönü tarafından 15 Ağustos 1934 tarihinde atılmıştır. Ayrıca bir kömür yıkama tesisi de bu tarihte açılmıştır. Sömük fabrikası, İsmet İnönü ve Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın katılımlarıyla 8 Eylül 1935 tarihinde açılmıştır.

Maden sanayiinde en önemli yeri işgal eden şüphesiz ki demir sanayi idi. Çok büyük miktarlarda sermaye gerektiren bu sanayi 1936 yılının sonlarında İngiliz Bresser şirketine ihale edilmiştir. İngiliz şirketinin Karabük'te kurulacak demir sanayi ile ilgili tüm çalışmaları tamamlamasından sonra 3 Nisan 1937 tarihinde bu fabrikanın temeli atılmıştır. Ancak Birinci Sanayi Planı'nın en fazla sermaye ile kurulan demir-çelik fabrikası planının uygulama süresinde faaliyete geçememiştir. Fabrika, ancak 9 Eylül 1938 tarihinde faaliyete geçebilmiştir.

Birinci Sanayi Planı'nda bakır madeni için ayrılan kısımda Ergani ve Murgul madenlerine yer verilmiş ve Ergani bakırı için ayrı bir önem gösterilmiştir. İnşası devam eden demiryolunun bitmesinden sonra Ergani madeninin işletilmesine başlanılacağı belirtilmiştir¹⁵⁴. Maden sanayiinde yer alan bakır madenciliğinde ise Deutsche Bank'ın elinde bulunan Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi hisse senetleri 1936 yılında Etibank'ça satın alınmıştır. Satın alma işlemi 11 Haziran 1936 tarihinde mecliste kabul edilmiştir. Mayıs 1937 tarihinde Ergani Bakır İzabe Fabrikası'nın temeli atılmıştır. Fabrika Mart 1939 tarihinde üretim faaliyetine geçmiştir¹⁵⁵.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulama döneminin ikinci yılında, birinci plan uygulamalarının başarılı olmasından ve sanayileşme ile ilgili tereddütlerin giderilmiş olmasından dolayı İkinci Beş Yıllık sanayi planı hazırlanmaya başlanmıştır. Komisyon çalışmalarının başlamasıyla ilgili olarak toplanan sanayi kongresinde zamanın İktisat Bakanı Celal Bayar, sanayileşme gereğinin tartışılmasına lüzum

¹⁵³ B. Ulutan; *Etibank*, s. 114.

¹⁵⁴ A. İnan; *Devletçilik İlkesi ve Birinci Sanayi Planı*, s. 273.

¹⁵⁵ A. Şağan; *Birinci Sanayi Planı ve Türkiye'nin Kalkınmasına Etkileri*, s. 179.

olmadığını belirterek İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının hızlı bir şekilde hazırlanmasını istemiştir. Bu planda da sanayileşmenin özel kesim imkanlarına bırakılamayacağı, çünkü memlekette yapılacak işlerin miktarının oldukça fazla olduğunu, sadece özel teşebbüs imkanlarının bunu karşılamaya yetmeyeceği vurgulanmıştır¹⁵⁶.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, madenler ve Etibank'ın faaliyet alanına giren konularda o döneme kadar ülkemizde kurulmaları ve üretilmeleri hayal dahi edilmemiş yatırımların gerçekleştirilmesi için bütün ayrıntılar incelenmiş, projelendirilmiştir. Planda İki adet bölge enerji santrali, yılda 100 bin ton kapasiteli bir petrol rafinerisi, sentetik benzin üretim tesisi, azot ve azotlu gübre fabrikası, yılda 10 bin ton kapasiteli ferro-krom tesisi, maden kömürü, linyit, bakır, çinko-kurşun, demir, sömük gibi madenlerin üretiminin geniş ölçüde artırılması gibi büyük yatırımlar ele alınmıştır¹⁵⁷.

1936'dan sonra gündeme gelen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda, Birinci Plan'da % 26,9 olan toplam yatırım içerisindeki madencilik sektörünün payı % 42 olarak öngörülmüştür. İkinci Plan ile ara ve yatırım malları üretimine öncelik verilmesi, elektrik, madencilik ve limanlar gibi altyapı yatırımlarına yönelmesi düşünülmüş, ancak plan, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır¹⁵⁸.

<i>1932–1940 Yılları Arasında Madencilik Üretimleri (Ton)</i>							
Yıllar	Linyit	Bakır*	Kurşun	Krom	Kükürt	Taşkömürü	Demir**
1932	13.560			55.216	25	1.593.000	
1933	29.561		3.036	75.379	150	1.852.000	
1934	52.577		7.158	119.840	300	2.288.000	
1935	73.335		4.410	150.470	2.178	2.340.000	
1936	95.234		10.949	160.390	3.189	2.299.000	
1937	116.397	400	14.727	192.500	2.265	2.307.000	
1938	145.706	2.488	15.662	213.830	3.893	2.589.000	76.512
1939	159.995	5.918	17.906	183.530	2.606	2.696.000	239.040
1940	229.247	8.764	595	169.820	3.651	3.019.000	130.340

Tablo 3 – Türkiye’de bazı madenlerin yıllara göre üretim durumu

(Kaynak: Nejat Tamzok; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları”, s. 194.)

¹⁵⁶ Ahmet M. Gökçen; “Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme”, s. 6
<http://www.ahmetgokcen.org/pdf/1.pdf> (25.08.2009)

¹⁵⁷ B. Ulutan; *Etibank*, s. 116.

¹⁵⁸ Nejat Tamzok; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları”, s.191 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/936/11663.pdf> (24.07.2009)

* 1930-1937 yılları arasında bakır üretimi yapılmamıştır.

** Cumhuriyet döneminde ilk üretim 1938 yılında Etibank tarafından Divriği Demir Yatağı’nda yapılmıştır.

2.3. Etibank'ın Kurulması ve Faaliyete Geçmesi

Türkiye’de sanayi sahasında devletin teşebbüsü cumhuriyetten sonra bir ivme kazanmıştır. Resmi fabrikalar Sanayi ve Maadin Bankası’na devredilmek ve devlet iştirakiyle yeniden şirketler kurulmak suretiyle bu devlet işletmelerine iktisadi ve ticari bir karakter verilmek istenmiştir. 1930’lu yıllarda ise sanayi planlarının hazırlanması suretiyle geniş ölçüde planlı bir devlet işletmeciliği rejimine girilmiştir¹⁵⁹. Sanayi ve Maadin Bankası, esas itibariyle özel sanayiye kredi temin etmek, hususi teşebbüslerin finansmanına yardım etmek maksadıyla kurulmuştur. Bunun yanında, devlet elinde bulunan sanayi işletmelerinin idaresini yüklenmek ve yeni kurulacak sanayi işletmelerine ortaklık işleriyle görevlendirilmiştir. Bu banka, yedi yıla yakın faaliyetten sonra yerini yeni finansman bankalarına terk etmiştir¹⁶⁰.

Cumhuriyetin onuncu yılına gelindiğinde, kuruluş devrinin güçlükleri giderilmiş ve bütün dünyada hüküm süren ekonomik kriz kısmen atlatılmıştır. Tüm bunlar, Türkiye’nin planlı ekonomiye geçmiş olduğunu göstermektedir. 1933’te Birinci Sanayi Planı ile ilgili olarak İktisat Vekaleti’nce hazırlanmış olan yirmi adet rapor içinde yedi tanesi doğrudan veya dolaylı olarak madencilik konularıdır. Memleketin madenlerini tetkik ettirmek ve bu servet hakkında açık bilgi elde ederek işletmeye değer ve karlı görülenleri işletmek için resmi bir teşekkül vücuda getirmek, MTA’nın (Maden Tetkik Arama Enstitüsü) kuruluşuna yol açmıştır. Bu enstitünün kuruluşu yer altı kaynaklarının aranıp bulunması, geliştirilmesi ve eleman yetiştirilmesi konularında çok büyük bir hamle teşkil etmiştir. Ancak madenlerin işletilmesi MTA Enstitüsü’nün konusuna girmediğinden ikinci bir kuruluş meydana getirilmiştir. Bu durum işletmecilikle görevlendirilen Etibank’ı doğurmuştur. Nitekim MTA Enstitüsü ve Etibank’ın kuruluş kanunları birbirini takip eden numaralarla çıkmıştır. Etibank’ın kuruluş kanunu ile meydana getirilen bu teşekkül madenlerin işletilmesi yanında elektrik santralleri kurup işletmek, dağıtımını yapmak, petrol arayıp işletmek ve bankacılık yapmakla da görevlendirilmiştir. Etibank’ın adı Atatürk tarafından verilmiş olup, bir taraftan yurdumuzda çok eski zamanlarda Etiler tarafından madencilik yapılmasının bir hatırasını taşımaktadır¹⁶¹.

¹⁵⁹ K. Apak, Vd.; *Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, s. 263.

¹⁶⁰ Avni Zarakolu; “Türkiye’nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank”, *AÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1-4, Ankara, 1958, s. 168.

¹⁶¹ Siddık Aksoy; “Cumhuriyet Dönemi Madenciliğinde Etibank”, *Etibank Bülteni*, S. 79, Ankara, Ekim 1985, s. 23.

7 Haziran 1935 tarihinde meclise sunulan Başvekil İsmet İnönü'nün imzasını taşıyan Etibank Kanunu Layihasında şunlar yer almaktadır:

“...Büyük maden ve elektrik sanayisini kurma imkânlarını karşılayacak surette tasarladığımız bu bankanın, alâkadar olacağı iki mühim sanayi şubesinin ham veya mamul mahsullerini ve enerji müstahsalâtını (üretim) en iyi şekilde sürmek için, ayrıca ticarî mevzularla da ilgilenmesini, banka işlemleri ve kredi işlerini yapmak suretiyle müessesenin malî imkânlarından azamî surette istifade etmesini temin eylemesi esas faaliyet mevzularının tabii icapları telâkki edilmiştir.

Bu bankanın sermayesi, iki misli arttırabilmek üzere şimdilik 20 milyon lira olarak belirlenmiştir. Hükümet, Etibank’a İktisat Vekâleti bütçesine ilâve edeceği gider için, Hükümet veya Hükümete bağlı müesseselerin iştirak hisselerini devretmek, ruhsatname veya imtiyaz halindeki maden haklarını, elektrik istihsal, nakil ve dağıtım imtiyazlarını veya bu gibi haklara bağlı olup kıymetlendirilmesi gerekli görülen arazi ve demirbaş eşyayı devretmek suretleriyle temin edecektir...^{162,}

Memlekette mevcut veya ileride bulunacak madenlerin işletilmesinde muhtelif şekil ve derecelerde rol alacak olan Etibank, kuruluş kanunun yazılmasından sonra beş aylık bir hazırlık devresi geçirerek 1935 yılının son ayı içinde fiilen kurulabilmiştir. 14 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen 2805 sayılı Etibank Kanunu ile bankaya yüklenen belli başlı vazifeler şunlardır¹⁶³:

1. Maden cevherleri, taş ocağı maddeleri, madenî ham maddelerle maden malzemesi almak, satmak ve bunların alım ve satımına aracılık etmek.

2. Türkiye’de bitüm ve petrol ve tabii müştak için eski araştırma ve sondaj ruhsatnameleri, maden sondaj ruhsatnameleri veya bunların hisselerini istihsal veya teferruğ etmek.

3. Türkiye’de maden imtiyazları, maden ocağı imal ruhsat tezkereleri, taş ocağı ruhsatnameleri veya bunların hisselerini istihsal, teferruğ etmek.

4. Türkiye’de elektrik istihsal, nakil ve tevzi imtiyazları almak ve işletmek, elektrik santralleri kurmak ve elektrik malzemesi alet veya makinesi imal edebilecek fabrikalar kurmak ve elektrik malzemesi, aleti ve makineleri alım satımı yapmak.

¹⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, İçtima Senesi F, C. 4, Yıl 1935, s. 212.

¹⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi Etibank Kanunu, Devre V, İçtima Senesi F, C. 4, Yıl 1935, s. 208.

5. Başlı başına veya başkalarıyla birlikte 1, 2, 3 ve 4. bentlerinde yazılı işleri görecektir ticari teşekküller kurmak ve Türkiye’de veya hariçte kurulmuş olan bu gibi teşekküllere iştirak etmek.

6. Her nevi banka muameleleri yapmak.

Etibank’a yüklenen bu görevler, müteaddit kanun ve Vekiller Heyeti kararlarıyla memleket içindeki çeşitli maden servetlerinin devletçe satın alınması ve çeşitli suretlerle Etibank’a intikal ettirilmesi neticesinde peyderpey tahakkuk ve tekemmül ettirilmiştir¹⁶⁴.

Etibank’a, kuruluş kanununda, “MTA’nın araştırmaları sonucunda verimliliği ve işletilebilirliği tespit olunan sahalarda Bakanlığın onayı ile işletmeler kurup, üretimi gerçekleştirmek” görevleri verilmiştir. MTA, ekonomik değere haiz sahalara ilgili bakanlık kanalıyla Etibank’a devretmeye, Etibank da, bu kaynakları işletmeye zorunlu kılınmışlardır. Aynı zamanda Etibank’a ruhsat alabilme ve elde ettiği hakları ya da hisseleri başkalarına satabilme, devredebilme imkanı verilmiştir¹⁶⁵. Etibank, MTA’nın meydana çıkarıp hazırladığı madenlerle uğraşmak ve onları işleyecek olan kurumları yönetmek, yardım ve himayesi altında bulundurmamak, bunların ihtiyaç duyduğu büyük sermayeleri memleket yararına en uygun şekilde sağlama imkânlarını araştırmak ile sorumlu tutulmuştur. Bu gerekçeler ile kurulan Etibank’ın esas faaliyet konusu memleketin maden ve elektrik işleri olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla madencilik alanına ek olarak elektrik üretim, nakil ve tevzi sanayisi de bu kuruluşun görevleri arasında sayılmıştır¹⁶⁶.

Etibank kanunu 14 Haziran 1935’te çıkmasına rağmen tamamen yeni bir kuruluş olduğundan beş ay kadar süren bir hazırlık devresi gerekli olmuştur. Banka ancak 1935 yılının Aralık ayında faaliyete geçebilmiştir. Bu nedenle bankanın asıl çalışma devresi, 1936 yılından başlamıştır. Banka kendisine yüklenen esaslara göre maden ve elektrik işlerine başlamıştır. Böylece bankanın faaliyet sahası gün geçtikçe genişlemiştir¹⁶⁷. Madencilik alanındaki yeni düzenlemelerin devreye girmesiyle önce 1936 yılında taşkömürü ve bakır madenlerinin işletme yetkisi, sırasıyla Fransız Societe

¹⁶⁴ Hamide Topçuoğlu; “Etibank ve Sosyal Politikası”, *AÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1-2, Ankara, 1956, s. 300.

¹⁶⁵ B. Ulutan; *Etibank*, s. 29.

¹⁶⁶ Nejat Tamzok; “Madencilik Politikaları”, s.190 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/936/11663.pdf> (24.07.2009)

¹⁶⁷ K. Apak, Vd.; *Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, s. 273.

Heraclee ve Alman Deutsche Bank ortaklıklarından satın alınmıştır. Fransız Ereğli Şirketi'ne satın alma bedeli olarak 3,5 milyon Türk Lirası ödenmiş ve karşılığında Şirket'in sahip olduğu liman, demiryolu şebekesi, emlak, arazi, tesisat, mevcutlar ve maden ocakları imtiyazları devletleştirilmiştir. Daha sonra Ereğli Şirketi ruhsatındaki tüm ocaklar 11 Haziran 1937 tarih ve 3241 sayılı yasa ile Etibank'a devredilmiştir. Yine, 11 Haziran 1936 tarih ve 3034 sayılı Kanun ile “Ergani Bakır T.A.Ş.” Deutsche Bank hisseleri hükümet tarafından satın alınarak Etibank'a devredilmiştir¹⁶⁸.

2.3.1. Ergani Bakır İşletmesi İdaresinin Etibank’a Devredilmesi

Ergani Bakır İşlemesi T.A.Ş. sermayesindeki 1 milyon liralık hazine hissesinin Etibank’a devri, 2 Mart 1936 tarih ve 9 sayılı yönetim kurulu kararı ile hükümetten istemiştir. Kısa zamanda ortaklık gerçekleştirilmiştir¹⁶⁹. Daha sonra Deutsche Bank’ın elinde bulunan 1,5 milyon lira değerindeki hisselerin 21.5.1936 tarihinde hazırlanan kanun tasarısı ile Etibank’ça satın alınması düşünülmüştür. Hazırlanan kanun tasarısı, “Etibank’ın maksadı teşekkülü ile yakın alakasına binaen Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi’nin ecnebilerin ellerinde bulunan hisse senetlerinin satın alınarak mezkur bankanın iştirakinin artırılması ve bu suretle bu madenin tamamıyla kontrolümüz altına alınması lüzumlu görülmüş olduğundan sermayesi üç milyon Türk lirası olan mezkur şirketin nısıf sermayesine sahip olunan Doyçe Bank und Diskonto Gezelşafft ile yapılan müzakere neticesinde beheri on lira itibari kıymette bulunan 150.000 adet hisse senedinin 850.000 lira bedel mukabilinde satın alınması kararlaştırılmıştır. Bu suretle 2805 numaralı kanunun 8’inci maddesi mucibince Hazinece devredilmiş olan bir milyon lira itibari kıymetteki hisselerle birlikte Etibank’ın mezkur müessesedeki iştiraki iki buçuk milyon liraya iblağ edilmiş olacaktır.¹⁷⁰” şeklinde meclis görüşmelerine sunulmuştur. TBMM’de 11 Haziran 1936 tarihinde yetmiş sekizinci birleşimde yapılan görüşmeler sonucunda Ergani Bakır Türk Anonim Şirketinin, Doyçe Bank und Diskkonto Gezelşafft elinde bulunan bir buçuk milyon lira itibari kıymetindeki hisse senetlerinin 850.000 liraya satın alınmasına dair, hükümetle banka arasında mukavele imzalanmasına karar verilmiştir¹⁷¹. 217 kabul oyunun verildiği görüşmeler sonucunda

¹⁶⁸ N. Tamzok; “Madencilik Politikaları”, s. 190 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/936/11663.pdf> (24.07.2009)

¹⁶⁹ B. Ulutan; *Etibank*, s. 118.

¹⁷⁰ *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre V, İçtima Senesi 1, C. 12, Yıl 1936, s. 249.

¹⁷¹ *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre V, İçtima Senesi 1, C. 12, Yıl 1936, s. 251.

Doyçe Bank elindeki hisseler Etibank’a devrolunmuş ve böylece Etibank’ın bakır işletmesindeki payı iki buçuk milyon liraya yükselmiştir. Tasarıyı görüşen TBMM İktisat Encümeni’nin tutanağında da, bu satın almanın söz konusu madenin memleket iktisadına daha uygun bir şekilde işletilmesini temin edecek faydalı bir hareket olduğuna işaret edilmiştir¹⁷².

Ergani Bakır T.A.Ş.’in Deutsche Bank elinde bulunan bir buçuk milyon lira kıymetindeki hisse senetlerinin Etibank’ça satın alınmasına dair yapılan mukavele, Maliye Vekaleti’nin 16.7.1936 tarih ve 5120/10101 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 18.7.1936 tarihinde onanmıştır¹⁷³. Bundan sonra Etibank, yabancı hisselerin satın alınmasıyla en büyük pay sahibi olarak Ergani Bakır İşletmesi T.A.Ş.’in yönetimini ele almış ve Makine Yüksek Mühendisi Şevket Turgut’u işletme müdürü olarak atamıştır¹⁷⁴.

Ergani Bakır T.A.Ş.’ne saf bakır üretimi için verilen süre 10 Ağustos 1936’da tarihinde biteceği kararlaştırılmıştır. Ancak kendisini haklı gösteren birtakım sebeplerden dolayı şirketin bakır üretim ihtiyacını vaktinde yapamadığının anlaşılması üzerine, İktisat Vekaleti’nin tezkeresi ve İcra Vekilleri Heyetinin 20.07.1936 tarihli kararnamesiyle saf bakır üretimi için verilen müddet, 10 Ağustos 1936 tarihinden itibaren iki sene daha uzatılmıştır¹⁷⁵.

Etibank’ın şirketin hisselerini satın almasıyla madendeki inşaat işleri de hız kazanmıştır. İlk iş olarak cevherin üzerinde bulunan toprak tabakası makinelerle kaldırılmaya başlanmıştır. İzebehane tesisatının kuruluşuna yoğun bir gayret gösterilmiştir. Bakır şirketinin müdürü Şevket Turgut, 1937’deki inşaat çalışmalarıyla ilgili şunları söylemektedir: “Gördüğümüz ameleler cevherin sekiz yüz metre üstüne çalışıyorlar. Yalnız ayaklarının altındaki cevher Ergani fabrikasının iki senelik ihtiyacına yetecek kadar zengindir ve 30 metre kalınlığındadır. Cevherin üstünden kaldırılan toprak 3,5 milyon m³ civarına ulaşmıştır. Burada beş yüz amele tabiatın en zor şartları içinde geceli gündüzlü çalışırlar ve 70 kuruştan 110 kuruşa kadar yevmiye alırlar. Devlet, Ergani işçileri için ev, çocuklar için okul yaptırmıştır. Mühendisler ve amele burada adeta bir aile ocağı kurmuş gibidirler. Akşam olunca gündüzün

¹⁷² Hikmet Sami Türk; “Madenlerin Devletleştirilmesi”, s. 36
http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/bb948d5b2147250_ek.pdf (10.08.2009)

¹⁷³ BCA. 030.18.01.02 / 67.62.1

¹⁷⁴ B. Ulutan; *Etibank*, s. 118.

¹⁷⁵ BCA. 030.18.01.02 / 67.62.19

yorgunluğunu unutturacak eğlenceler yaparlar ve ertesi sabah zevk ve neşe ile kazmalarını eline alırlar işlerinin başına dönerler.”¹⁷⁶.

Fabrikanın inşaatı çalışmalarında bazı makinelerin yurt dışından getirilmesi gerekli olmuştur. Bu nedenle Amerika’dan Betonniere ve Kompresör makineleri satın alınmak istenmiştir. Ancak serbest dövizle ödeme yapılması İktisat Vekaletince istenilmesine rağmen bu durumun büyük bir meblağa sebep olacağı düşüncesiyle izin verilmemiştir. Bunun üzerine makinelerin Almanya’dan alınmasının lüzumu bildirilmiş, şirketin üretime geçmesi için bunun gerekli olduğu açıklanmıştır. Satışın serbest dövizle yapılmasında ısrar edilmesi üzerine İcra Vekilleri Heyeti 11.11.1937 tarihindeki kararnameyle bu makineler için 53 bin dolarlık dövizin Almanya’ya verilmesini uygun bulmuştur¹⁷⁷.

Maden’deki bakır işletmesinin inşaat çalışmaları devam ederken yine aynı bölge civarında Guleman Krom İşletmesi’nin (bugünkü adı Alacakaya) inşaat çalışmaları da sürdürülmüştür. MTA Enstitüsü’nün 1935’te yaptığı etütlere göre buradaki kromun bir an önce işletilmesine karar alınmıştır. 1 Şubat 1936 tarih ve 812 sayılı karar ile Guleman Krom yatağının Etibank’a devri sağlanmış ve işletme müdürlüğüne Behiç Erkin atanmıştır. 2 Mart 1936 tarihinde yönetimin kurulunun aldığı karar ile krom yatağı işletmeye alınmıştır¹⁷⁸. Bunun üzerine Etibank memurları bölgeye gelerek 14 Mayıs 1936 tarihinde ilk inşaat çalışmalarına başlamışlardır. Krom şirketi (Şark Kromları İşletmesi) Guleman’da işe başladıktan sonra fenni ve madeni tesisler büyük bir gayret ve hızla yapılmıştır. Kısa sürede elektrik tesisatı, atölyeler, laboratuvarlar, işçi evleri yapılmıştır¹⁷⁹. Ancak Guleman’daki kromu başka bölgelere nakletmek için önce Maden’e getirmek ve buradan demiryolu ile aktarmak gerekmiştir. Guleman ile Maden istasyonu arasında kamyonlar çalışmıştır. Fakat zaman zaman mevsimin olumsuz şartları, bu nakil işlemini olumsuz etkilemiştir. Bunu göz önünde bulunduran krom şirketi ve bağlı bulunduğu Etibank bir hava hattının inşasına başlamıştır. Bu hava hattı 18 km. olacak ve krom madeni Maden’e ulaşacak buradan da demiryolu ile başka bölgelere nakledilecekti. Alman Pöhlig firmasına 257 bin Alman markına ihale edilen hava hattı inşasına hemen başlanmış ve 9 ay içinde inşası hızla

¹⁷⁶ Ö. Ağar; *Maden İli*, 46.

¹⁷⁷ BCA. 030.18.01.02 / 80.94.3

¹⁷⁸ B. Ulutan; *Etibank*, s. 117.

¹⁷⁹ Ö. Ağar; *Maden İli*, 52.

tamamlanan hat 3 Temmuz 1937 günü işlemeye çalışır duruma getirilmiştir¹⁸⁰. Resmi açılış töreni de cumhuriyetin on dördüncü yıldönümü kutlamalarına denk getirilmiştir. Günde 400 ton kromu Maden istasyonuna taşıyan bu hava hattının açılışına Baş Vekil Celal Bayar, Dördüncü Umum Müfettişi General Abdullah Alpdoğan’a telgraf çekerek açılışın bizzat kendileri tarafından yapılmasını rica etmiştir¹⁸¹.

29 Ekim 1937 günü Guleman’da, Cumhuriyetin ilanının yıldönümü ve hava hattının açılış töreni olmak üzere iki bayram kutlanmıştır. Açılış töreninde görevlendirilen General Abdullah Alpdoğan açılış yapmadan önce halka hitaben şunları söylemiştir: “Ergani ile Guleman arasında işleyecek olan hava demiryolunu açıyorum. Bugünden itibaren işleyecek olan hava demiryolu, devletimiz ve milletimiz için hayırlı olsun. Karada olduğu gibi havada da vagonlar demir üzerinden gittiğinden bu yola hava demiryolu diyorum. Bu hava demiryolunu Türk mühendis ve Türk sermayesi hazırlamış olduğundan büyük bir gurur ve iftihar duyabiliriz. Bu hususta mühendislere şükran hissi duymak borcumuzdur ve bunu duyduk. Hava demiryolunun vazifesi şudur: Bu gördüğünüz dağlardaki kromu alıp Ergani’ye kadar gelen trene nakletmektir. Bir günde 400 ton yani 40 vagon krom madeni bu hat sayesinde Ergani’ye inmiş olacaktır. Şu halde hava demiryolu 24 saat çalışarak iki treni krom madeni ile doldurmuş olacak, iki gün sonra da Guleman dağlarından çıkarılan krom Mersin limanına oradan da Avrupa’ya gidecektir. Bunda bir mana vardır, o da şudur: Bu çalışma ile Türk evladı, Türk işçisi kendisinin ve çocuğunun karnını doyuracak, dağ başında ve limandaki halkımız saadet ve refaha kavuşacak. Bu müesseselerin de maksadı budur. Milletın kuvvetlenmesi demektir. Karnı tok olan sağlam bir halkın vücuda getireceği millet ve ordu da kuvvetli olur.”¹⁸². Bu konuşmayı yaptıktan sonra General Abdullah Alpdoğan hattın resmi açılışını yanındaki heyet ile birlikte gerçekleştirmiş ve böylece madencilik alanında önemli bir gelişme daha sağlanmıştır.

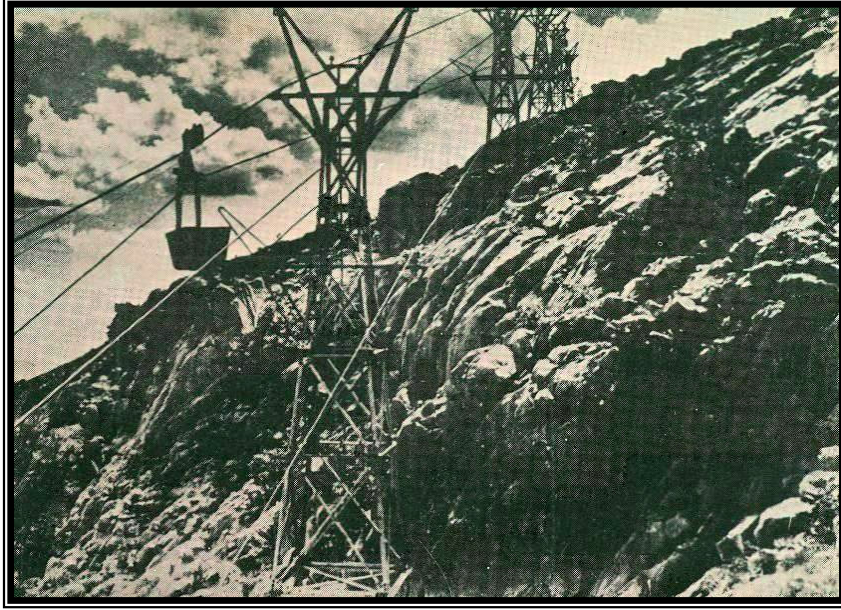
Aynı gün yapılan başka bir törenle Ergani bakır işletmesinin izabehanesinin temeli de atılmıştır. General Abdullah Alpdoğan tarafından Baş Vekalet’e çektiği telgrafta şunları kaydetmiştir: “Guleman - Ergani hava demiryolunun işletmeye açılması ve Ergani bakır fabrikasının izabehanesinin temelinin atılması Elazığ valisi ile birlikte

¹⁸⁰ B. Ulutan; *Etibank*, s. 118.

¹⁸¹ BCA. 030.10.0.0 / 176.214.10

¹⁸² Ömer Kemal Ağar; “Hava Demiryolu Nasıl Açıldı?”, *Altan*, S. 34, 28 İlk Kanun 1937, s. 15.

çok kalabalık bir halk kitlesi önlerinde yapılmıştır. Tebriklerimizi saygılarımızla birlikte arz ederiz.”¹⁸³.

Resim 8 - Guleman kromlarını Ergani'ye getiren hava hattından yüksek bir nokta
(MTA Enstitüsü Dergisi'nden alınmıştır.)

Maden ve Guleman'da sanayileşme konusunda bu olumlu gelişmeler yaşanırken, bölge aynı yıl Atatürk'ün 1937'de gerçekleştirdiği Doğu Gezisi'ndeki duraklardan birisi olmuştur. Atatürk'ün Ankara'dan başlayan gezisinde Sivas, Malatya, Elazığ ziyaret edilmiş ve Diyarbakır'a giderken 15 Kasım 1937'de Maden'de de çeşitli tetkikler yapılarak Diyarbakır'a hareket edilmiştir. Bu gezi esnasında gazetelerdeki haberler Atatürk'ün Maden gezisini şöyle dile getirmişlerdir: "...Atatürk'ün trenleri saat 14.10'da Maden'e varmıştır. İstasyonda Birinci Umumi Müfettiş ve Diyarbakır Valisi, kaymakam ve halk tarafından karşılanmışlardır. Atatürk otomobille bakır madeni ocaklarına kadar çıkmışlar ve burada tesisat, inşaat ve maden üretimi hakkında ilgililerden bilgiler almıştır. Bakır Madeni müdürü Şevket Turgut, yılda on bin ton bakır temin edecek, tesisat ve inşaatlar hakkında bilgiler vermiştir. Toprak kısmı kaldırılmakta olan cevherin bulunduğu sahadan kasabaya doğru yürüyen Atatürk kendilerini alkışlayan halk arasından geçerek istasyona dönmüşlerdir.”¹⁸⁴. Dönemin tüm süreli yayınlarında Atatürk'ün 14.10'da madene ulaştığı bilgisi yer almıştır. Ancak

¹⁸³ BCA. 030.10.0.0 / 176.214.10

¹⁸⁴ Ulus, 16 Son Teşrin 1937, s. 1.

Atatürk'ün bu tetkik gezisindeki Diyarbakır bölümünü bizzat takip ederek yazan Kadri Kemal Kop, Atatürk'ün Maden'e 13.35'te geldiğini belirtmiştir¹⁸⁵.

Resim 9 – Atatürk, Ergani Bakır İşletmesi Müdürü Şevket Turgut'tan bilgi alırken
(www.madenliyiz.biz sitesinden alınmıştır.)

Baş Vekil Celal Bayar, Doğu Gezisi'nde Atatürk'le beraber Maden'de yapmış oldukları tetkikler hakkında basına şu malumatı vermiştir: “Ergani Bakır Madenindeyiz. Atatürk yapılmış ve yapılacak tesisat planları üzerinden tetkik ettiler. Bizzat maden mahaline çıkarak cevher ihracı çalışmalarını gördüler ve malumat aldılar. Ergani bakır madeninin muazzam programı dahilinde işlerin yürüdüğünü anladık. Fabrika müdürü gelecek sene bu mevsimde bütün inşaat ve hazırlıkları bitirerek bize saf bakır vereceğini temin etti.”¹⁸⁶.

Atatürk ve yanındaki heyet 14.00 sularında geldiği Maden istasyonundan saat 15.20'de trene binerek Diyarbakır'a doğru seyahatlerine devam etmiştir¹⁸⁷.

Daha önce 1936 yılında işletme süresi dolacak olan şirketin işletme hakkı iki yıl daha uzatılmış ve şirkete 1938 yılına kadar müddet tanınmıştı. 10 Ağustos 1938 tarihinde dolacak olan süre yaklaşınca, inşaat çalışmalarının bazı mazeretlerden dolayı bitirilmediği anlaşıldığından şirket için verilen iki senelik müddet, 10 Ağustos 1938 tarihi itibarıyla İcra Vekilleri Heyeti'nin 5 Mayıs 1928 tarihli kararıyla altı ay daha uzatılmıştır¹⁸⁸.

¹⁸⁵ Yavuz Haykır; *Atatürk ve Elazığ*, (Basım aşamasında), s. 102.

¹⁸⁶ *Kurun*, 26 Son Teşrin 1937, s. 6.

¹⁸⁷ Yavuz Haykır; *Atatürk ve Elazığ*, (Basım aşamasında), s. 105.

¹⁸⁸ *BCA. 030.18.01.02 / 83.38.5*

1937 yılında temeli atılan izabe tesislerine usta yetiştirmek amacıyla Ergani Bakır T.A.Ş., 1938 yılında Ali Baykal, Halil Daniska, Bahri Doğan ve Ahmet Tunçdöken adlı dört kişiyi Yugoslavya Bor Bakır Madenleri atölyesinde staja göndermiştir. Altı ay sürecek olan bu staj döneminde her birine ayda altmışar liradan maaş verilmesi ve bu maaşın her ay serbest döviz olarak gönderilmesi için izin talep edilmiştir. Adı geçen öğrencilerin maaşlarının, Etibank adına konulan döviz tahsisatından döviz olarak verilmesi, İcra Vekilleri Heyeti'nin 28 Kasım 1938 tarihli toplantısında görüşülerek kararlaştırılmıştır¹⁸⁹.

Ergani Bakır Madeni'nin izabe işlerini tanzim etmek üzere uzman ustabaşların tedariki maksadıyla Etibank Genel Müdür Muavini Maden Mühendisi Bedri Bekiroğlu'na yol ve ikamet masrafları ile getireceği ustabaşların pasaport, yol masrafları ve avans karşılığı olmak üzere 200 İngiliz liralık serbest döviz verilmesi kararlaştırılmıştır. Her birinin en az 300'er Türk lirası aylık ücretle anlaşma yapacağı dört uzman ustabaşı için imzalanacak mukavelelerle ücretlerinin % 66'sının memleketlerine gönderilmesi hususunda 29 Nisan 1939 tarihinde hüküm konulmuştur¹⁹⁰.

Yurt dışından izabe uzmanlarının getirilmesi konusunda anlaşmaya varılan izabe ustabaşısı Gorlier'in 20 bin Fransız frangı karşılığı ücretinin % 90'ı ile tam veya kısmi bir sakatlığa karşı yapılan 200 bin Fransız franklık sigorta bedelinin böyle bir sakatlık meydana geldiği takdirde tamamının döviz olarak ödenmesi İcra Vekilleri Heyeti'nce 22 Mayıs 1939 tarihinde kabul edilmiştir¹⁹¹.

1945 yılına kadar Ergani Bakır İşletmesi'nin sermayesi, Etibank ve Türkiye İş Bankası'nın elindedir. Ancak Etibank Yönetim Kurulu'nun 31 Ekim 1944 tarih ve 376/8 ile 381/5 sayılı kararları ile Ergani Bakır T.A.Ş.'in Türkiye İş Bankası ve bazı şahıslar elindeki hisse senetlerinin tamamı satın alınmış, böylece fabrikanın tüm sermayesi Etibank'a ait olmuştur. Bütün bakır işletmelerini bir elden yönetmek üzere Etibank tarafından Türkiye Bakır İşletmeleri Müessesesi kurulmuş ve Ergani Bakır İşletmesi bu kuruluşa bağlanmıştır. Sonraki zamanlarda yine yönetim kurulunun 28 Ocak 1949 tarihinde 778/9 sayılı kararıyla Ergani Bakır İşletmesi'nin ayrı bir müessese haline getirilmesi kararı alması üzerine 17 Haziran 1949 tarih ve 852/4 sayılı kararıyla

¹⁸⁹ BCA. 030.18.01.02 / 85.99.6

¹⁹⁰ BCA. 030.18.01.02 / 86.37.4

¹⁹¹ BCA. 030.18.01.02 / 87.46.11

Türkiye Bakır İşletmeleri Müessesesi kaldırılmış, Ergani Bakır İşletmesi ayrı bir müessese haline getirilmiştir¹⁹². Ergani Bakır Türk Anonim Ortaklığına ait işletme hakkının tamamının bütün haklar, menfaatler, borçlar ve taahhütleriyle birlikte Etibank'a devredilmesi Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın 18 Ağustos 1949 tarihli yazısı üzerine Bakanlar Kurulu'nca 27 Ağustos 1949 tarihinde kararlaştırılmıştır¹⁹³. Türkiye Bakır İşletmeleri Müessesesi'nin ilga edilmesi üzerine 1950 yılı Ağustos ayından itibaren Mahdut Mesuliyetli Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi halinde faaliyetine devam etmiştir¹⁹⁴. Etibank Yönetim Kurulu'nun 21 Kasım 1985 tarihinde 4032/47 sayılı kararı ile müessese isminden "Mahdut Mesuliyetli" ibaresi kaldırılmıştır¹⁹⁵.

27 Ağustos 1949'da tüm hakları Etibank'a devredilen Ergani Bakır İşletmesi'ne ait 17 Ağustos 1334 tarihli mukavelenin süresinin dolmasına yakın, maden işletme süresinin otuz yıl müddetle yenilenmesi hususunda İktisat ve Ticaret Vekaleti'ne 5 Haziran 1954 tarihinde yetki verilmiş ve daha sonraki çalışmalarla işletme müddetinin süresi uzatılmıştır¹⁹⁶.

¹⁹² B. Ulutan; *Etibank*, s. 131.

¹⁹³ *BCA. 030.18.01.02 / 120.66.4*

¹⁹⁴ Hamide Topçuoğlu; "Etibank ve Sosyal Politikası", *AÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1-2, Ankara, 1956, s. 302.

¹⁹⁵ *Etibank Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi 1986 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, 1987.

¹⁹⁶ *BCA. 030.18.01.02 / 136.57.3*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERGANİ-MADEN BAKIR İŞLETMESİ'NİN ÇALIŞMA YAPISI

3.1. İşletmenin İdare Anlayışı

Ergani Bakır İşletmesi, başlangıçta Etibank yönetim kurulunun 28 Ocak 1949 tarih ve 778/9 sayılı kararıyla bir müessese haline getirilmiş ve 2805 sayılı Etibank kanunu ile kanuna ve mevzuata uygun olarak çıkarılmış yönetmelik ve genel hükümlere göre yönetilmiştir¹⁹⁷. Ergani Bakır İşletmesi, 440 sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakler hakkındaki kanun ve bu kanunla ilgili tüzük hükümlerine göre Etibank Yönetim Kurulu'nca atanan bir müdür ve yönetim komitesi tarafından idare edilmiştir¹⁹⁸. Banka ile üçüncü şahıslar arasında olan münasebet ve müessesenin diğer faaliyetleri, 3460 sayılı kanun ve bu kanunun 2/20187 sayılı nizamnamesi ile yürütülmüştür¹⁹⁹.

İdari bünye yapısında en üstte Yönetim Komitesi ve Müessese Müdürlüğü yer almıştır. Yönetim organı Yönetim Komitesi, yürütme organı ise Müessese Müdürlüğüdür. Hukuk işleri ve teftiş işlemleri de diğer idare bünyesi içinde yer almıştır. 1986 yılından itibaren müessese faaliyetleri 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile bu kararnameye istinaden Yüksek Koordinasyon Kurulu kararı ile yürürlüğe konulan “Etibank Ana Statüsü” hükümlerine göre sürdürülmüştür. Personel rejimi açısından ise 657 sayılı yasaya tabi olan müessesede, 1475 sayılı İş Kanunu ve toplu iş sözleşmesi hükümleri uygulanmıştır. Müessese, anılan yasalar, KHK ile Etibank Ana Statüsü dışında özel hukuk hükümlerine tabi olup, 468 sayılı yasa ve 72 sayılı KHK hükümleri doğrultusunda denetlenmiş, düzenlenen yıllık denetim raporları TBMM’nce incelenerek karara bağlanmıştır. Yine işletme faaliyetleri, işletme yönetim kurulunun 10 Mayıs 1979 ve 3576/39 sayılı kararı ile yürürlüğe konulan “146 Sayılı Müessese Görev ve Çalışma Esasları Yönetmeliği”ne göre sürdürülmüştür²⁰⁰.

Müessesede 1994 yılına gelindiğinde istihdam olunan memur, sözleşmeli personel ve işçilerin özlük hakları konusunda, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 399 sayılı KHK ile bu kararnamede değişiklikler yapan 3771 sayılı kanun, 5434 sayılı

¹⁹⁷ *Etibank Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi 1967 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, 1968, s. 9.

¹⁹⁸ “Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi”, s. 17.

¹⁹⁹ *Ergani Bakır İşletmesi Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi*, Ankara, 1957, s. 6.

²⁰⁰ *Etibank Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi 1986 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, 1987, s. 1.

Emekli Sandığı Kanunu, 6245 sayılı Harcırah Kanunu, 1475 sayılı İş Kanunu, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, 2811 sayılı Sendikalar Kanunu, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile bunların ek ve değişiklikleri uygulanmıştır²⁰¹.

3.1.1. Bakır İşletmesinin Teşkilat Yapısı

Müessesenin teşkilat yapısı, en yüksek seviyede karar organı olan Yönetim Komitesi ve yürütme organı olan Müessese Müdürlüğü ile idari ve teknik müdür yardımcılıkları ve bunlara bağlı alt birimlerden oluşmuştur.

3.1.1.1. Yönetim Komitesi

Bakır İşletmesi Müessesesinin yönetim organı, 233 sayılı KHK'nin on sekizinci, Etibank Ana Statüsü'nün on üç ve on dördüncü maddeleri doğrultusunda oluşturulan *Yönetim Komitesi*'dir. Yönetim Komitesi, müessese müdürünün başkanlığında, müessese müdür yardımcıları, muhasebe ve personel müdürleri ile bir baş mühendisten oluşmuştur²⁰². Komite, müdürün daveti üzerine her zaman toplanabileceği gibi ayda bir defa toplanarak bir önceki ayın faaliyetlerini gözden geçirmek zorundadırlar. Müdür bulunmadığı zaman müdür adına vekalet eden kişi, komitenin başkanlığını yapar. Toplantılara konu ile ilgili servis şefi de iştirak eder. Kararlar, genelde anlaşma ve çoğunlukla alınır. Kararlara muhalif kalanlar ise muhalefet sebeplerini bildirerek kararları imza ederler²⁰³.

Yönetim Komitesi'nin başlıca vazifelerini şöyle sıralayabiliriz;

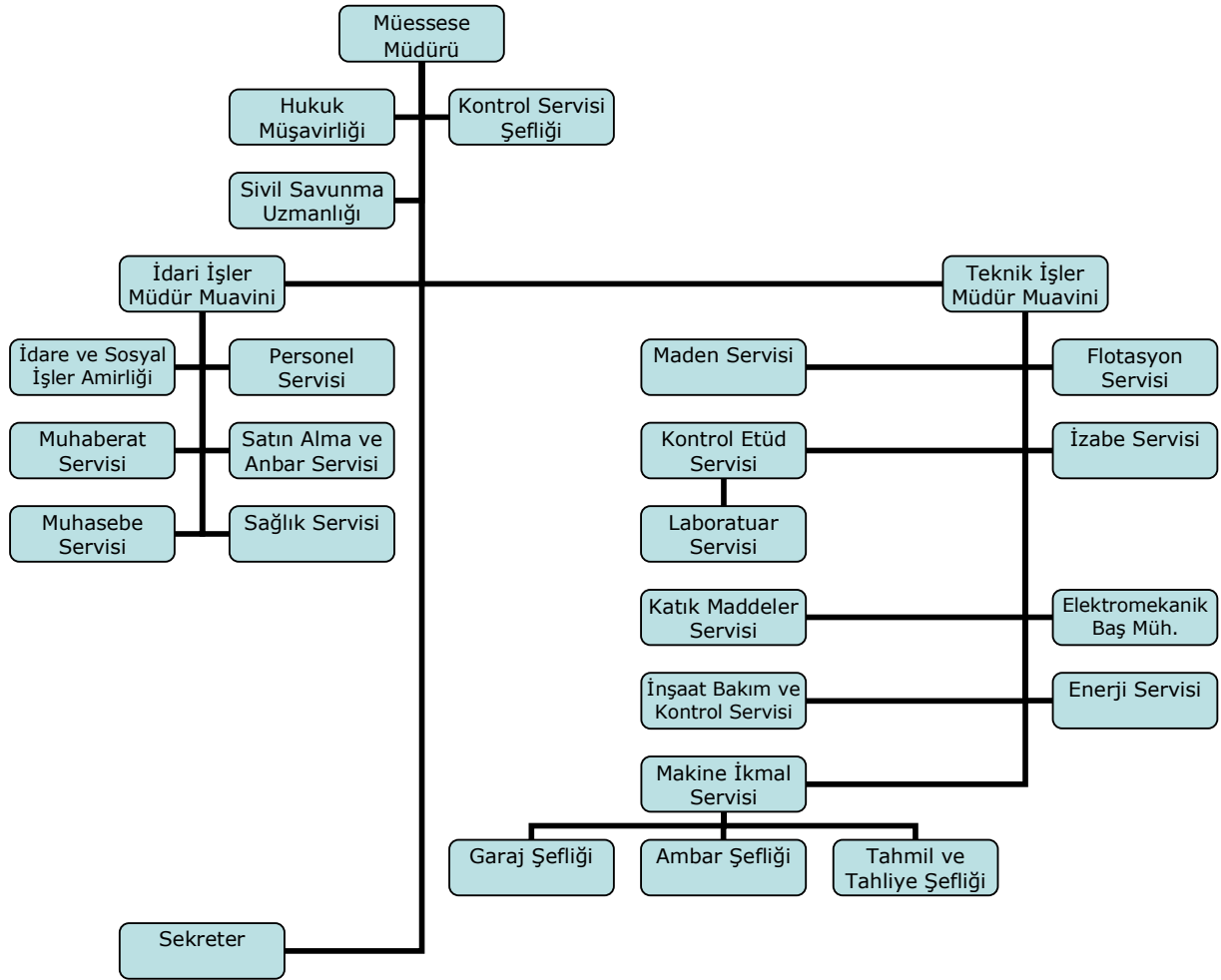
- Müessesenin iş programı, bütçe ve kadrosunu Etibank'ın onayına sunmak üzere hazırlamak ve icabı halinde senesi içindeki değişiklikleri hakkında teklifte bulunmak.
- Müessesenin plânlı faaliyetini tespit edilmiş esaslara göre sevk ve idare etmek.
- Müessesenin bilançosu ile kar ve zarar hesaplarını Genel Müdürlük İdare Meclisi'nin uygulaması ve onayına sunmak üzere müdürle birlikte hazırlamak.

²⁰¹ Etibank Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi 1994 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 1998, s. 1.

²⁰² Etibank Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi 1986 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 1987, s. 2.

²⁰³ Ergani Bakır İşletmesi Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi, Ankara, 1957, s. 6.

- Müessesenin planlı çalışabilmesine ait tedbirleri görüşmek ve bu hususta kararlar vermek²⁰⁴.

Şekil 1 - Ergani Bakır İşletmesi'nin Teşkilat Yapısı

3.1.1.2. Müessese Müdürlüğü

Müessese yönetim komitesinin almış olduğu kararları uygulamak yani yürütmek için **Müessese Müdürlüğü** görevli kılınmıştır. Müessese Müdürlüğü teşkilatını, görev ve çalışma esasları doğrultusunda oluşturulan ünite ve organlar kapsamıştır. Ünite ve organları ise biri teknik diğeri idari müessese müdür yardımcılıkları, hukuk müşavirliği, sivil savunma uzmanlığı, iş emniyeti ve eğitim başmühendisliği teknik uzmanlık ile müdür yardımcılarına bağlı servislerden

²⁰⁴ Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi, s. 7.

oluşturulmuştur²⁰⁵. 1967 yılında müessese müdürlüğünün işlerinde yardımcı olmak üzere bir idari, iki teknik olmak üzere üç müdür yardımcısı varken daha sonra teknik müdür yardımcısı sayısı bire düşürülmüştür. 1967 yılında idari müdür yardımcılığı asaleten, teknik müdür yardımcılıkları ise devredilmek suretiyle yürütülmüştür²⁰⁶. Sonraki yıllarda müdür yardımcılığı sayısının ikiye düşmesiyle her iki görevde asaleten yerine getirilmiştir.

Teşkilat Talimatnamesinde yer alan bilgilere göre, müessese müdürü müesseseyi temsil eder ve her türlü teknik ve idari muamelelerden mesuldür. Teknik ve idari yardımcıları ise müdür adına hareket etmek, yıllık iş programlarına belirtilen teknik ve idari işleri yerine getirmekle mükellef ve müdüre karşı birinci derecede sorumludurlar²⁰⁷.

Müessesenin hukuk işleri vekalet sözleşmesi yapılan bir avukat eliyle yürütülmüştür. Hukuk işleri, Etibank Hukuk Müşavirliği Yönetmeliği ile saptanan esaslar doğrultusunda yapılmıştır²⁰⁸. Hukuk müşavirliği servisi, kadrolu bir müşavir, bir avukat ve bir de idari memurdan oluşmuştur²⁰⁹. Bu servis, müesseseye ait her türlü davalar ile icra takibi, vergi ihtilaflarını takip etmek ve sonuçlandırmak ile sorumlu tutulmuştur. Bu konularla ilgili muamelelerin ve diğer hususların zamanında yapılmasından veya eksik yapılmasından, savunmanın yapılamamasından dolayı müessese menfaatlerinin ihlal edilmesi takdirinde birinci derecede mesuliyet, hukuk müşavirine ve davayı takip eden avukata aittir²¹⁰.

Müessese faaliyet ve işlemlerinin kontrolü, Müessese Görev ve Çalışma Esasları Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Etibank Teftiş İşleri Yönetmeliği hükümleri doğrultusunda teşekkül müfettişlerince yapılmıştır²¹¹.

Teşkilat Talimatnamesine göre İdari işler müdür yardımcısının sorumluluk alanında İdare ve Sosyal İşler Amirliği, Personel Servisi, Muhaberat Servisi, Satın Alma ve Anbar Servisi, Muhasebe Servisi ve Sağlık Servisi yer almaktadır. Teknik işler müdür yardımcısı ise Maden Servisi, Flotasyon Servisi, İzabe Servisi, Katı Atık Servisi,

²⁰⁵ 1986 Yılı Faaliyet Raporu, s. 1.

²⁰⁶ Etibank Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi 1967 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 1968, s. 10.

²⁰⁷ Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi, s. 9.

²⁰⁸ 1986 Yılı Faaliyet Raporu, s. 2.

²⁰⁹ 1967 Yılı Faaliyet Raporu, s. 10.

²¹⁰ Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi, s. 18.

²¹¹ 1986 Yılı Faaliyet Raporu, s. 2.

Kontrol Etüd Servisi, Elektromekanik Baş Mühendisliği, İnşaat Bakım ve Kontrol Servisi, Enerji (Santral) Servisi ve Makine İkmal Servisi bölümlerinden sorumludur.

3.1.1.3. İdare ve Sosyal İşler Amirliği

İdari müdür yardımcısının bünyesinde çalışan *İdare ve Sosyal İşler Amirliği* müesseseye belirtilen esaslar ve verilecek emirler dahilinde aşağıda sıralanan işleri yapmakla yükümlü tutulmuştur²¹²:

- Misafirhane, bekar memurlar yatakhane, memur lokali ile ilgili muameleleri kendi talimatları dahilinde yürütmek.
- Yangın ve asayiş işlerini talimatlara uygun şekilde düzenlemek ve yürütmek.
- Müesseseyi ziyaret edecekleri karşılamak, iase ve barınmalarını sağlamak.
- Odacı, hademe, bekçi vs. kimselerin çalışmasını tertip etmek ve takip etmek.
- Kampları sevk ve idare etmek.
- Sinema ve tiyatro işlerini düzenlemek ve devamını sağlamak.
- İşçinin iasesiyle ilgili işleri yürütmek, işçi yemeklerinde kalori esaslarını düzenlemek ve organize etmek.
- İşçiyi barındırmak için kurulmuş tesislerin faaliyetini temin etmek.
- Spor hareketleri, mesleki kurslar, kütüphane ve lokal hizmetleri ile mesleki filmler vasıtasıyla işçinin kültürel ve fiziki bakımdan gelişmesine hizmet etmek.

Görülüyor ki bu birim, müessesenin sosyal kısımlarının idaresi ve güvenlik işleriyle, işçilerin sosyal faaliyetleri ve zorunlu ihtiyaçlarını karşılamakla ilgili faaliyetlerden sorumludur.

Sosyal işler servisi, işçinin sosyal ve kültürel hizmetlerini yerine getirmekle mükelleftir. İşçinin iase ve barınması, giyimi, temizliği, kültürel, spor ve mesleki kurs gibi hizmetleri sağlamakla yükümlü olan servisin talimatnamesi gereğince işçiler belirli kurallara uymak zorundadır²¹³.

²¹² *Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi*, s. 22.

²¹³ *Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Sağlık ve Sosyal Servisi Sosyal İşler Talimatnamesi*, Ankara, 1957, s. 3.

3.1.1.4. Personel Servisi

Müessese memur ve müstahdemlerinin tayin, terfi, azil ve emeklilik gibi personel işleri *Personel Servisi*'nin sorumluluğuna verilmiştir. Servis personel şefinin emrinde yeteri kadar memur ile idare edilmiştir. Şef, bütün bu işlerden birinci derecede idari muavine karşı sorumludur. Personel Servisi'nin başlıca vazifeleri şöyle sıralanabilir²¹⁴:

- Terfi ve tayin işlemlerini zamanında yerine getirmek ve bu hususlar hakkında Genel Müdürlüğe bilgi vermek.
- Emekliliğe esas düzenleri takip ederek zamanında muhasebe servisi ve Emekli Sandığı'na bildirmek.
- Sicil dosyalarını düzenli bir şekilde takip ederek vukuatları günü gününe işlemek.
- Senelik kadro ve gider cetvellerini muhasebe ile işbirliği yaparak hazırlamak.
- Senelik ve sıhhi izinleri takip etmek, sicil dosyalarına işlemek.
- Müessese veya başka yerlerde açılacak kurslar ve bunlara devam edecekler hakkında gerekli işleri yapmak.

Müessesede kadro dahilinde memur ve müstahdem olarak çalışanlar için birer sicil dosyası oluşturulmuştur. İşçilerin sicil dosyaları ise sicil ve kontrol servisi tarafından tutulmuştur. Senenin belirli zamanlarında açılan devlet yabancı dil sınavlarına girmek isteyen memur ve müstahdemlerin müracaatları üzerine gerekli muameleler yapılmış ve yabancı dil sınavını kazananlara lisan derecesi verilirdi. Lisan derecesi alamayanlara ise mevzuat dahilinde para ikramiyesi verilmiştir²¹⁵.

3.1.1.5. Muhaberat Servisi

Muhaberat Servisi ise haberleşme işleri ve arşiv işlemleriyle ilgilenmektedir. Bu işlemler kendi özel talimatlara göre yürütülmüştür. Bu servisin şef ve memurları mutlak surette ketum (sır saklayan) olmaya mecburdurlar. Personelle ilgili veya başka herhangi bir kararın, müessesenin tebliğinden evvel bu servisten dağıldığı tespit edilirse

²¹⁴ *Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi*, s. 19.

²¹⁵ *Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Muhaberat ve Personel Servisi Talimatnamesi*, Ankara, 1957, s. 13.

bunu yapan memur şahsen sorumlu tutulmuştur ve bu gibi kimselerin tespiti ve müesseseye bildirilmesinden ise servis şefi görevli kılınmıştır. Sicil dosya ve özetlerinin ilgili kişilere gösterilmesi yasak edilmiştir. Böyle bir durum ile karşılaşıldığı takdirde memur hakkında şiddetli ceza verilmesi gerekli görülmüştür²¹⁶.

Müessese adına gelen muhabere evrakını kabul ve teslim yetkisi yalnız Muhaberat ve Personel Servisi'ne verilmiştir. Müesseseye hitaben gelen gizli mektuplar ve evraklar servis şefi tarafından açılmayarak müdürlüğe teslim edilmiştir. Mektupların yada herhangi bir muhabere evrakının sevki konusunda belirli saatlerde çalışılmıştır. Saat 9.00'dan 10.00'a kadar ve 14.00'den 15.30'a kadar olmak üzere günde iki buçuk saat çalışılmıştır. Muhaberat dosyaları mevzu ve iş esasına göre açılmış, her mevzuya bir numaraya verilmiş ve bu numara birden başlayarak silsile oluşturmuştur²¹⁷.

3.1.1.6. Satın Alma ve Anbar Servisi

Satın Alma ve Anbar Servisi, müessesenin tüketim ve yedek malzemelerinin temini ve muhafazası ile bunların dağıtımından sorumlu tutulmuştur. Servis malzemesinin yıllık ihtiyaç olarak tespiti, siparişe bağlanması, teslim edilmesi, muhafazası ve iş yerlerine dağıtılması işleri yapılırken müessesenin talimatnamelerine harfiyen uyulması mecbur kılınmıştır. Bu servisin başlıca vazifeleri şunlardır²¹⁸:

- Alım satım işlerinin müessese menfaatine en uygun şekilde icra edilmesini sağlamak.
- Müessesenin ihtiyacı olan tesisat malzemesi ve yedeklerini, gıda maddelerini senelik iş programına göre yeteri kadar bulundurmak.
- İstanbul piyasası ile mahalli piyasadan acil ve zaruri ihtiyaçları talimat dahilinde satın almak.
- Senelik iş programı ile birlikte satın alma programını hazırlamak.
- Merkez ve koltuk anbarlarını idare ve kontrol etmek.

Müesseseye alınacak malzemeler satın alma komisyonu tarafından araştırılmış ve komisyon müessese menfaatine uygun görmediği fiyat ve satışlara hiçbir tesir altında kalmadan itiraz edilmiştir. Satın alma komisyonunda idari müdür veya muhasebeci,

²¹⁶ *Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi*, s. 20.

²¹⁷ *Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Muhaberat ve Personel Servisi Talimatnamesi*, Ankara, 1957, s. 9.

²¹⁸ *Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi*, s. 21.

satın alma şefi, hukuk müşaviri, bir memur ve gıda maddeleri için bir doktor yer almıştır²¹⁹.

Anbarcılarının ne suretle olursa olsun işlerinin başından ayrılmaları ve anbarı sahipsiz bırakmaları, anbar içine hariçten işi olmayan birini almaları yasaklanmıştır. Anbar memurları malzeme alma bonolarını dikkatli, yanlışsız ve doğru doldurmaya, doldurdukları bonoları deftere geçirmeye mecbur bırakılmıştır. Yine anbarın temizliğinden de anbar memurları sorumlu tutulmuştur²²⁰.

3.1.1.7. Muhasebe Servisi

Muhasebe Servisi müessesenin hesap işleriyle ilgilenmiştir. Servis şefi, muhasebe işlerinde muhasebecinin yardımcısı olup, hesap ve ödeme evrakının her türlü hatadan arındırılmış olması için gerekli kontrolü yapmaya mecbur ve yanlış yapılan ödemelerden ilk sorumlu tutulmuş kişidir. Bu servisin görevleri şöyle sıralanabilir²²¹:

- Etibank muhasebe talimatnamesi dahilinde muhasebe hesaplarını yürütmek.
- Bilanço ve maliyet tablolarını kanuni müddet içinde hazırlayarak yönetim komitesine arz etmek.
- Maaş, ikramiye, harcırah, tazminat gibi istihkakların vergi ve primlerini mevzuat dahilinde tahakkuk ettirmek ve ödemek.
- Müessesenin senelik masraf bütçelerini hazırlamak.
- Müessesenin ödemekle mükellef bulunduğu vergileri zamanında ilgili daireye yatırmak.
- Müessesenin vergi ihtilafları dolayısıyla yapılacak itiraz, temyiz ve idari dava dilekçelerinin hazırlanmasında Hukuk Müşavirliğine yardım etmek.

3.1.1.8. Sağlık Servisi

Müessesenin çalışanları ve aile üyelerinin sıhhat ve sağlığını korumak işleriyle *Sağlık Servisi* görevli tutulmuştur. Bu servisin görevleri şunlardır²²²:

²¹⁹ Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Satın Alma ve Anbar Talimatnamesi, Ankara, 1957, s. 7.

²²⁰ İzabehane Emniyet Talimatnamesi, İstanbul, 1943, s. 56.

²²¹ Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi, s. 18.

²²² Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi, s. 22.

- Müessese memur ve işçileriyle ailelerinin sağlık durumlarını kontrol altında bulundurmak.
- İlaç ihtiyaçlarını tesbit etmek ve eczane hizmetlerini yürütmek.
- İlk yardım merkezinin faaliyetini devam ettirmek ve iş yerlerinde gerekli tedbirleri almak.
- Gıda maddeleri ile ilgili muayeneleri yapmak.
- Koruyucu ve tedavi edici tıbbın gereklerine uygun tedbirleri zamanında almak.

3.1.1.9. Maden Mühendisliği

Teknik İşler Müdür muavinin çalışma grubu içinde yer alan **Maden Mühendisliği** servisinin bazı vazifelerini arasında; iş programında belirlenen her cins cevherin üretim ve naklini sağlamak, program ve projelere uygun şekilde cevher üstünden toprak kaldırma çalışmaları yapmak, hem üretim hem de hazırlık ve aramalarla ilgili harita ve topografya işlerini yürütmek, servis faaliyetine ait günlük ve aylık faaliyet bültenleri tutarak istatistikler hazırlamak yer almaktadır²²³.

3.1.1.10. Flotasyon Servisi

Önceleri maden sahasından çıkartılan ve elendikten sonra doğrudan fırınlara gönderilen yüksek tenörlü cevherin elek altını değerlendirmek amacıyla 1950 yılında bir Amerikan firması tarafından flotasyon tesisi inşa edilmiştir²²⁴. Bu bölümle ilgili sorumlu olan **Flotasyon Servisi**; bu tesisini işleriyle ilgili tesis ve makineleri çalıştırmak, çıkan konsantreyi sevk etmek, flotasyon tecrübe laboratuvarı faaliyetini yürütmek ve servise ait büro muamelelerini ve istatistiklerini yapmakla görevli kılınmıştır²²⁵.

3.1.1.11. İzabe Servisi

Ana yataktaki mevcut bakır cevherini işlemek için yapılacak tesis montajı 1936 yılında Alman firmasına verilmiş ve 1939 yılında bu işlem tamamlanarak izabe

²²³ *Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi*, s. 13.

²²⁴ Ali Yiğit; *Sivrice-Maden Yöresinin Mevzii Coğrafyası*, FÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1994, s. 152.

²²⁵ *Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi*, s. 14.

bölümü faaliyete geçmiştir²²⁶. İş programında tespit olunan esaslar dahilinde cevher işleme fırınlarının ve cüruf atma işlerinin faaliyetini yürütmek, serviste çalışan elektrik ve mekanik vasıtaların teknik icaplara uygun şekilde ve emniyetli olarak işletilmesini temin etmek, izabeye ait istatistikleri tutmak ve servise ait büro işlerini yapmak **İzabe Servisi**'nin sorumluluk alanlarını oluşturmuştur²²⁷.

3.1.1.12. Kontrol Etüd Servisi

Kontrol Etüd Servisi bütün ana ve yardımcı servislerin günlük, aylık ve yıllık faaliyetine ait her türlü istatistiki bilgileri takip ve tasnif etmek, aylık ve yıllık müessese faaliyetine dair raporları hazırlamakla görevli kılınmıştır. Ayrıca iş programının esaslarını hazırlamak ve programı tanzim etmek, planlı çalışma imkanlarını aramak ve verim arttırıcı maliyet düşürücü tedbirleri tespit etmek bu servisin diğer görevleri arasında yer almıştır²²⁸. Müessesenin her türlü ham, işlenmiş ve üretilmiş olan cevher, bakır ve artıklarının, cevher taşıyan suların tahlil işlerini **Laboratuvar Servisi**, Kontrol Etüd Servisine bağlı olarak yürütmüştür²²⁹.

3.1.1.13. Katık Maddeler (Kesker) Servisi

Müessesenin çakmaktaşı ve kalker ihtiyacını temin etmekle görevli kısmı **Katık Maddeler (Kesker) Servisi**'ne verilmiştir. İzabehanenin ihtiyacı olan çakmaktaşının Ergani (Maden) İstasyonu'na 18 km. mesafede bulunan ocaklardan temin edilmesi, kamyonlar vasıtasıyla istasyona getirilerek oradan demiryolu ile işletmeye nakledilmesi bu servisin diğer görevlerini oluşturmuştur²³⁰.

3.1.1.14. Elektromekanik Baş Mühendisliği

Elektromekanik Baş Mühendisliği, bütün elektrik ve mekanik yardımcı üretim ve servis yerlerini bünyesinde toplamıştır. Atölyelerin ve elektrik işlerinin kontrolü, bakımları, tamiratları bu servisin sorumluluğundadır²³¹. Müessesenin üretim

²²⁶ Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Müdürlüğü Brifing Dosyası, Ankara, 1989, s. 7.

²²⁷ Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi, s. 13.

²²⁸ Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi, s. 12.

²²⁹ "Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi", s. 46.

²³⁰ Bakır 1949, s. 21.

²³¹ Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi, s. 15.

servislerinin ihtiyaç duydukları imalat, tamirat ve bakım işlerini yapan bu servisin bünyesinde torna, tesviye, montaj, dökümhane, elektrik ve su üniteleri yer almıştır²³².

3.1.1.15. İnşaat Bakım ve Kontrol Servisi

Müessesenin inşa etmeyi düşündüğü bina, yol ve makine temellerine ait keşif ve projeleri hazırlamak görevi *İnşaat Bakım ve Kontrol Servisi*'ne verilmiştir. İşletme lojmanı veya şahsa ait hiçbir işi servis şefi ile temasa geçip iş emri olmadan yaptırmak suç sayılmıştır. İnşaat için gerekli malzemenin tespiti ve zamanında müdüriyete bildirilmesi de bu servisin sorumluluğuna verilmiştir²³³. Servislerin vermiş oldukları iş siparişleri, idari ve sınai tesislerin inşaat, tamirat ve gerekli tadilatı, yol, kanal, inşaat duvarları ile pis su yollarının tamir bakım işleri bu servis sayesinde yürütülmüştür²³⁴.

3.1.1.16. Enerji Servisi

Enerji Servisi, müessese için gerekli olan enerjinin temini ile müessese bünyesinde yer alan enerji santralinin kontrol ve bakımı hususunda görevli kılınmıştır. Bu servis, işletmenin ihtiyacı olan elektrik enerjisini temin eden elektrik santrali, üç kazan ve iki turbo jeneratör takımıyla bir dizel jeneratör takımından oluşmuştur²³⁵.

3.1.1.17. Makine İkmal Servisi

Müessesenin maden işletme sahasındaki ağır üretim vasıtaları ile Katık Maddeler Servisinde çalışan motorlu vasıtalar dışındaki bütün nakliyat işlerini yürüten motorlu taşıtlar ise *Makine İkmal Servisi*'ne bağlanmıştır²³⁶.

3.1.2. İşletmenin Personel Durumu ve Personel Hakları

Müessesenin daimi kadrolarını oluşturan memurlar, 233 sayılı KHK'nin 6. maddesi uyarınca 657 sayılı devlet memurlarını ilgilendiren yasa, bu yasaya ilişkin yönetmelikler ile Etibank'ça çıkartılan iç yönetmeliklerin hükümlerine tabi olmuşlardır. Memurlar ile ilgili işlemler, Müessese Görev ve Çalışma Esasları Yönetmeliği'nin 36.

²³² Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Müdürlüğü Brifing Dosyası, Ankara, 1989, s. 10.

²³³ Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi, s. 16.

²³⁴ Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi 1959 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 1960, s. 37.

²³⁵ Bakır 1949, s. 20.

²³⁶ 1967 Yılı Faaliyet Raporu, s. 55.

maddesine göre görev yapan personel müdürlüğünce yürütülmüştür. Etibank topluluğuna dahil müesseselerin personel gereksiniminin genel müdürlükçe idare hükümleri kapsamında sözleşmeli personel atanarak karşılanması uygulamalarına Aralık 1985 tarihinden itibaren başlanmıştır²³⁷.

Belirgin ve bedenen yapılması gereken hizmetlerde 1475 sayılı İş Kanunu hükümlerine göre istihdam edilen gündelikçi işçiler çalıştırılmıştır. Daha sonra Toplu İş Sözleşmesi taraflar arasında yapılarak işçilerin durumlarında iyileştirme yoluna gidilmiştir²³⁸. 1940'lı yıllarda memurlar dahil günde üç vardiya üzerinden 1900-2000 işçi çalışmıştır. Daha sonra bu sayı 3500'e kadar çıkmıştır. Bu nedenle Maden ilçesinin ve çevresinin iktisadiyatını koruyan bu fabrika hem Elazığ'ın hem Doğu Anadolu'nun iktisadi durumunda mühim bir rol oynamıştır²³⁹. Ergani Bakır İşletmesi'nin yer üstü işlerinde günde 3 saate kadar fazla mesai yapılabilmesi Koordinasyon Heyeti Reisliği'nin 16 Temmuz 1942 tarihli tezkeresiyle teklif olunan kararın yürürlüğe konulması 1 Ağustos 1942 tarihinde kabul edilmiştir²⁴⁰.

Ergani Bakır İşletmesi ile Bakır Maden İşçileri 2'nci İşçi Sendikası arasında 1964 yılında yapılan Toplu İş Sözleşmesi'nde, "tesis ve montaj işçilikleri hariç olmak üzere bu iş yerinde çalışan işçilerin hepsi bu sözleşmenin hükümleri kapsamındadır" denilmektedir²⁴¹. Fabrikada çalışan memur ve işçiler, yakacak yardımı, barındırma, yedirme, giydirme ve taşıma yardımlarından faydalanmışlardır. Ayrıca sağlık ve sosyal sigorta işleri kapsamında memur ve işçiler hem sigortalanmış hem de sağlık hizmetlerinden ücretsiz faydalanmışlardır. İşletme bünyesinde kurulan 35 yataklı hastane daha sonra Sosyal Sigortalar Kurumu'na devredilmiştir.

1959 yılında müessesede 166 memur, 29 müstahdem ve 1.953 işçi çalışmıştır. Aylık ortalama personel kazancı 956,15 liradır. Ortalama işçi kazancı ise günlük 17,93 lira olup aylık 537,9 liraya karşılık gelmiştir²⁴². Ücret tahakkuklarında esas olan işçinin kendi vardiyasının işe başlama ve işten çıkma saatleridir. İşçinin çalışma zamanı kendisine ait saat kartı, iş kartı veya puantaj defterine göre tespit edilmiştir. Her işçi işe başladığı ve işten çıktığı saati belgelemek için kendine ait olan kartı ilgili birimde

²³⁷ 1986 Yılı Faaliyet Raporu, s. 7.

²³⁸ 1986 Yılı Faaliyet Raporu, s. 8.

²³⁹ Bakır 1949, s. 22.

²⁴⁰ BCA. 030.18.01.02 / 99.67.9

²⁴¹ Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Bakır Maden İşçileri 2'nci İşçi Sendikası İle Yapılan Toplu İş Sözleşmesi, Ankara, 1964, s. 6.

²⁴² 1959 Yılı Faaliyet Raporu, s. 8.

basamak ve işlemekle mükellef tutulmuştur. İşveren, işçilerin yarım saatten fazla olan dinlenmelerinde veya onların izni durumlarında, giriş ve çıkışlarda karta bunu işlemek mecburiyetini koymuştur. Kartını işletmeyen işçi, o güne veya işte bulunmadığı saatlere ait ücretini kaybetmiştir²⁴³.

1967 yılında müessesede 131 memur, 29 hizmetli ve 26 yevmiyeli teknik personel olmak üzere 186 memur ve müstahdem ile 2282 işçi çalışmıştır²⁴⁴. Personel sayısı 1986 yılında 162'si memur 9'u sözleşmeli olmak üzere 171 memur ve 1104 işçiye düşmüştür²⁴⁵. 1994 yılına gelindiğinde çalışan işçi ve memur sayısında büyük bir azalma yaşanmıştır. Bu yıl 5 memur ve 81 sözleşmeli olmak üzere 86 memur ile 105 işçi müessesede çalışmıştır. Nisan 1995 tarihinde fabrikada çalışan toplam personel sayısının ise 142'ye gerilediği görülmüştür²⁴⁶. Aşağıdaki tabloda çeşitli yıllarda Ergani Bakır İşletmesi Müessesesinde çalışan personel sayısı gösterilmiştir.

Yıllar	Memur	İşçi	Top. Personel
1970	193	2511	2704
1975	163	2665	2828
1977	149	2229	2378
1980	154	1728	1882
1981	142	1594	1736
1982	127	1467	1594
1983	126	1296	1442
1984	181	1228	1409
1985	185	1142	1327
1986	171	1104	1275
1987	162	1074	1236
1988	162	960	1122
1989	175	930	1105
1990	174	827	1001
1991	174	642	816
1992	180	629	809
1993	168	502	670
1994	86	105	191

Tablo 4 - Bazı yıllara göre Ergani Bakır İşletmesi'nde çalışan personel sayısı*
(E.B.İ. kayıtları dikkate alınmıştır.)

²⁴³ Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Bakır Maden İşçileri 2'nci İşçi Sendikası İle Yapılan Toplu İş Sözleşmesi, Ankara, 1964, s. 21.

²⁴⁴ 1967 Yılı Faaliyet Raporu, s. 2.

²⁴⁵ 1986 Yılı Faaliyet Raporu, s. 3.

²⁴⁶ 1994 Yılı Faaliyet Raporu, s. 4.

* Yıl sonu toplam kayıtlı personel sayısı dikkate alınmıştır.

İşçilerin ücretleri dağıtılmadan önce her işçiye alacağı miktarın hesabını gösteren bordro verilmiştir. Tahakkuk eden ücretler aydan aya, iş yerlerinin en yakınında bulunan genel vezneden saat 8.30'dan 12'ye ve 14'ten 16.30'e kadar;

- İdare, hastane, laboratuvar ve materyel işçilerine ayın ikinci iş günü,
- Sosyal, santral ve inşaat işçilerine ayın üçüncü iş günü,
- Flotasyon ve kesker işçilerine ayın dördüncü iş günü,
- Atelye işçilerine beşinci iş günü,
- Maden üstü işçilerine altıncı iş günü,
- İzabe işçilerine de ayın yedinci ve sekizinci iş günlerinde dağıtılmıştır²⁴⁷.

Yazılı onay alınmadan işçi ücretlerinden hiçbir kesinti yapılmamıştır. İşveren ay sonunda vereceği miktarı hesaba sayarak ayda bir defaya mahsus olmak üzere önceden talep edilmek şartıyla işçilere çalıştıkları müddet göz önünde tutularak tespit edilecek nispette avans verilmiştir²⁴⁸.

Müesseseye alınacak işçileri için belirli ölçütler konulmuştur. İlk defa alınacak işçilerin 45 yaşından büyük olmamaları, ancak iş yerinin ihtiyacı bulunan zanaatkar işçilerle uzmanların bu şartın dışında kaldığı belirtilmiştir. Cezai mahiyet alarak iş yerinden ayrılan işçilerin tazminatları korunmakla beraber daha sonraki zamanlarda yeniden işe alınması mümkün olmamış ve müessese ile ilişkileri tamamen kesilmiştir. Ancak kendiliğinden işten ayrılan işçiler tekrardan işe başvuru yapıp gerekli belgeleri tamamlamak koşuluyla yeniden işe alınabilmiştir. Cezai hükümlerde ilk yazılı ihtar verildiğinde herhangi bir ceza verilmemiş ancak aynı cezanın tekrarründe bir günlük ücret kesintisi uygulanmıştır. Bunun haricinde iki günlük ve üç günlük ücret kesintisini gerektiren haller de işyeri talimatnamesinde belirtilmiştir. Herhangi bir takdirname alan işçinin eğer daha önceden kayıtlı ihtar cezası varsa o, iki takdirname alan işçinin de bir yevmiye para cezası kaldırılmıştır. Müdüriyetin takdirine mazhar kişilerin de iki yevmiye para cezası kaldırılmıştır²⁴⁹.

²⁴⁷ Ergani Bakır İşletmesi Müessesesinde Çalışan İşçiler İçin İş Kanunu Hükümlerine Tevfikan Tanzim Edilmiş Olan İş Yeri Dahili Talimatnamesi, Ankara, 1956, s. 6.

²⁴⁸ Toplu İş Sözleşmesi, s. 21.

²⁴⁹ Ergani Bakır İşletmesi Müessesesinde Çalışan İşçiler İçin İş Kanunu Hükümlerine Tevfikan Tanzim Edilmiş Olan İş Yeri Dahili Talimatnamesi, Ankara, 1956, s. 11.

3.2. Ergani Bakır İşletmesinin Üretime Geçmesi

İşletmenin fenni tesislerinin ve izabe tesisatının inşaatının tamamlanmasıyla 23 Mart 1939 günü Water Jacket yöntemiyle bakır üretimi başlamıştır ve yıl içinde 4233 ton bakır üretilmiştir²⁵⁰. % 99 bakır ihtiva eden blister bakırın üretilebilmesini sağlayan izabe tesislerinde yüksek fırın olarak bilinen Water Jacket fırınlarında % 5 ile 15 arasındaki değerde cevheri ihtiva eden bakırlı maddeler işlenmiştir²⁵¹. Maden üstünden gelen ve yaklaşık % 35 oranında toz içeren cevher, sarsıntılı bir elekten geçirilerek 20 mm.den irisi doğrudan W-J fırınlarına verilmek üzere beton depolara, daha ince olanı ise yoğunlaştırılmak üzere flotasyon tesislerinde stok yerlerine gönderilmiştir. Daha önce eski usullerle kalhanelerde yaptırılan cevheri işleme, izabe tesislerinin kurulmasıyla bu bölümde yapılmaya başlanmıştır²⁵². 1939 yılının Ağustos ayında Ergani Bakır T.A.Ş. müdürlüğüne Etibank tarafından Naim Kromer atanmıştır.

Son sistemde kurulan izabehane, tasfiyehane ve elektrik santraline sahip Ergani Bakır İşletmelerinin senevi kapasitesi 7.500-10.000 ton blister bakır bulmuştur. % 98-99 dereceli blister bakır istihsâl eden izabehane 3 vardiya ile çalışmıştır. Açılış ayı olan Mart'ta ancak 48,5 tonu bulan blister bakır üretimi Mayıs ayında 490 tona çıkmıştır. 1939 yılının Mart - Eylül arasındaki üretim ise 2138 tona ulaşmıştır²⁵³. 1939 Mart ayı ortalarından itibaren işletilmeğe başlayan Ergani Bakır İşletmesinde sekiz buçuk ay zarfında 3.603 ton külçe bakır üretilmiş ve işletilmesinin ilk aylarında 125 - 250 tonu aşmayan üretim, son aylar zarfında 625 - 700 tona çıkarılmıştır²⁵⁴.

Ergani Bakır İşletmesi'nde kullanılmakta olan kompresörlerin faaliyetleri ve lüzumlu olan yedek parçaların tedariki için ödenmesi icap eden dövizin Etibank namına mevzu 120 bin liralık tahsisattan verilmesi 23 Eylül 1939 tarihinde kabul edilerek bu borcun ödenmesi gerçekleştirilmiştir²⁵⁵.

Açık işletme sistemi ile ele alınan yatakta basamak metodu uygulanmıştır. Basamak genişliği 30 m., ayna yüksekliği ise 10 m. yada ekskavatör (vinç) yüksekliğinden 2 m. yüksek olmak kaydıyla tespit edilmiştir. Emniyet nizamnamesine

²⁵⁰ B. Ulutan; *Etibank*, s. 118.

²⁵¹ "Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi", *Etibank Bülteni*, S. 6, Ankara, Kasım 1977, s. 19.

²⁵² *Bakır 1949*, s. 13.

²⁵³ "Umumi Maden Durumu", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Ankara, 1939, s. 14.

²⁵⁴ "Umumi Maden Durumu: 1939 Senesinde Madencilik", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Ankara, 1940, s. 11.

²⁵⁵ *BCA. 030.18.01.02 / 88.93.15*

göre basamak genişliği 10 m.den daha az olmamalıdır²⁵⁶. Açık işletme sahasında cevherin üzerinde bulunan örtü tabakası kaldırıldıktan sonra cevher zonu içinde basamaklar oluşturulmuş ve tabandan yatay delikler delinerek patlamalar yapılmıştır. Bu büyük atımdan çıkan 60 cm'den büyük cevherler yükleme esnasında seçilerek yeni bir işleme tabi tutulmuştur²⁵⁷. Cevher basamaklarında ekskavatörler vasıtasıyla kamyonlara yüklenen cevherler, 1 km. uzaklıktaki flotasyon tesisi kırma ve eleme ünitesine taşınmıştır. Bu ünite 10-15 mm. büyüklüğüne kadar kırılan cevher çubuklu ve bilyeli değirmenlere sahip öğütme ünitesine sevk edilmiştir²⁵⁸.

Ergani Bakır İşletmesinde başlangıçta tenör oranı yüksek olduğundan (% 11-12) cevherden doğrudan izabe işlemi ile blister bakır üretimi yapılmıştır. Cevherdeki bakır tenörünün giderek düşmesi sonucu zamanla düşük tenörlü cevherlerin flotasyonla zenginleştirilmesine başlanmıştır. Bu şekilde yılda 600 bin ton üretim yapılacak tesis kurulmuştur ve yılda 350 – 600 bin ton cevher işlenerek elde edilen 20.000 – 45.000 ton konsantreden izabe tesisinde yıllık 2000-8000 ton blister bakır üretilmiştir²⁵⁹.

Sonraki zamanlarda Ergani Bakır İşletmesi'ni büyütme amacıyla lüzumlu olan dış finansmanı karşılamak üzere Amerika'nın bir teşekkülü olan Eximbank tarafından Türk Hükümeti'ne 8 milyon 50 bin dolarlık kredi açılmıştır. Bu amaçla yurt dışına gönderilecek heyet belirlenerek işletmenin daha da büyütülmesi için önemli adımlar atılmıştır²⁶⁰.

3.2.1. Bakır İşletmesinin Çalışma Bölümleri

3.2.1.1. Flotasyon Tesisleri

Bu tesisin ana gayesi, o dönemde bir kısmından istifade edilen toz cevher ile maden rezervinde bulunan cevheri zenginleştirerek kullanılabilir bir hale getirmek gerekli olmuştur.

Flotasyon tesislerinin kurulması için İsveç'in Kristensen firması ile 26 Nisan 1943 tarihinde anlaşma yapılmış ve tesisin teslim ile ödeme hususlarında bazı şartlar getirilmiştir. Buna göre yapılan mukavelenin imzalanmasına müteakip 870 ton bakır,

²⁵⁶ “Ergani Bakır Yatağının ve İşletme Tesislerinin Tanıtımı”, s. 166.

²⁵⁷ BCA. 310.10.0.23/ 961.1378.1

²⁵⁸ “Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi”, s. 19.

²⁵⁹ Faruk Gür; *Ergani Bakır İşletmesi Flotasyon Atıksularının Maden Çayı'ndaki Kirlilik Potansiyeli*, FÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1993, s. 4.

²⁶⁰ BCA. 310.10.0.23/ 177.22.20

tesislerin malzemesinin kısım kısım teslimatına mukabil her üç yüz ton değerindeki malzemenin Türkiye'ye gelmesi karşılığı bakırın ihracı suretiyle 1510 ton bakır, tesislerin kurulup işletmeye alınmasından ve Etibank'a tesliminden sonra da 260 ton bakırın İsveç'e verilmesi kabul edilmiştir. Bunun karşılığında firmanın garanti mektubunda da, mukavelenin imzalanmasından sonra 14 gün içinde teslim edilecek ilk parti olan 870 ton bakırın kıymeti karşılığı, tonu 1600 lira ve tutarı 1.392.000 lira hesabıyla 2.756.000 marklık bir banka garantisi verebileceğini ifade etmiş ve bu şeklin kabulü zaruri görülmüştür²⁶¹. Mukaveleye göre verilecek tesis malzemesi ciddi bir sebep olmadığı takdirde mukavelenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren en geç on iki (12) ay içinde teslim edilmiş olacaktır.

Ancak İsveç firması ile yapılan anlaşma şartları yerine getirilemediği için flotasyon tesisi 1950 yılında bir Amerikan firmasına yaptırılmış ve önceleri maden sahasından çıkartılan ve elendikten sonra doğrudan W-J fırınlarında beslenen yüksek tenörlü cevherin, % 8 bakır içeren elek altını değerlendirmek amacıyla kapasitesi 250 ton/gün olan ilk flotasyon tesisi çalışmaya başlamıştır²⁶². Cevher öncelikle bir konik kırıcıdan geçirilerek 6 mm.ye kadar ufaltılır. Daha sonra yıkama ayırıcısından geçirilerek içindeki suda sülfat tuzları ayrılır ve bunlar bir tersip (çökeltme) havuzunda hurda demirle tersip edilerek yaklaşık % 70-80 bakır tenörlü tersip bakırı halinde konverterlere verilir. Filtre işlemine tabi tutulan konsantre sonra eritmek üzere izabe tesislerine yollanırdı²⁶³.

Flotasyon tesisi, bir yamaçta çelik yapı olarak kurulmuş olup, çatı ve yan duvarlar eternit plâkalarla kaplanmıştır. Tesisin ısıtılması için kalorifer tesisatı bulunmaktadır. Aynı zamanda kırma eleme ünitesinde toz tutma tesisatı da kurulmuş ve bu tesisat % 70 oranında randıman vermiştir²⁶⁴.

Daha sonraki yıllarda cevher tenörünün düşmesi nedeniyle bu tesisin kapasitesi, işletmenin olanakları oranında kademeli olarak 1970 yılına kadar 750 ton/gün daha sonra da 3.360 ton/gün cevhere çıkarılmıştır²⁶⁵. 1970'li yıllarda flotasyon tesisinin kırma-eleme bölümünün oldukça yıpranmış olması nedeniyle sık sık meydana gelen mekanik arızalar, cevher beslemesinde darboğaza gidilmesi yüzünden yeni bir

²⁶¹ BCA. 030.10.0.0 / 176.212.6

²⁶² EBI. Brifing Dosyası, s. 7; Maden 1986 İlçe Yıllığı, s. 91.

²⁶³ Bakır 1949, s. 20.

²⁶⁴ Ergani Bakır Yatağının ve İşletme Tesislerinin Tanıtımı", s. 170.

²⁶⁵ EBI. Brifing Dosyası, s. 7.

kırma tesisinin kurulması gündeme gelmiştir. Bununla ilgili proje 1978’de başlatılarak kırma tesisi 1982’de devreye alınmıştır ve 1984’te tersiyer kırıcının da yedeklenmesiyle öğütme yüzdürme tesisinin kırılmış cevher darboğazı giderilmiştir. 1990’lı yıllarda 650 bin ton/yıl cevher işleme kapasitesine mekanik arızalar nedeniyle ulaşamamıştır²⁶⁶. Flotasyon tesislerinde üretilen konsantrenin tenörünün yükseltilmesinde son yıllarda sağlanan gelişmeye paralel olarak, makinelerde uzun süreli duruşlara neden olan arızalar nedeniyle üretim çok düşük düzeyde gerçekleştirilebilmiştir²⁶⁷.

Yoğun kış şartları nedeniyle 1992 yılı Mart ayı sonuna kadar sadece % 20 kapasite ile Ocak ayında 12 gün çalışılmış, Şubat ayında hiç çalışamamıştır. Mart ayında 10 gün çalışarak üç ayda ancak 22 gün çalışabilmiştir. İş makinelerinin yetersiz oluşu ile mevcut olanların da ekonomik ömrünü doldurmuş olmaları nedeniyle üretim olumsuz yönde etkilenmiştir²⁶⁸.

Flotasyon tesisinin çalışmaları 8 Ekim 1994 tarihinde durdurulmuştur.

3.2.1.2. İzabehane

23 Mart 1939 tarihinde faaliyete başlayan izabe ünitesi, zengin cevheri işlemiştir. W-J ve Reverber fırınlarının yer aldığı bu bölümde % 99 tenöre sahip blister bakır üretimi yapılmıştır. Düşük tenör oranına sahip cevherler önce flotasyon servisinde konsantre yoluyla değeri yükseltilmiş ve % 30 oranına kavuşunca Reverber fırınlarına verilerek % 99 tenörlü blister bakır haline getirilmiştir. Böylece kalıplar halinde piyasaya arz olunurdu. Blister bakır, bir tonunda ortalama 20 gr. altın ve 250 gr. gümüş ihtiva etmektedir. Cevher sahasına inen yağmur suları bir süre sonra bakır tuzları yüklenmektedir. Bu sular işletmedeki tersip havuzlarına alınarak içine atılan hurda demirler etkisiyle çökertilmiş ve bu suretle ayrıca % 65 tenörlü tersip bakırı elde edilmiştir²⁶⁹.

Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi’nin Almanya’da Humboldt Deutzmotoren A.G. müessesesine ısmarlamış olduğu izabe tesisatı malzemesinin montajında kullanılacak ve işi bittikten sonra geri gönderilecek olan montaj aletlerinin teminata bağlanarak kabulü muvakkat usulü ile ithal edilmesi; İktisat Vekilliği’nin 14 Mart 1938

²⁶⁶ Ergani Bakır İşletmesi Genel Müessesesi Genel Durum Değerlendirmesi Raporu, Ankara, 1991, s. 5.

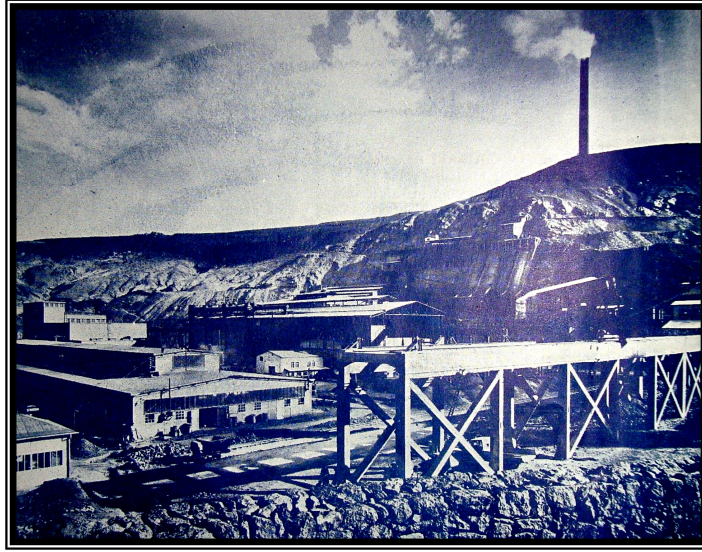
²⁶⁷ 1994 Yılı Faaliyet Raporu, s. 29.

²⁶⁸ Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Müdürlüğü Müdürler Toplantısı Raporu, Ankara, 1992, s. 2.

²⁶⁹ N. Kısaparmak; Bakır Maden İlçesi, s. 75.

tarih ve 2684 sayılı teklifi ve Gümrük ve İhisarlar Vekilliğinin 19 Mart 1938 tarih ve 2104/21 sayılı mütalaanamesi üzerine 1499 sayılı kanunun 5'inci maddesinin 17'inci fıkrasına uygun olarak İcra Vekilleri Heyetince 25 Mart 1938 tarihinde onanmıştır²⁷⁰.

Ergani Bakır İşletmesi izabe tesislerinin kurulma aşamasında ve daha sonra da bu tesislerde çalıştırılmak üzere yurt dışından mühendis ve uzmanlar getirtilmiştir.

Resim 10 – İzabehane

(Bakır 1949 adlı eserden alınmıştır.)

Ergani Bakır Madeni İşletme İdarelerinde çalıştırılmak üzere Yugoslavya'dan getirilecek olan Fransız tebaasından İzabe Mühendisi Brun'un maaşının % 65'inin serbest dövizle her ay Fransa'ya gönderilmesine izin verilmesi istenmiştir. Bu gibi yabancıların harice çıkaracakları para miktarına, dövizli ödemeler için 1/5 ve takaslı ödemeler için de 1/3 nispeti ile sınırlama getirilmiştir. Bu miktardan fazlasının verilmesi ise İcra Vekilleri heyetinin kararına bağlı bulunduğundan, konunun karara bağlanması teklif edilmiştir. İktisat Vekaleti'nden yazılan 31 Ocak 1938 tarih ve 4169/367 sayılı tezkerede, işe yarar bir izabe mühendisi bulunmasındaki güçlük dolayısıyla şirket için hayati bir ehemmiyeti haiz olan bu ihtiyacın temininin gerekli olduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine adı geçen yabancının maaşının % 65'inin her ay serbest döviz olarak memleketine gönderilmesi yolundaki istek vekaletçe kabul edilmiştir. Bu konu, İcra Vekilleri Heyetince 17 Şubat 1938 tarihinde görüşülerek İzabe mühendisi Brun'un maaşının % 65'inin serbest döviz olarak Fransa'ya çıkarılabilmesine izin verilmesi

²⁷⁰ BCA. 030.18.1.2 / 82.23.16

onanmıştır²⁷¹. Yine Ergani Bakır Türk Anonim Şirketince izabe işlerinde çalıştırılmak üzere Amerika'dan getirtilecek olan izabe mütehassısı Gollicki'nin yol masrafı olan 1000 doların döviz olarak ödenmesi ve 3659 sayılı kanunun 9'uncu maddesine tevfikeyle ücretinin 250 dolar mukabili tespiti; İktisat Vekilliği'nin 22 Aralık 1939 tarih ve 43553 sayılı teklifi ve Maliye Vekilliğinin 24 Ocak 1940 tarih ve 939 sayılı mütalaanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 30 Ocak 1940 tarihinde kabul olunmuştur²⁷².

1939 yılında montaj çalışmaları tamamlanarak blister bakır üretimi gerçekleştirmeye başlayan izabe tesisi, maden yatağında yüksek tenörlü cevherlerin azalmaya başlamasıyla 1971 yılında devreye alınan reverber fırını, yılda 10 ay çalışarak % 18-20 bakır ihtiva eden 120 bin ton bakır konsantresi işleyebilme kapasitesinde olup yılda 18 bin ton blister bakır üretimi hedeflenmiştir. Reverber fırınının 1990 yılı Temmuz ayı sonrası duruşunda izabe tesisinin çalışmaları durdurulmuştur²⁷³.

3.2.1.2.1. Blister Bakır Üretimi

Asıl izabe işi W-J fırınlarında başlamaktadır. Bu fırınlar isminden de anlaşılacağı gibi su ile soğutulan çelik ceketlerden müteşekkildir. Fırın tabanı dökme demir plakalardan yapılmış ve üzerlerine taş tuğla döşenmiştir. Fırının ebadı 5,6 x 1,2 m. ve bu seviyeden dolduruşa kadar olan mesafesi 6 m.dir. Fırının ön, arka ve yanları çelik ceketlerle kapatılmıştır. Birinci sıra yan ve arka ceketlerde, meydana gelecek tepkiler için lüzumlu havayı verebilmek için toplam 32 adet forma mevcuttur²⁷⁴.

W-J fırınları dairesinde çalışan işçiler İzabehane Emniyet Talimatnamesi'nde yazılan kurallara uymak zorundadırlar. İşçinin nöbetçi usta başının verdiği görevi izinsiz terk etmesi yasaklanmıştır. Bir yere gitmesi icap ettiği takdirde fırın usta başısından izin alması gerekmiştir. Olası bir arıza veya kaza durumunda usta başının söylediği gibi davranılacağı belirtilmiş ve kargaşalığa sebep verecek davranışlarda bulunmak yasaklanmıştır²⁷⁵. Fabrikada bakırı eritmek için gerekli olan fırına bu kadar emniyet kuralının getirilmesi fırının ne denli öneme sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü yapılacak herhangi yanlış bir uygulamanın fırının çalışmasının durmasına ve saatlerce görev yapamamasına sebep olacağı açıktır.

²⁷¹ BCA. 030.18.1.2 / 82.12.17

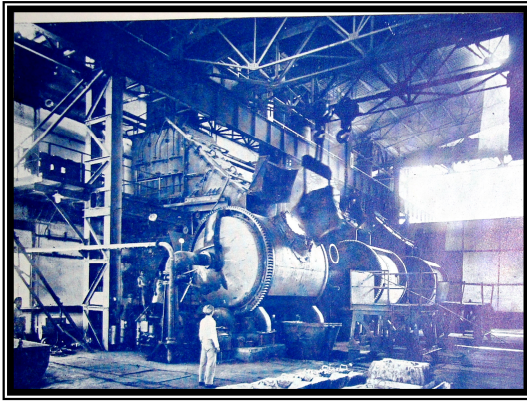
²⁷² BCA. 030.18.1.2 / 89.131.7

²⁷³ Ergani Bakır İşletmesi Genel Müessesesi Genel Durum Değerlendirmesi Raporu, Ankara, 1991, s. 7.

²⁷⁴ Bakır 1949, s. 15.

²⁷⁵ İzabehane Emniyet Talimatnamesi, İstanbul, 1943, s. 41.

İzabe tesisinin kuruluşundan itibaren maden yatağından çıkarılan cevher direkt olarak izabeye verilmiştir. Daha zengin olan cevheri kullanabilmek imkanını sağlamak üzere 1947 senesinde bir reverber fırını tesis edilmiştir. Daha sonra maden yatağında yüksek tenörlü cevherin azalmaya başlaması nedeniyle 1971 yılında Reverber fırını tamamıyla devreye alınmıştır. Flotasyon servisine üretilen % 16 bakır tenörlü konsantre, kavurucuda kavrulduktan sonra reverber fırınına ergitmeye verilir. Reverber fırını fuel-oil ile ısıtılmıştır. Fırına dolduruş kısmından vagonlarla verilen cevher, krom taşlarla örülmüş bir oluktan 1200 – 1300 C° ile cevher ve cürufun ayrıldıkları taş tuğla ile örülü liman denilen bir havuza aktarılmıştır. Burada ana gaye, yüksek bakır ihtiva eden mat elde etmektir. Reverberde liman içinde toplanan dökme bakır zaman zaman 20 tonluk vinçler vasıtasıyla, konverterlere verilir ve mat içerisindeki atıklar ayrılarak % 99 tenörlü blister bakır haline dönüştürülmüş ve böylece kalıplar halinde piyasaya sunulmuştur.²⁷⁶.

Resim 11 – Konverterler
(Bakır 1949 adlı eserden alınmıştır.)

Resim 12 – Water Jacket fırını dolduruş kısmı
(Bakır 1949 adlı eserden alınmıştır.)

Flotasyon ünitesinin, kavurucu ve reverber kapasitesi miktarındaki konsantreyi üretememesi, kavurucu kapasitesinin çok aşağısında çalıştırılması dolayısıyla stoklardan gelen düşük tenörlü konsantrenin reverbere doğrudan beslenmesi, düşük tenörü yüzünden daha çok cüruf oluşumuna neden olmuştur. Böylece cürufuyla birlikte kaybolan bakır miktarı artmış ve izabe randımanı düşmüştür. Ayrıca ortaya çıkan düşük mat tenörlü blister bakır üretimini düşürmekte bu da maliyetlerin çok yüksek olmasına neden olmaktadır²⁷⁷.

²⁷⁶ Maden 1986 İlçe Yıllığı, s. 91.

²⁷⁷ EBİ Genel Durum Değerlendirmesi Raporu, s. 10.

3.2.1.2.2. Tersip Bakır Üretimi

Cevher yataklarında zamanla ve hava tesiri ile cevherin yağmur suları ile yıkanması neticesinde bakır, su içinde çökerek akmıştır. İşletmede bu sular beton havuzlar içerisinde toplanarak hurda demirle muamele edilmek suretiyle tersip bakırı denen ve yaklaşık % 70 bakır ihtiva eden bir ürün elde edilmiştir. Senede takriben 800 tonu bulan tersip bakırı kurutulduktan sonra mat ile beraber doğrudan konverterlere verilmiş ve blister bakır haline dönüştürülmüştür²⁷⁸.

1986 yılında üretilen tersip bakırı öngörülen miktarın % 80'ine tekabül ederek 180 ton olarak gerçekleştirilmiştir²⁷⁹. Bu miktar 1994 yılında % 36 düzeyine gerileyerek 30 ton seviyesine düşmüştür. Müessese üretim faaliyetlerinin durdurulmuş olmasına rağmen üretim maliyeti düşük olan tersip bakırının imkanlar nispetinde devam ettirilmesi faydalı görülmüştür²⁸⁰.

Emniyeti sağlamak amacıyla tersip havuzlarında çalışanlar için belirli kurallar getirilmiştir. Havuzlara gelen sulardan el yüz yıkamak yasaklanmış, havuza çizme ile girilmesi mecburi kılınmıştır. Havuzların temizlenmesi sırasında demirlerin dikkatle çıkarılması aksi takdirde vücuda kesici şekilde zarar vereceği belirtilmiştir²⁸¹.

3.2.1.3. Sülfürik Asit Fabrikası

Kavurma ve konverter gazları ile üretilcek piritleri kullanarak Elazığ-Sivrice Gübre (Azot) Fabrikasının ihtiyacını karşılamak üzere yılda 120 bin ton % 100 sülfürik asit üretecek bir fabrika kurulması bir İtalyan firmasına ihale edilmiştir. 50,4 milyon TL proje maliyetli olan bu fabrika 1973 yılında üretime başlamıştır²⁸². Asit fabrikasının hammaddesi flotasyonda üretilen pirit ve izabe kavurucularından gelen kükürt dioksit gazıdır. Tesis 1973 yılında devreye girmiştir ve fabrikanın günlük kapasitesi 400 ton'dur²⁸³. İstihsal edilen sülfürik asit, özel vagonlara yüklenip fosfat gübre elde edilmesinde kullanılmak üzere Sivrice Azot Sanayi tesislerine gönderilmiştir²⁸⁴. Artık ısı kazanlarındaki arızalar, bu arızaların giderilmesi için yapılan çalışmalar sülfürik asit

²⁷⁸ Bakır 1949, s. 19.

²⁷⁹ 1986 Yılı Faaliyet Raporu, s. 47.

²⁸⁰ 1994 Yılı Faaliyet Raporu, a. 29.

²⁸¹ İzabehane Emniyet Talimatnamesi, s. 5.

²⁸² B. Ulutan; Etibank, s. 197.

²⁸³ "Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi", s. 42.

²⁸⁴ "Ergani Bakır Yatağının ve İşletme Tesislerinin Tanıtımı", s. 178.

üretiminde düşüşlere neden olmuştur. Sivrice Azot Fabrikası gerekli tanker ve vagonları teminde güçlüklerle karşılaşmış ve bu durum alımları aksatmıştır²⁸⁵.

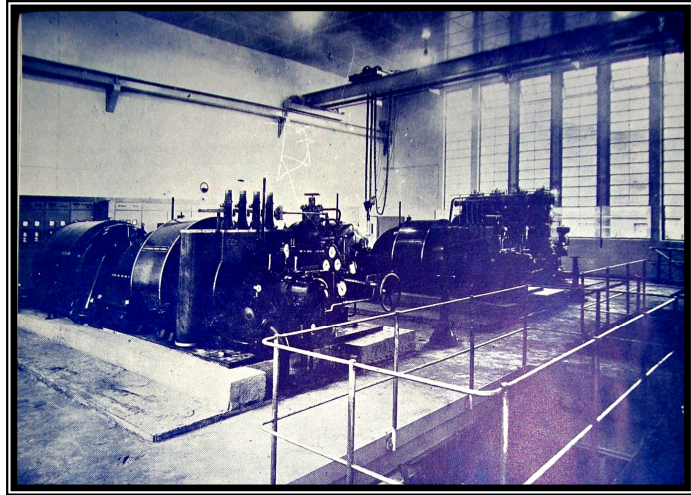
Sülfürik asitin ekonomik kazanımıyla beraber meydana getirdiği asit yağmurları dolayısıyla çevreye olumsuz etkileri de olmuştur. Hava kirliliği meydana gelmiş ve toprağa düşen asit yağmurları toprağın verimini olumsuz etkilemiştir. Maden ve çevreye yakın köylerdeki tarımda bu şekilde kısmen verim düşmüştür.

1986 yıllık faaliyet raporunda Sivrice Gübre Fabrikası'nın yeniden üretime geçmesi halinde maliyeti sıfır olan sülfürik asit üretiminin yeniden önem kazanacağı belirtilmiştir. Raporda ayrıca, tesisin kapasite düzeyinde sülfürik asit üretilebildiği ve ona pazar bulunabildiği takdirde üretim maliyetinin uygun düzeye ineceğinden, bu durum işletmeye kârlı çalışma olanağı yatacağı açıklanmıştır²⁸⁶.

3.2.1.4. Enerji Santrali

İşletmenin ihtiyacı olan elektrik enerjisini temin eden elektrik santrali üç kazan ve iki turbo jeneratör takımıyla bir dizel jeneratör takımından oluşmuştur.

Buhar üreten ünite bölümünde kömürlü kazanlar ve reverber fırını atık ısı kazanı mevcuttur. Ergani Bakır T.A.Ş. tarafından kurulmakta olan elektrik fabrikası tesisatının montajında kullanılmak üzere yurt dışından

Resim 13 – Enerji santrali (Jeneratörler)

(Bakır 1949 adlı eserden alınmıştır.)

getirilecek ve işi bittikten sonra Almanya'ya geri gönderilecek montaj aletlerinin teminata bağlanarak geçici kabul usulü ile memlekete sokulmasına izin verilmesi İktisat Vekilliği'nin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce 27 Mayıs 1938 tarihinde onanmıştır²⁸⁷.

²⁸⁵ B. Ulutan; *Etibank*, s. 251.

²⁸⁶ 1986 Yılı Faaliyet Raporu, s. 60.

²⁸⁷ BCA. 030.18.1.2 / 83.45.19

1936-1938 yılları arasında termik santral ile birlikte montajı yapılan 3 adet kömür yakan buhar kazanları, 1939 yılı başlarında servise girmiştir. Ekonomik ömrünü dolduran ve hiçbir ölçü ve otomatik kumanda devresi çalışmayan bu kazanlardan 2 numaralı olan buhar kazanının buhar ve ölçü sistemleri ile otomatik kumandası en son teknolojiye göre yenilenerek 1987 yılında devreye alınmıştır. Reverber atık ısı kazanı 1971 yılı Eylül ayında reverber fırını ile birlikte servise alınmıştır. Bu kazan reverber fırınının şarj durumuna göre değişik üretim yaptığından ve değişik miktarda basınç ve sıcaklıkta buhar ürettiğinden üretimin istikrarlı olması için buhar kazanlarının çalışma zorunluluğu meydana gelmiştir. Reverber atık ısı kazanını imal eden firma kazan için 10 yıl ömür vermiş fakat 1990'lı yıllara kadar meydana gelen arızalarla birlikte çalışmıştır. Bu kazanın en büyük sorunu kızdırıcı borularda meydana gelen arızalardır. Yapılan tamiratlar müessesenin kendi imkanlarıyla giderilmiş olmasına rağmen zamanla meydana gelen arızaların giderilmesi için müessesenin yapacağı tamirat ve müdahalesi olanaksız görülmüştür²⁸⁸.

Elektrik türbin dairesinde iki adet turbo jeneratör ile yedek bir dizel jeneratör grubu bulunmuştur. Jeneratörler alternatif cereyan vermekte olup enerji santralinin senelik üretimi 7.500.000 – 8.000.000 kwh'a erişmiştir²⁸⁹.

Tesislerde enerji olarak fuol-oil, maden kömürü ve elektrik enerjisi kullanılmıştır. Fuel-oil, Batman rafinerisinden tankerlerle, maden kömürü ise Zonguldak'tan getirilmiştir. Elektrik Enerjisinin ise, yarısı müessese bünyesinde yer alan enerji santralinden, yarısı da TEK Maden bağlaşımlı nakil sisteminden sağlanmıştır. Ayrıca 500.000 ton ham su ve 19.000 ton tasfiye edilmiş su kullanılmıştır. Su ihtiyacı, Dicle nehri kıyısında açılmış olan kuyular vasıtasıyla yer altı suyundan giderilmiştir. Bugün Enerji santrali çalışmamakta, izabe ve asit tesisleri de faaliyetlerine ara vermiş olduğundan fuel-oil ve maden kömürü de kullanılmamaktadır²⁹⁰.

3.3. Ergani Bakır İşletmesinin Sosyal ve Kültürel Faaliyetleri

Müessesenin muhtelif işyerlerinde çalışan işçilere; yedirme, giydirme, eğitim, sosyal sigorta yolu ile işçiye ve doğrudan doğruya işçilerin ailelerinin tedavileri, ölüm yardımları gibi çeşitli yardımlar yapılmıştır.

²⁸⁸ *EBİ Genel Durum Değerlendirmesi Raporu*, s. 12.

²⁸⁹ *Bakır 1949*, s. 21.

²⁹⁰ A. Yiğit; "Maden Kasabası'nın Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları", s. 334.

İşletmede her işçiye 750 gr.lık bir ekmekle 3500 kalori üzerinden üç öğün yemek bedelsiz olarak verilmiştir. Ancak ailesiyle birlikte Maden kazası içinde oturan pişmiş yemeği istemeyen işçiye 3500 kalori esası üzerinden çiğ erzak verilmiştir²⁹¹. İşçilerin iş saatleri haricinde eğlence ve istirahatlarını temin gayesiyle bir park ve gazino yapılmış, Bakırspor Kulübüne bağlı olarak bir müzik kolu teşkil edilmiştir²⁹².

Sadece işçilerin kaldığı, yemekhanesi, banyosu, dinlenme salonu, renkli televizyonu olan kaloriferli ve 350 yataklı modern bir hizmet binası oluşturulmuştur. Bahçe Misafirhanesi olarak bilinen bölümde misafirler için dokuz yataklı ve kaloriferli misafirhane kurulmuştur. Ayrıca öğretmen, polis ve memur gibi kamu görevlilerinin çok düşük ücret ödeyerek kaldıkları 52 yataklı bir Alman Binası vardı. Müessesede çalışan memur ve mühendislerin kaldığı 38 yataklı dinlenme salonu olan ve kaloriferli bir misafirhane daha kurulmuştur. Burası da Poyraz Misafirhanesi olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca 1939 yılına bugünkü anlamda başlatılan bakır üretimini sembolize etmek üzere her yıl 23 Mart gecesi ilçe seviyesinde bir balo tertiplenmiştir. Şu an faal olmayan modern bir sinema binası olan işletmede, eğitim faaliyetlerinde, seminerlerde, toplantılarda ve özel olarak hazırlanmış eğlence gecelerinde bu binadan faydalanılmıştır.

Sadece müessese çalışanlarının faydalandığı temel gıda ve ihtiyaç maddelerini temin ettikleri hiçbir kar amacı taşımayan bir ekonoma (kantin) oluşturulmuştur. Müessesenin belediye sınırları içerisinde 211 adet lojmanı vardır. Bu lojmanlardan 134'ü kaloriferli, 77'si ise sobalıdır. İlçe merkezine 22 km. uzaklıkta bulunan Hazar Gölü'nde Eğitim ve Dinlenme tesisleri ve her yaz sezonunda 15'er günlük beş devre halinde memur ve işçilerin kalabilecekleri 24 adet yazlık da bulunmuştur. Kamp sakinlerinin öğlen ve akşam yemekleri kamp mutfağından temin edilmiştir²⁹³.

Müessese çalışanları ve ailelerinin sağlık sorunlarını tedavi etmek amacıyla 1945 yılında Ergani Bakır İşletmesi'nce yaptırılan hastane, masrafların karşılanamaması üzerine sonraki zamanlarda Sosyal Sigortalar Kurumu'na devredilmiştir. Hastane, o dönemlerde bölge civarında genel cerrahi ameliyatlarının yapıldığı bir hastane konumundadır. Bu hastaneye ait ilçenin Poyraz semtinde on altı dairelik bir lojmanı

²⁹¹ *Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Sağlık ve Sosyal Servisi Sosyal İşler Talimatnamesi*, Ankara, 1957, s. 8.

²⁹² *Bakır 1949*, s. 24.

²⁹³ *Maden 1986 İlçe Yıllığı*, s. 98.

bulunmaktadır. 1959 yılında 31 yataklı olarak hizmet veren hastanede, 12'si sağlık personeli, 16'sı idareci ve çeşitli birimlerde olmak üzere 28 kişi istihdam edilmiştir. Hastanede yapılan tedaviler, İşçi Sigortaları Genel Müdürlüğü ile Müessese arasında mevcut mukavelede belirtilen fiyatlar üzerinden yapılmıştır²⁹⁴. Ergani Bakır İşletmesinde sürekli işçiler altı ayda bir, geçici işçiler ise işe alınışlarında muayene edilmişlerdir²⁹⁵.

Etibank'ın oluşturduğu talimatnamenin ihtiva ettiği hükümler gereğince müessesede çalışan evli personele, müessesenin mali durumuna göre çalışan işçinin her bir çocuğuna ayda en az 5, en fazla 10 lira olmak şartıyla çocuk primi verilmiştir²⁹⁶.

1967 yıllık faaliyet raporunda hastanenin bölgenin ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, bakımsız ve perişan bir halde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca hastane kadrosunda dahiliye, hariciye, nisaiye (kadın hastalıkları), diş bölümlerinden doktorların olduğu ve bir eczacının kadrosunun bulunduğu bahsedilmiştir. Hastanede 7025 yatak gününde 645 kişi yatmış, 83'ü büyük olmak üzere 198 ameliyat yapılmış ve 2137 kişi de diş tedavisine tabi tutulmuştur²⁹⁷. 1986 yılında müessese bünyesinde 2 doktor ve 6 sağlık personelinin görev yaptığı revirde, müessese çalışanları ve ailelerinin periyodik muayeneleri yürütülmüştür.

İşletmenin işçi hamamında haftanın tespit edilen bir gününde işletmede çalışan bütün işçilerin ailelerinin her aile için ayda en az bir defa ücretsiz olmak üzere yıkanmaları yapılan toplu iş sözleşmesiyle kabul edilmiştir. Hamama girecek işçilerin öncelikle saçları sıfır makine ile tıraş edilmiş ve hamama girerken kendisine bir parça sabun, bir peştamal ile bir çift nalın, hamamdan çıkarken de kendini kurulamak için bir havlu verilmiştir. Yatakhanelerde yatan işçiler, haftada iki defa işletme doktorunun nezareti altında sıhhi ekip tarafından temizlik ve bit muayenesine tabi tutulmuştur²⁹⁸.

Ayrıca iş kazasında ölen işçinin uzakta olan ailesi talep ederse, cenaze nakil vs. masrafları karşılanmak suretiyle, cenazenin aileye teslimini ve defin masraflarını müessesenin karşılaması kabul edilmiştir²⁹⁹.

3457 sayılı kanun hükümlerinden faydalanarak genç işçilerin mesleki bilgilerini artırmak, bunlardan ileride daha iyi ve yüksek randıman temin edebilmek için

²⁹⁴ 1959 Yılı Faaliyet Raporu, s. 18.

²⁹⁵ Ahmet Makal; *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara, 1999, s. 271.

²⁹⁶ Ergani Bakır İşletmesi İş Yeri Dahili Talimatnamesi, s. 13.

²⁹⁷ 1967 Yılı Faaliyet Raporu, s. 25.

²⁹⁸ Ergani Bakır İşletmesi Sosyal İşler Talimatnamesi, s. 11.

²⁹⁹ Toplu İş Sözleşmesi, s. 30.

işletmede biri A ve diğeri B olmak üzere iki kısmı ihtiva eden teknik bir kurs açılmıştır. 18 yaşına kadar bütün genç işçiler bu kurslara devam için yükümlü tutulmuş, daha büyük yaştaki her sınıf işçinin de istifade etmesi sağlanmıştır. Kursların birinci kısmında hiç okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma öğretilmiştir. İkinci kısmında ise kendilerine genel ve teknik bilgiler verilmiştir. Bu kurslarda başarılı olan genç elemanlar işletmenin çırak atölyesine verilerek burada tatbiki bilgilerle teçhiz edilmiş ve kalifiye işçi haline getirilmişlerdir³⁰⁰.

İş yerinde çalışan işçilere işi alındıkları tarihten itibaren 15 gün zarfında, işten çıkarken geri alınmak şartıyla bir çift postal ve bir kat tulum verilmiştir. İşin icabına göre giyim malzemesi değişiklik göstermiştir. Lastik çizme, lastik ve tahta ayakkabı, eldiven, gözlük, meşin ceket ve yağmurlu havalarda giymek üzere balıkçı muşambası verilmiştir. Bunlar iş akdinin feshi halinde işçiden geri alınmıştır³⁰¹. İşçilere Toplu-iş sözleşmesi gereğince iki takım yazlık ve kışlık elbiselik kumaş, bir adet gömlek, 2 çift ayakkabı verilmiş ve kumaşlar için dikiş ücreti müessese tarafından karşılanmıştır. Ayrıca müessese evlerinde ve işçi yatakhanelerinde kalanların haricindeki işçilere Temmuz ve Ekim ayları arasında yılda yarım ton kömür parasız verilmiştir. Bundan başka bir tonu geçmemek üzere kantin bedeli üzerinden işçiye kömür satılabilmıştır³⁰².

3330 sayılı kanun hükümlerine uyularak Bakırspor Gençlik Kulübü adıyla bir spor teşkilatı kurulmuştur. Burada genç işçilere bir spor öğretmeninin nezareti altında basketbol, voleybol, atletizm, atıcılık, tenis, su sporları vs. spor hareketleri yaptırılmıştır. Bu sporları yapmak için gerekli tesisler Hazar Gölü'nden faydalanmak üzere bu gölün kenarında lüzumlu tesisler yapılmış ve gerekli vasıtalar tedarik edilmiştir³⁰³. Ayrıca Bakırspor Kulübü tarafından on yılda bir “**Bakır**” adında bir mizah gazetesi çıkarılmıştır.

3.4. Ergani Bakır İşlemesinin Mali Durumu ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri

1939 yılında bakır üretimine başlanan Ergani Bakır İşletmesi, Türkiye ekonomisinde önemli yere sahip bir maden işletmedir. Dünyadaki değerli bakır madenlerinin tenör oranlarına bakıldığında, burada bulunan bakır tenör oranının kat kat fazla olması bu işletmenin ne denli öneme sahip olduğunu gösterir. Üretimin başladığı

³⁰⁰ “Ergani Bakır İşletmesi”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul, 1949, s. 196.

³⁰¹ *Ergani Bakır İşletmesi Sosyal İşler Talimatnamesi*, s. 12.

³⁰² *Toplu İş Sözleşmesi*, s. 28-29.

³⁰³ *Bakır 1949*, s. 25.

yıldan itibaren her yıl mali açıdan kâr sağlayan bir müessese olan Ergani Bakır İşletmesi, 1960'lı yıllardan itibaren yıllık kârı hemen her yıl 100 milyon TL'nin üzerinde olan bir işletme niteliğine gelmiştir.

Ergani Bakır Madeni'nden alınmakta olan % 2,5 oranlı verginin 1946 yılı için % 1'e indirilmesi Ekonomi Bakanlığı'nın 14 Kasım 1945 tarihli yazısı üzerine, Maliye Bakanlığı'nın 24 Aralık 1945 tarihli sayılı mütalaasıyla birlikte Bakanlar Kurulu'na 4 Ocak 1946 tarihinde kararlaştırılmış ve işletmenin bakır üretimi için teşviki sağlanmıştır³⁰⁴.

1945'ten sonraki zamanlarda sermayesi 15 milyon TL olarak belirlenen bu işletme, uzun bir süre aynı mali yapısını korumuştur. 1959 yılında 17.021 ton bakır üretimi yapılmış ve önceki seneden devralınan stokla birlikte 20.056 ton bakır yurt içi ve yurt dışına satılmıştır. Müessese, ülke bakır sanayinin ham maddesini karşılamak üzere yurt içinde 8421 ton bakır satmak ve 11.635 ton bakır ihraç etmek ve 27.416.315 TL karşılığı döviz temin etmek suretiyle ülke ekonomisinde mümtaz yerini muhafaza etmiştir³⁰⁵. Verimlilik oranlarında bir önceki yıla göre büyük artışların olduğu 1959 yılında, artışların sebebi şöyle açıklanmıştır: "Aynı ödenmiş sermaye ile iş yapılmış olmasına rağmen satış fiyatlarının yüksek olması, daha çok kâr elde edilmesini sağlamıştır." 1959 yılında ödenmiş sermayenin her 100 lirasına 592 lira (% 592 artış), öz kaynakların her 100 lirasına 77 lira (% 77 artış) ve genel sermayenin her 100 lirasına 47 lira (% 47 artış) kâr sağlanmıştır³⁰⁶. Bu yılın bilanço kârı da harcama ve borçlar sonrasında 67.984.626 TL olarak kalmıştır.

1967 yılında Macit Ergene tarafından Sabah gazetesinde yayımlanan bir yazı dizisinde, 1939'da işletmeye açılan Ergani Bakır İşletmesi'nin Türkiye'nin en kârlı iktisadi devlet teşekkülü olduğu söylenerek, Etibank'a bağlı dokuz işletme ve müessesenin toplamından daha kârlı bir yapıya sahip olduğu belirtilmiştir. Bu yazı dizisinde ayrıca şöyle denilmiştir: "İşletmede üç vardiya üzerinden 3200 işçi çalışmaktadır. İşçilik ücretleri, işçilere planlı çalışma karşılığında verilir. Bugünkü duruma göre bir işçiye ödenen yevmiye, prim, fazla mesai ve sosyal masraflar dahil 40 TL'dir. Bu suretle Maden ilçesinin ve muhيتينin iktisadiyatını koruyan bu fabrika, Doğu Anadolu Bölgesi'nin de iktisadi durumunda önemli bir rol oynamaktadır."³⁰⁷.

³⁰⁴ BCA. 030.18.01.02 / 109.78.8

³⁰⁵ 1959 Yılı Faaliyet Raporu, s. 1.

³⁰⁶ 1959 Yılı Faaliyet Raporu, s. 21.

³⁰⁷ L. Ergene; *Bakır Maden*, s. 83.

1955-1972 yılları arasında yurt dışına toplam 160.269 ton blister bakır ihraç edilmiştir. Yine aynı yılların parasal değeriyle yaklaşık 160 milyon dolar döviz elde edilmiştir. Cevher tenörünün yüksek olması, uzun yıllar blister bakır üretiminin de fazla olmasını sağlamıştır. 1972 yılına kadar yurt dışına bakır ihracatı yapılmış ve ülkemiz ekonomisine önemli katkıda bulunulmuştur. Daha sonraki yıllarda cevher tenörünün her yıl biraz daha düşmesi, üretimin belirli ölçüde azalmasına neden olmuştur. Ayrıca ülkemizin sanayileşme yönünde hızla ilerlemesi ve artan bakır ihtiyacı nedeniyle, üretilen blister bakır ancak ülke ihtiyaçlarına cevap verecek miktarda olmuştur. Ergani Bakır İşletmesi'nin yurt dışına ihraç ettiği blister bakırın elektrolitik tasfiyesinden elde edilen altın ve gümüş, ihracatı yapılan ülkelerde yapılan anlaşma gereğince tekrar müesseseye iade edilmiştir. Daha sonra bu altın ve gümüş Merkez Bankası'na satılmıştır. Bu ihracattan yaklaşık 1316 kg. altın, 7457 kg. da gümüş elde edilmiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde işletmenin ülkedeki öneminde gittikçe azalmalar söz konusudur. 1984 yılı faaliyetlerine göre ülkemizin 333'üncü büyük kuruluşu olarak Ergani Bakır İşletmesi belirtilmiştir³⁰⁸.

Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi, 1967 yılı çalışmalarını 424,3 milyon liralık genel sermaye kullanarak yürütmüştür. İşletmenin ekonomik verimliliği % 18,04 olarak gerçekleşmiştir. 1966 yılında bu oran % 30,9 idi. 1966 yılında toplam bakır satışı 20.287 ton iken 1967 yılında 3515 tonu yurt içine, 7993 tonu da yurt dışına olmak üzere toplamda 11.508 ton bakır satışı yapılmıştır. Önceki yıllara göre üretim ve satıştaki bu noksanlık, direkt izabelik cevher miktarının düşüşten, daha düşük tenörlü cevheri işlemekten, yurt dışı bakır satışlarındaki azalışı ve fiyat düşüklüğünden kaynaklanmıştır³⁰⁹.

1967 yılında müessesenin ödenmiş 15 milyon TL sermayesinin her 100 lirasına % 510,5 lira, öz kaynaklarının her 100 lirasına % 61,35 lira ve genel sermayesinin her 100 lirasına da % 18,04 lira kâr sağlanmıştır³¹⁰.

1967 yılında ulusal basına yansıyan Ergani Bakır İşletmesi ile ilgili yazı dizisinde, fabrikanın Maden ekonomisinde ve sosyal hayatında önemli bir rol oynadığı söylenmiştir. Ayrıca bunun yanında Maden'de Arpameydanı Mahallesi'nde yaşayan çok sayıda ailenin evleri, cevher ocaklarının dinamitle patlatılması neticesinde büyük

³⁰⁸ *Maden 1986 İlçe Yılığ*, s. 100.

³⁰⁹ *1967 Yılı Faaliyet Raporu*, s. 5.

³¹⁰ *1967 Yılı Faaliyet Raporu*, s. 31.

sarsıntılar geçirmiş ve mahalle yirmi yılda 6 metre aşağı kaymıştır. Bunun üzerine jeologların verdiği raporda bu mahallenin iskana müsait olmadığı ve derhal tahliyesinin gerektiği belirtilmiştir. Bu rapor neticesinde 2,5 milyon liralık bir ödeme ile 186 ev yıktırılmış ve 260 aile şehrin 4 km. dışında yerleşmeye tabi tutulmuştur. Bahçelievler adı verilen bu yeni mahallede 100'den fazla ev yaptırılmış ve arsalar peşin parayla satılmıştır. İkinci bir istimlak ile 280 ailenin daha evleri yıkılmak istenmiş ancak aileler valiliğe müracaat ederek, kendilerinin Bahçelievler yerine Gölcük (Hazar) Gölü kıyısına iskan edilmelerini istemişlerdir. 1954 yılında Devlet Bakanı Osman Kapanı'nın Maden'i ziyaretinde bu bölgenin oturulmaz bir yer olduğu ve tahliyesinin gerektiği söylenmiştir. Bu konu üzerinde gerekli incelemeler ve araştırmalar yapılmış ve gerekli projeler bile hazırlanmıştır. Ancak aradan geçen yıllar neticesinde bu konu bir sonuca ulaştırılmamış ve mağdur durumda kalan aileler Maden'de yeni kurulan yerleşim yerlerine iskan edilmişlerdir³¹¹.

1977 yılına gelindiğinde, müessesenin kuruluşundan 1976 yılı sonuna kadar 464.924 ton blister bakır, 41.611 ton sülfürik asit ve 169.526 ton prit konsantresi satışından 1,3 milyar TL'si döviz olmak üzere toplam 3,9 milyar TL. hasılat sağlanmıştır. Ergani Bakır İşletmesi'nin 1976 yılı sonu itibariyle sabit yatırım tutarı 365 milyon 900 bin TL. olmuştur. 1973-196 yılları arasında işletmenin gayri safi yurt içi hasılaya katkısı yıllar bazında, 1973 yılında 167.200.000 TL., 1974 yılında 249.600.000 TL, 1975 yılında 178.500.000 TL. ve 1976 yılında 130.300.000 TL. olmuştur³¹².

1980'li yıllarda yıllık bakım ve onarım ile mekanik arızalar sonucu oluşan zorunlu duruşlar, flotasyon ve izabe ünitelerinde düşük kapasitede üretim yapılmasına dolayısıyla tesis randımanının düşmesine neden olmuştur. 1986 yılında başlatılan yeni çalışma usulleri ile beraber sayılan olumsuz gelişmeler nispeten durdurulmuş ve tesis verimlilikleri yükseltilmeye çalışılmıştır. 1977 yılından sonra zararlı çalışan ve kaynak tüketen bir işletme durumuna gelmiş bulunan müessese, yeniden kaynak yaratan ve kârla çalışan bir işletme niteliğine kavuşturulmak istenmiştir. Son 10 yıldır müessesenin zarardan kurtulamamasının en önemli nedeni olarak, yeterli miktar ve tenörde cevher üretilmemesi ve tesislerinin kapasitelerinin oldukça altında çalışması gösterilmiştir. 1986 itibariyle müessese sermayesi 13,7 milyar TL'ye yükseltilmiştir³¹³.

³¹¹ L. Ergene; *Bakır Maden*, s. 87.

³¹² "Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi", s. 21.

³¹³ *1986 Yılı Faaliyet Raporu*, s. 16.

İzabe ve flotasyon ünitelerinin her yıl bakıma alınması zorunluluğu ve fiyat artışları nedeniyle yıllık onarım giderleri yıldan yıla artmış, izabe, flotasyon ve asit ünitelerinin yıllık onarım giderleri 652.322.230 TL'ye yükselmiştir. 1986 yılında toplam üretim giderleri 1985 yılına oranla % 19 oranında artmıştır. Yıllık faaliyet raporunda belirtildiğine göre 1986 yılında satış fiyatları % 45,6 oranında artarken, satış maliyet giderleri % 27,7 oranında artmıştır. Fiyatlardaki olumlu gelişmenin 1987 yılında da devam etmesi halinde müessesenin kâra geçmesi mümkün olacak ve müessesenin hedeflediği blister bakırı üretebilmesi halinde dönem kârla kapanacaktır temennisinde bulunulmuştur³¹⁴.

1986 yılında blister bakır üretimi 5.625 ton olarak gerçekleştirilmiş ve ortalama bakır satış fiyatları yükselmiştir. Yıl içindeki pazarlama imkansızlıkları nedeniyle sülfürik asit üretimi yapılmamış, buna mukabil 280 ton tersip bakırı üretimi gerçekleştirilmiştir. 1986 yılı işletme faaliyetleri 802.224.283 TL zarar ile sonuçlanmış, elde edilen 159.449.557 TL'lik faaliyet dışı hasılat ve kâra karşılık, 823.929.964 TL'lik faaliyet dışı gider ve zarar yapılarak faaliyet dönemi 1 milyar 466 milyon 704 bin TL zararla kapatılmıştır. Yıllık kanuni yükümlülük gereği vergilerin ödenmesi sonucu bu zarar miktarı 1 milyar 575 milyona yükselmiştir³¹⁵.

Müessesenin 1990 yılından itibaren öz kaynaklarını yitirmiş olması ve faaliyetlerini yabancı kaynaklarla yürütmesi, cevher rezervinin tükenmiş olması, flotasyon ünitesinin çok eski olması ve düşük randımanla çalışması, izabe ünitesinin fiziki ömrünü doldurması nedeniyle devre dışı bırakılması, satış faaliyetlerinin üzerinde oluşan üretim maliyetlerine paralel olarak zararlılık gittikçe artmıştır. 1994 yılı faaliyet dönemi sonu itibarıyla müessesenin yabancı kaynaklara sirayet eden zararı 2,4 trilyon TL'dir³¹⁶. 1994 yılı bilançosu itibarıyla dönem zararı 1 trilyon 335 milyar 579 milyon TL olarak gerçekleşmiştir³¹⁷.

Maden çıkarımı ve işlenmesinin yapıldığı Ergani Bakır İşletmesi, çevresine ve ülke ekonomisine birçok etki yapmıştır. Bu etkilerin en önemlisi Maden ilçesinin kuruluşu ve gelişimi üzerine olmuştur. Bu fabrikanın kurulmasıyla Maden ilçesinin nüfusunda zamanla büyük bir artış olmuştur. İlçenin ekonomik faaliyetleri bu sayede

³¹⁴ 1986 Yılı Faaliyet Raporu, s. 66.

³¹⁵ 1986 Yılı Faaliyet Raporu, s. 104.

³¹⁶ 1994 Yılı Faaliyet Raporu, s. 13.

³¹⁷ 1994 Yılı Faaliyet Raporu, s. 60.

çeşitlilik arz etmiş ve hem bölge ekonomisine hem ülke ekonomisine kazançlar sağlamıştır. Fabrika ile beraber ilçenin ticari hayatında bir canlılık meydana gelmiştir. Ancak 1970’li yıllardan sonra cevher tenörünün düşmesi üzerine fabrikanın üretiminde azalmaların meydana gelmesi, hem Maden nüfusunu hem de ticari hayatını etkilemiştir. Fabrikadan işçilerin çıkartılması ilçe nüfusun azalmasına ve ticari hayatın durgunlaşmasına neden olmuştur. Fabrikanın kapatılmasıyla Maden ilçesi şu an, eski günlerinin çok uzağında bir görünüm arz etmektedir.

3.5. Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Müdürleri*

Emin Zincirkıran, 1930 ile 1936 yılları arasında Ergani Bakır İşletmesi’nin müdürlüğü görevinde bulunmuştur.

Sadi Onat, 1936-1937 yıllarında müessese müdürlüğü görevinde bulunmuştur. Bunun yanında İktisat Vekaleti Maden Müdürlüğü Umumi Heyeti, Ereğli Kömürleri İşletmesi, Keban Tesis müdürü görevlerini de yerine getirmiştir.

Şevket Turgut, 3 Mart 1937 tarihinde göreve başlamış ve 5 Ağustos 1939 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. Atatürk’ün işletmeye gelişi sırasında Şevket Turgut kendisine izahatta bulunmuştur.

Naim Kromer, 31 Ağustos 1939 ile 14 Ağustos 1941 tarihleri arasında müessese müdürlüğü görevinde kalmıştır. Levazım Teğmen olarak görev yaparken Ergani Bakır İşletmesi’ne Milli Savunma Bakanlığı’nın teklifi üzerine atanmıştır. Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Mektebi’nden mezun olan Kromer, Ereğli Kömürleri Şirketi, Türk Maden AŞ.’de çalıştı. Etibank Kuvarshan Bakır Maden müdürlüğü ve Etibank Maden Dairesi reisliği görevlerinde bulunmuştur.

Hilmi Erel, 14 Ağustos 1941 tarihinden 1 Haziran 1950 tarihinde kadar müessese müdürlüğü görevini yürütmüştür. 1931 yılında Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Mektebi’nden mezun olmuştur. Etibank Genel Müdürlüğü’nde mühendis, Ergani Bakır İşletmesi’nde de baş mühendis ve müdürlük görevinde bulunmuştur. Daha sonra Etibank İşletmeler Dairesi Başkanlığı, Genel Müdür Yardımcılığı ve Maden Baş Müşavirliği hizmetlerinde bulunmuştur. Yedek İstihkam Teğmen Hilmi Erel’in müdürlüğü, Milli Savunma Bakanlığı’nın 21 Ekim 1942 tarihli tezkeresiyle yapılan

* İşletme müdürleri ile ilgili bilgilerin bir kısmı, “*Etibank Bülteni*, S. 112-113, Ankara, Temmuz-Ağustos 1988” künyeli dergiden alınmıştır.

teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından 16 Kasım 1942 tarihinde kabul olunmuştur³¹⁸.

Nazım Devrin, 1 Haziran 1950 ile 24 Eylül 1951 tarihleri arasında Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi müdürlüğü görevinde bulunmuştur.

Cafer Zamil, 24 Eylül 1951'den 16 Aralık 1954 tarihine kadar müdürlük görevini yerine getirmiştir. Etibank Teftiş Kurulu Başkanlığı'nda Teknik Müfettiş olarak görev yapmıştır.

Kıraç Ali Bekişoğlu, 16 Aralık 1954 ile 6 Ağustos 1955 tarihleri arasında müessese müdürlüğü görevinde bulunmuştur. 1943 yılında ABD Montana Üniversitesi Maden Mühendisliği bölümünden mezun olmuştur. Şark Kromları İşletmesi'nde müdürlük ve Garp Linyitleri İşletmesi'nde müdür muavini hizmetlerini de yerine getirmiştir.

Suphi Yavaşca, 6 Ağustos 1955 tarihinde başladığı müessese müdürlüğü görevinde 11 Kasım 1959 tarihine kadar kalmıştır. ABD Montana Üniversitesi Maden Mühendisliği bölümünden mezun olan Yavaşca ilk olarak Murgul'da göreve başlamıştır. 1965-1967 yılları arasında Etibank'ta genel müdürlük görevinde bulunmuştur.

Şahap Aybat, 1 Mart 1960 ile 18 Mayıs 1962 yıllarında ve 12 Temmuz 1963 ile 8 Ağustos 1963 yıllarında olmak üzere iki defa Ergani Bakır İşletmesi'nde müdürlük görevine atanmıştır. ABD Missouri Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Göreve başladığı Ergani Bakır İşletmesi'nde ve Ereğli Kömür İşletmeleri ile Garp Linyitleri İşletmesi'nde baş mühendislik görevinde bulunmuştur. Daha sonra Ergani Bakır İşletmesi'nde müdür olarak görevlendirilmiştir.

Mustafa Hulisi Orpen, 1 Mayıs 1962 ile 10 Ağustos 1962 tarihleri arasında kısa bir süre müdürlük görevini icra etmiştir. Keçiborlu Kükürt İşletmesi, Ergani Bakır İşletmesi, Zonguldak Kömür İşletmeleri'nde çeşitli kademelerde görev yaptı. Yüksek Denetleme Kurulu üyeliği ve Teknik Teftiş Başkanlığı da yapmıştır.

Muammer Şenkart, 10 Ağustos 1962 tarihinde başladığı müdürlük görevini 11 Temmuz 1963 tarihine kadar yürütmüştür. Almanya Freiburg Maden Mühendisliği bölümünden mezun olmuştur. Ereğli Kömür İşletmesi'nde mühendislik yapmış, İTÜ

³¹⁸ BCA. 030.18.01.02 / 100.93.16

Maden Fakültesi'nde öğretim görevlisi olmuş ve Maden Arama Dairesi Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur.

Eşref Zeki Aka, 21 Eylül 1963 ile 3 Ekim 1967 tarihleri arasında Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi'nde müdürlük görevini yapmıştır.

Mehmet Hikmet Eşsiz, 15 Kasım 1967 tarihinde Ergani Bakır İşletmesi'nde müdürlük görevine başlamış ve bu görevi 14 Mayıs 1968 tarihine kadar yürütmüştür. Batı Almanya Clausthal Teknik Üniversitesi'nden yüksek maden mühendisi olarak mezun olmuştur. Etibank Genel Müdürlüğü Maden İşletme ve Kontrol Şubesi'nde baş mühendis ve müdür muavini görevlerinde bulunmuştur. İşletmeler Dairesi'nde şube müdürü ve daire başkanı olarak çalışmıştır.

Hasan Kazanoğlu, 29 Mayıs 1968 tarihinden 4 Ekim 1971'e kadar müdürlük görevinde bulunmuştur. İTÜ Maden Mühendisliği Fakültesi'nden mezun olmuş, Şark Kromları İşletmesi ve Ergani Bakır İşletmesi'nde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Etibank'ta İşletmeler Dairesi başkanlığı ve Maden Dairesi başkanlığı yapmış daha sonra Hacettepe Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nde öğretim görevlisi olmuştur.

Orhan Güçkan, 27 Eylül 1971 ile 20 Ağustos 1975 tarihleri arasında Ergani Bakır İşletmesi'nde müdür olarak görev yapmıştır. ABD Utah Üniversitesi'nde Metalurji Mühendisliği bölümünden yüksek lisans eğitimi yapmıştır. 1978 yılında Etibank Genel Müdür Yardımcılığı görevine başlamıştır. Daha sonra ayrılarak özel bir kuruluştaki genel müdürlük görevinde bulunmuştur.

Taşkın Akdeniz, 22 Eylül 1975 tarihinde başladığı müdürlük görevini 17 Nisan 1978 tarihine kadar yürütmüştür. İTÜ Maden Fakültesi'nden mezun olmuş ve çeşitli kuruluşlarda görev yapmıştır.

İ. Yalçın Tok, 24 Nisan 1978'de Ergani Bakır İşletmesi'nde müdürlük görevine başlamış ve 18 Nisan 1980 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. Çeşitli kuruluşlarda müdürlük ve müdür yardımcılığı görevlerinde bulundu.

Haluk Ergene, 5 Mayıs 1980 ile 13 Mayıs 1981 tarihleri arasında müdürlük görevinde bulunmuştur. İTÜ Maden Mühendisliği bölümünden mezun olmuştur. Ergani Bakır İşletmesi'nde mühendis ve baş mühendislik yapmış, Etibank İstanbul Alım Satım Müessesesi müdür yardımcılığı ve yönetim komitesi üyesi görevlerinde bulunmuştur.

Azmi Ayhan, 13 Mayıs 1981’de başladığı müdürlük görevini 22 Eylül 1986 tarihine kadar yürütmüştür. Eğitimini Almanya’da Yüksek Metalurji Mühendisi olarak tamamlamıştır. Çeşitli kuruluşlarda müdür ve müdür yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur.

Cemal Başsu, 23 Eylül 1986 ile 7 Eylül 1988 tarihleri arasında Ergani Bakır İşletmesi’nde müessese müdürlüğü yapmıştır. İTÜ Maden Mühendisliği bölümünden mezun olmuş, çeşitli kurumlarda mühendis olarak çalışmıştır. Küre Bakırlı Pirit İşletmesi’nde müdür yardımcısı olarak da görev yapmıştır.

Ali Berberoğlu, 5 Eylül 1988 tarihinde Ergani Bakır İşletmesi’nde müessese müdürlüğüne getirilmiş ve 27 Kasım 1990 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. İTÜ Maden Fakültesi’nden 1966’da mezun olmuş ve aynı yıl Ergani Bakır İşletmesi’nde işe başlamıştır. Çeşitli maden işletmelerinde mühendis, baş mühendis, müdür yardımcısı olarak görev yapmış ve Marmara Mermer İşletmesi müdürü görevinde bulunduktan sonra Ergani Bakır İşletmesi’ne müdür olarak atanmıştır.

Şadi Karamustafa, 27 Kasım 1990 tarihinde Ergani Bakır İşletmesi’nde müdür olarak göreve başlamış ve bu görevi 19 Mart 1991 tarihine kadar sürdürmüştür.

Celal Köseoğlu, Ergani Bakır İşletmesi’nde 19 Mart 1991 tarihinde başladığı müdürlük görevini 12 Ağustos 1992 tarihine kadar yürütmüştür.

Burhanettin Dereli, 13 Ağustos 1992 tarihinde Ergani Bakır İşletmesi’nde müdürlük görevine getirilmiş ve 2 Şubat 1994 tarihine kadar bu görevde kalmıştır.

Ahmet Dağaslan, 2 Şubat 1994’te başlamış olduğu müdürlük görevini 31 Aralık 1994 tarihinde kadar yürütmüştür. Mühendis, baş mühendis olarak çeşitli kurumlarda çalışmıştır. Ayrıca Ergani Bakır İşletmesi’nde Teknik Müdür Yardımcılığı görevinde de bulunmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME DÖNEMİ

4.1. Türkiye’de Özelleştirme Anlayışı

Özelleştirme, devletin ekonomik faaliyetlerinin azaltılması amacıyla kamu sektörünün denetimi altındaki ekonomik kuruluşların özel sektöre devredilmesidir. Bu anlamda, kamusallaştırmanın (millileştirme) tam tersidir. Özelleştirmenin ana felsefesi, devletin, asli görevleri olan adalet ve güvenliğin sağlanması yolundaki harcamalar ile özel sektör tarafından yüklenilemeyecek altyapı yatırımlarına yönelmesi, ekonominin ise pazar mekanizmaları tarafından yönlendirilmesidir³¹⁹.

Cumhuriyetin ilanından sonra ülke ekonomisinin gelişmesini sağlamak amacıyla Kamu İktisadi Teşebbüsleri kurulmuş ve uzun yıllar ekonomiye büyük katkılar sağlamışlardır.

Özelleştirme, öncelikle Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin (KİT), dolayısıyla genel ekonominin etkinliğinin artırılması olarak algılanmaktadır. KİT’lerin devlet mülkiyetine bağlı olarak faaliyet göstermeleri ve belirleyici konumlarından dolayı piyasa mekanizmasının işlerliği söz konusu olmamaktadır. Bu kuruluşlarda performansın düşük olması, bütçe ve genel ekonomi üzerinde yük haline gelmelerine dolayısıyla, gelir dağılımının bozulmasına ve kaynakların verimsiz kullanılmasına neden olmaktadır³²⁰.

Özelleştirme uygulamalarının stratejik bir plana dayandırılması amacıyla, 1985 yılında, amaçların, önceliklerin, kapsamın belirlendiği bir stratejinin oluşturulması gereğinden hareketle Devlet Planlama Teşkilatı tarafından Özelleştirme Ana Planı hazırlanmasına karar verilmiştir³²¹.

4.1.1. Özelleştirme Yanlısı Olanların Düşünceleri

Özelleştirmede amaç, rekabetçi bir piyasa ekonomisi kurmaktır. Özelleştirme bu amaca yardımcı olabilmelidir ve bu amacı sağlamak zorundadır. Değilse hükümetin

³¹⁹ Türkiye’de Özelleştirme, s. 1. http://www.oib.gov.tr/program/turkiyede_ozellestirme.htm (27.08.2009)

³²⁰ Aylin Dilek; *Türkiye’de Özelleştirme ve Özelleştirme Çalışmaları Sonucu Nazilli Sümerbank İşletmesinin Durumu İle Karlılık ve Verimlilik Analizi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2006, s. 13.

³²¹ Metin Kilci; *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1998)*, Ankara, 1998, s. 2.

veya devletin bütçesini kapatmak ya da bütçe açıklarını kapatmak olmamalıdır. Devletin hantal yapısından dolayı ekonomik yapı gözden geçirilerek, özelleştirmenin sağlam bir sistematığa oturtulması gerekir. Aşırı devletleşmenin sonucu tıkanan piyasa mekanizmasını işler hale getirmek için ağırlıklı çözümlerden birisi özelleştirmedir.

Özelleştirmeyi savunanların gerekçeleri sadece ekonomik değildir. Özelleştirmenin ekonomik gerekçelerinden başka sosyal ve siyasal gerekçeleri de bulunmaktadır. Özelleştirmenin temel gerekçesi nihai olarak, devletin ekonomide işletmecilik alanından tümüyle çekilmesini sağlamaktır. Özelleştirmenin en yüksek kâr olduğu düşüncesini benimseyen görüş sahiplerine göre, devletin ekonomiden elini çekmesinin gerektiği, KİT'lerin özelleştirilmesi durumunda piyasa ekonomisinin gerçek işleyişe kavuşacağı, bunun da kaynakların rasyonel kullanımına olanak vereceği, israfların önleneceği, sonuçta genel refah düzeyinin yükseleceği gibi görüşler ileri sürülmektedir³²².

Özelleştirmeyi savunanlara göre özelleştirmeden maksat, piyasa ekonomisi kurallarının çalışmasını ve tam rekabet şartlarının oluşmasını ve ekonominin verimliliğinin artmasını sağlayarak, ekonomide dengelerin ve istikrarın kurulmasını temin etmeye yönelik olmalıdır³²³.

Özelleştirmeye beraber, KİT'ler daha verimli çalışması beklenen anonim şirketlere dönüşecek ve ekonomiye daha çok katkı sağlayacaktır. Ekonomi yeni bir canlılık kazanacak, durgunluk ve verimsizlik azaltılarak, tüketicilere daha kaliteli ürün ve hizmet sunulacaktır. Sağlanacak gelirler, yeni yatırımlara ve hizmet alanlarına harcanacak, bu da yaşam standardını yükseltme yönünde etki yapacaktır. Ve de halkın mülkiyete ortaklığı sonucu sermayenin tabana yayılmasının gerçekleşmesi durumunda demokrasi güçlenecektir³²⁴.

Özelleştirme, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler için piyasa aksaklıklarından veya diğer yanlış yapılanmalardan kaynaklanan zararları ortadan

³²² Aylin Dilek; *Türkiye'de Özelleştirme ve Özelleştirme Çalışmaları Sonucu Nazilli Sümerbank İşletmesinin Durumu İle Karlılık ve Verimlilik Analizi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2006, s. 16.

³²³ Ahmet M. Gökçen; "Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme", s. 18.

<http://www.ahmetgokcen.org/pdf/1.pdf> (25.08.2009)

³²⁴ S. Alper Ayas; *Türkiye'de Özelleştirme ve Enerji Sektörü*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2005, s. 7.

kaldırması ve verimli çalışan piyasalar meydana getirerek ülkelerin ekonomik ve sosyal refahlarını artırması bakımından çok önemlidir³²⁵.

4.1.2. Özelleştirme Karşıtlarının İleri Sürdükleri Fikirler

Özelleştirmenin en çok tartışılan yönü sosyal boyutudur. Özelleştirme karşıtlarının en önemli gerekçesi, özelleştirme sonrasında işsizliğin artacağı ve KİT'lerin gelir düzeyi yüksek kişilere veya kuruluşlara satılarak gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliğin artacağı yönündedir. Türkiye'de özelleştirme karşıtlarının ileri sürdükleri iddialara göre özelleştirme sonrası olası sakıncalar özetle şunlardır³²⁶;

- Özelleştirme ile vahim sonuçlar doğuracak olan tekeller ortaya çıkar.
- Holdingleşme sonucunda bir yandan işçi örgütleri dağıtılarak, ücretler üzerinde fiyat artışları yaratılarak, tüketiciler üzerinde kâr lehine baskı yapılır.

Devletin çekildiği ekonomik bir alanda tek başına kalan işletme bunu kötüye kullanabilecektir. KİT'lerin kamu hizmetine yönelik kâr amacı gütmeyen faaliyetleri de bulunmaktadır. Özelleştirilmiş bir kuruluş, kâr amacı taşımayan bir hizmet ya da malı üretmeyecektir, bu nedenle tüketici yararı daha az gözetilecektir. Bu durum da toplumsal amaçlı kamu hizmetinin yara almasına yol açacaktır³²⁷.

Özelleştirmelerle, işsizliğin artmasına ve çalışanların örgütlülüklerinin zayıflatılmasına paralel olarak, taşeron iş verme, geçici, yarım zamanlı işler, ücretsiz aile işçiliği yaygınlaşacaktır. Kadınlar gibi örgütlülüğü en zayıf emekçi katmanları, iş güvenliğinin olmadığı ve ücretlerin düşük olduğu işlere mahkum edileceklerdir³²⁸.

4.2. Türkiye'de Özelleştirmenin Temelleri ve Gelişimi

Ülkemizde, Kamu İktisadi Teşebbüsleri, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar nedeniyle Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulmuş ve geliştirilmişlerdir. Ekonomik veya siyasal sistemi ne olursa olsun, hemen tüm ülkelerde var olan bu kuruluşların

³²⁵ Yeşim Kuştepe; "Türkiye'de Makroekonomik İstikrar ve Özelleştirme", s. 27.
http://eab.ege.edu.tr/pdf/2_2/C2-S2-M2.pdf (30.08.2009)

³²⁶ A. Dilek; *Türkiye'de Özelleştirme...*, s. 17.

³²⁷ S. Alper Ayas; *Türkiye'de Özelleştirme ve Enerji Sektörü*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2005, s. 8.

³²⁸ Nihat Uçukoğlu; "Neo-Liberal Politikalar, Özelleştirme ve Sanayiye Etkileri", s. 19.
http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi136/d136_5973.pdf (30.08.2009)

Ülkemiz açısından ayrı bir önemi bulunmaktadır. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından, siyasal alanda kazanılan bağımsızlığın ekonomik alanda sağlanacak kalkınma ile korunabileceğı gerçeğinden hareketle bu yönde bilinçli bir politika izlenmiştir.

4.2.1. Türkiye’de zelleştirme İle İlgili Temel Yasal Düzenlemeler

Özelleştirmeye ilişkin ilk yasal düzenleme, 29 Şubat 1984 tarih ve 2983 sayılı Kanun ile yapılmıştır. Kanun, zelleştirme uygulamalarına ilişkin geniş bir hareket alanı belirlemiş ve özelleştirmenin kurumsal mekanizmasını oluşturmıştır. Özelleştirmeye ilişkin ikinci yasal düzenleme 8 Haziran 1984 tarih ve 233 sayılı KHK’nin 38’inci maddesi ile yapılmıştır. Bu madde ile daha önce Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu’na verilen zelleştirme ile ilgili karar alma yetkisi Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu’na verilmiş ve yürütme görevi Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi’nde kalmıştır. Daha sonra 1986 yılında çıkarılan 3291 sayılı kanunda, kamu kuruluşlarının zelleştirme kapsamına alınması ve uygulamaların yürütülmesine ilişkin esaslar belirlenmiştir. Buna göre, 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’de adı geçen, tamamı devlete ait ve Kamu İktisadi Teşebbüsü statüsünde faaliyet gösteren kuruluşların zelleştirme kapsamına alınmasına Bakanlar Kurulu, KİT’lerin müessese, bağı ortaklık, işletme ve işletme birimleri ile iştiraklerindeki payların zelleştirme kapsamına alınmasına da Yüksek Planlama Kurulu yetkili kılınmıştır³²⁹.

1994 yılında özelleştirmeye ilişkin esasların, üzerinde fikri ve siyasi açıdan uzlaşma sağlanabilecek bir kanun çerçevesinde yeniden düzenlenmesi için çalışmalar başlanmıştır. Bu alışmalar sonucunda 24 Kasım 1994 tarih ve 4046 sayılı “zelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değışiklik Yapılmasına Dair Kanun” 27 Kasım 1994 tarihinde yayımlanarak yürürlüğü girmiştir. Bu Kanun ile getirilen yeni düzenlemeler çerçevesinde zelleştirme Yüksek Kurulu, zelleştirme İdaresi Başkanlığı ve zelleştirme Fonu kurulmuştur. Diğr taraftan, bu Kanun çerçevesinde özelleştirmenin kapsamı genişletilmiş ve bu bağlamda özelleştirilecek kuruluşlar ile zelleştirme uygulamalarına ilişkin usul ve esaslar ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Ayrıca, zelleştirme uygulamaları sırasında veya sonrasında işini kaybedenlere, Kanunda

³²⁹ Metin Kilci; *Türkiye’de zelleştirme Uygulamaları (1984-1998)*, Ankara, 1998, s. 6.

belirtilen hükümler çerçevesinde, yasalardan veya toplu iş sözleşmelerinden doğan tazminatları dışında ek bir iş kaybı tazminatı ödenmesi öngörülmüştür³³⁰.

Bu mevzuatlar dışında, doğrudan özelleştirme ile ilgili olmamakla beraber birçok kanun ve kanun hükmünde kararnamede özelleştirmeye ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Ancak bütün bu düzenlemeler, bir takım genel esasların belirlenmesinden öteye gidememiş; uygulamaların gerektirdiği ihtiyaca cevap verecek sağlam bir hukuki altyapı oluşturulamamıştır. Gerek karar verme gerekse uygulamalar konusunda getirilen yetki sınırlamaları, özelleştirme sürecinin uzamasına ve işlemlerin aksamasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra, uygulamalar esnasında veya daha sonra ortaya çıkabilecek, başta sosyal problemler olmak üzere muhtemel sorunların çözümüne yönelik yasal düzenlemelerin mevcut bulunmaması da özelleştirmenin karşılaştığı en önemli yapısal sorunlardan biri olmuştur³³¹.

4.2.2. Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları

1984 yılında çıkarılan 2983 sayılı Kanun ve 233 sayılı KHK’nin 38’inci maddesine göre teşebbüs, bağlı ortaklık, müessese, işletme ve işletme birimleri ile iştiraklerin tasfiye, devir, satış ve işletme haklarının verilmesi kararının Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu tarafından alınacağını ve bu işlemlerin 2983 sayılı Kanunda belirtilen esaslar çerçevesinde Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu tarafından yürütüleceğini hükme bağlamıştır³³².

Türkiye’de özelleştirme uygulamalarının belirli bir plan dahilinde yapılması amacıyla 1985 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) görevlendirilmiştir. Bu amaçla açılan uluslararası ihale sonucunda özelleştirme ana planı hazırlanmıştır. Söz konusu planda 32 KİT, ekonomik yaşayabilirlik ve yatırım gereksinimleri dikkate alınarak özelleştirme önceliklerine göre sınıflandırılmış ve 3 ana kategori ile 8 alt kategori belirlenmiştir. Master planda ayrıca özelleştirme uygulamaları çerçevesinde, mali sektörün genişletilmesi, ekonomideki rekabeti önleyici kısıtlamaların kaldırılması, kamu mülkiyetinde kalacak ya da kısa sürede özelleştirilmesi mümkün olmayan KİT’lerin bir reform programı içinde yeniden yapılandırılmasını içeren ilkeler yer almasına karşın,

³³⁰ *Türkiye’de Özelleştirme*, s. 3. http://www.oib.gov.tr/program/turkiyede_ozellestirme.htm (27.08.2009)

³³¹ S. Alper Ayas; *Türkiye’de Özelleştirme ve Enerji Sektörü*, s. 20.

³³² M. Kilci; *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, s. 23.

uygulamalarda özelleştirme, bütçeye gelir sağlamak ve borç ödemeleri için araç olarak kullanılmıştır. Zamanla doğrudan özel kesime kaynak aktarma aracı haline gelmiştir³³³.

Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu tarafından 1985 yılında bir kısmı yarım kalmış tesisler olmak üzere KİT'lere ait 20 adet iştirak, işletme ve tesisin, 1986 yılında ise 9 adet iştirak, işletme ve tesis ile 2 adet bağlı ortaklığın özelleştirilmesine karar verilmiştir³³⁴.

Özelleştirme çalışmaları, 1984 yılında kamuya ait yarım kalmış tesislerin tamamlanması veya yerine yeni bir tesis kurulması amacı ile özel sektöre devri uygulamaları ile başlamıştır. 1986 yılından itibaren hız kazanan ve tamamı kamuya ait veya kamu iştiraki olan kuruluşlardaki kamu paylarının özelleştirme kapsamına alınması yoluyla yürütülen program çerçevesinde, idare tarafından 2009 yılına kadar 199 kuruluşta hisse senedi veya varlık satış/devir işlemi yapılmış ve bu kuruluşlardan 188'inde hiç kamu payı kalmamıştır. 1985 yılından bugüne kadar gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 38.2 milyar \$ düzeyindedir³³⁵.

4.3. Ergani Bakır İşletmesinin Kapatılması ve Özelleştirilmesi

1939'da üretime ilk başladığı günden itibaren ülkeye ekonomik açıdan büyük katkılar sağlayan Ergani Bakır İşletmesi, 1970'li yıllardan itibaren üretimi günden güne azalmış ve kendi kendine kaynak yaratamayacak duruma gelmiştir. 1975 yılında 10.125 ton blister bakır üretimi yapılırken bu rakam 1990'da 2522 tona kadar düşmüştür. Kuşkusuz bu düşüş ülkemiz ekonomisi açısından olumsuz bir durum meydana getirmiştir.

1990 yılında üretimin durdurulduğu izabe ünitesinin çatısı kar yağışı nedeniyle çökmüş ve tesis kullanılamaz hale gelmiştir. Bu gelişme sonucunda Etibank Yönetim Kurulu'nun 12 Mayıs 1992 tarih ve 4380/11 sayılı kararı ile izabe ünitesinin tamamen devre dışı bırakılmasına karar verilmiştir. Olumsuz şartların devam etmesi ve bu şartların ekonomik işletmeciliğe imkan vermemesi nedeniyle Etibank Yönetim Kurulu'nun 26 Nisan 1994 tarih ve 4459/18 sayılı kararı ile bir kısım ünitenin devre dışı bırakılması ve

³³³ A. Dilek; *Türkiye'de Özelleştirme...*, s. 47.

³³⁴ Metin Kilci; *Başlangıcından Bugüne Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994)*, Ankara, 1994, s. 24.

³³⁵ *Türkiye'de Özelleştirme*, s. 10. http://www.oib.gov.tr/program/turkiyede_ozellestirme.htm (27.08.2009)

27 Mayıs 1994 tarih ve 4461/4 sayılı kararı ile de müessese statüsünün kaldırılarak maden müdürlüğüne dönüştürülmesine karar verilmiştir³³⁶.

1 Mayıs 1994 tarihli Milliyet Gazetesi'nde Ergani Bakır İşletmesi'nin kapatılacağı haberi şöyle duyurulmuştur³³⁷: “Elazığ'ın Maden ilçesinde bulunan Ergani Bakır İşletmesi zarar ettiği gerekçesiyle kapatılıyor. Türk-iş tarafından Doğu Maden İşçileri Sendikası'na gönderilen bir yazıda Etibank Genel Müdürlüğü tarafından alınan bir kararla bakır üretimi yapan Ergani Bakır İşletmesi'nin kapatılma kararının alındığı belirtildi. 1993 yılında 600 milyar lira zarar ettiği belirtilen işletmede 688 işçi ve memur çalışıyor. On bin nüfuslu Maden ilçesinin tek geçim kaynağı olan civar il ve ilçelere de katkı sağlayan işletmenin kapatılması halinde bölgenin ekonomisinin felç olacağı ayrıcı toplu göçlerin yaşanacağı belirtiliyor. Kapatma kararına karşı çıkan demokratik kitle örgütleri, siyasi parti temsilcileri ve belediye yöneticileri konu hakkında bir toplantı yaparak eylem kararı aldı. İşletmede çalışanlar ve ilçe halkının yarın Maden'den Elazığ'a yürüyüş yapacağı bildirildi.”

Yine Dünya Gazetesi yayınladığı bir haberde, Etibank Yönetim Kurulu'nun Ergani Bakır, Mazıdağı Fosfat, Halıköy Antimon (kalay) ve Keçiborlu Kükürt işletmeleri için kapatma kararını aldığı okuyuculara duyurulmuştur. Yine bu işletmelerin kapatılmasının bölge ekonomisini olumsuz etkileyeceği, kapatmanın aksine yeni yatırımlarla işletmelerin verimli hale getirilebileceği belirtilmiştir³³⁸.

Dönemin olağanüstü hal bölge valisi Ünal Erkan, işletmedeki incelemeleri sırasında işletme yetkililerinden bilgi almış, işletmede çalışanların mağdur edilmemesi için fabrikanın kapatılmasının 3-4 ay sonra yapılacağını ve buradaki toplam bakır rezervinin 500 milyar TL değerinde olduğunu açıklamıştır. Mevcut olan bu rezervin de en fazla 7-8 yıl yetecek miktarda olduğu belirtilmiştir³³⁹.

Kapatılacağı açıklanan bakır işletmesinin araçları ve iş makineleri 25 Ağustos 1994 tarihinde gazetelere verilen bir ilanla ihale yoluyla satışa çıkarılmıştır. 378 kalem malzeme için 1 milyar 863 milyon lira muhammen bedel belirlenmiştir³⁴⁰.

³³⁶ 1994 Yılı Faaliyet Raporu, s. 16.

³³⁷ Milliyet, 1 Mayıs 1994, s. 9.

³³⁸ Dünya, 25 Mayıs 1994, s. 2.

³³⁹ Uluova, 27 Mayıs 1994, s. 1.

³⁴⁰ Fırat, 25 Ağustos 1994, s. 2.

TBMM’de yapılan görüşmelerde de bu işletmenin kapatılması ile ilgili tartışmalar yaşanmış ve soru önermeleri verilmiştir. Mecliste bu konu ile ilgili yapılan görüşmelerde şöyle denilmiştir: “Her türlü malî ve idarî tedbire rağmen kaynak tüketir durumdan kurtarılamayan, Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi’nin üretim faaliyetleri tamamen durdurulmuştur. Kapatılan bu işletmedeki mevcut işçi, mağdur edilmeden diğer işletmelere kaydırılmıştır. Ergani Bakır İşletmesi’ndeki lojman ve sosyal tesisler de, Mehmetçiğin sıcak bir yuva ve yatak bulması amacıyla bedelsiz olarak Türk Silahlı Kuvvetleri’ne verilmiştir.”³⁴¹.

1995 yılında Maden Belediye Başkanı olan Nazan Günel, gazeteye verdiği röportajda, Etibank Yönetim Kurulu’nun kapatma kararı aldığı Ergani Bakır İşletmesi için birçok yabancı firmanın yeni oluşum için talip olduğunu ve yapılacak ihaleye Maden Belediyesi’nin de gireceğini açıklamıştır³⁴². Ancak sonraki zamanlarda Maden Belediyesi ihaleye girmemiştir.

Sermayesinin tamamı devlete ait iktisadi devlet teşekkülü olan Etibank’a bağlı tüzel kişiliği haiz, sorumluluğu, sermayesi ile sınırlı bir müessese olarak teşkilatlandırılmış Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi, 233 sayılı KİT’ler hakkında KHK ve Etibank ana statüsü çerçevesinde çalışmalarını 1995 yılına kadar sürdürmüştür³⁴³. Ancak müessesenin öz kaynaklarını yitirmiş olması ve ana teşekkül cari hesabı başta olmak üzere faaliyetlerini yabancı kaynaklarla yürütmesi, cevher rezervinin tükenmiş olması, üretim tesislerinin ekonomik ve fiziki ömrünü doldurması, zararlılığın giderek büyümesi nedeniyle 8 Ekim 1994 tarihinde müessesede üretim faaliyeti tamamen durdurulmuştur. Müessese, Ergani Maden Müdürlüğü haline dönüştürülerek 1 Ocak 1995 tarihinden itibaren Şarkkromları-Ferrokrom İşletmesi Müessesesi’ne bağlanmıştır³⁴⁴.

Ergani Bakır İşletmesi’nin Maden Müdürlüğü’ne dönüştürülmesi yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Fabrikanın özelleştirme kapsamında ihale yoluyla kiralanması yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda birçok yabancı firmanın ihale teklif mektubu almasıyla birlikte 1995 yılı Mart ayında ihale yapılmış ve sonuçlanan ihalede Ber-Oner isimli madencilik şirketi hissesinin % 51’i devlete ve % 49’u şirkete ait olmak üzere 10 yıllığına Ergani Bakır İşletmesi’ni kiralamıştır. 22 Mayıs 1995 tarihi itibarıyla cevher

³⁴¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 19, Yasama Yılı 4, C. 76, Yıl 1994, s. 535.

³⁴² *Fırat*, 8 Kasım 1994, s. 1.

³⁴³ *Ergani Maden Müdürlüğü 1999 Yılı Brifing Dosyası*, Ankara, 1999, s. 1.

³⁴⁴ *1994 Yılı Faaliyet Raporu*, s. 17.

üretimi ve konsantre üretim faaliyetleri r davs* karşılığı Ber-Oner isimli şirkete verilmiřtir³⁴⁵.

Dönemin Elazığ Milletvekili Ahmet Cemil Tunç, Enerji ve Tabi  Kaynaklar Bakanı'na Ergani Bakır İşletmesi'nin kapatılmasıyla ortaya çıkan durumla ilgili ve işletmenin geleceğine yönelik 7 Nisan 1995 tarihinde bir soru önergesi vermiştir. Enerji Bakanı tarafından verilen cevap şu řekildedir³⁴⁶: "Ergani Bakır İşletmeleri Müessesesi'nde; 1.1.1994 tarihi itibariyle 669 olan personel sayısı, 1.5.1995 tarihi itibariyle 142'ye inmiş olup, ihtiyaç dışı personel, ihtiyaç duyulan diğer müesseselere nakledilerek kimsenin mağduriyetine neden olunmamıştır.

Etibank Genel Müdürlüğü tarafından m esseseyle ilgili yapılan ekonomik analizler tesislerin rehabilite edilmesinin, yeni bir tesis kurulması anlamına geleceğini ve bunun için yaklaşık 12 milyon dolarlık bir yatırımın gerektiğini ortaya koymuştur. Ancak mevcut bakır rezervlerinin (3 500 000 ton çıkarılabilir) böyle bir yatırımı haklı çıkaracak düzeyde olmadığı tespit edilmiştir. Bunun  zerine tesisin küçük üretim kapasiteleriyle bölgeye bir süre daha hizmet ve istihdam sağlaması açısından yeni alternatifler aranmış ve tesislerin kiralanması veya cevher yatağının r davsla işletilmesi alternatifi uygun g r lm ştir. Bu doğrultuda; Birlik İnş. ve Mad. San. Aş., Bilfer Madencilik Aş., Cominco, Preussag (Tüprag), Anglotur Mad. Aş., Dardanel Mad. San ve Tic. Aş., Demir Export Aş., Ber-Oner Mad. San ve Tic. Aş. gibi belli başlı büyük maden şirketlerinden davet usulüyle 31.12.1994 tarihine kadar niyet mektubu vermeleri istenmiştir. Ancak bu firmalardan sadece Ber-Oner firması sahayla ilgilenmiştir. Bunun  zerine Genel Müdürlükçe Ber-Oner firmasıyla mutabakat zaptı ile r davs ve kira sözleşmesi imzalanmıştır."

Ergani Bakır İşletmesi 1995 yılında yapılan  zelleştirmeyle on yıllığına Ber-Oner Madencilik şirketine satılmıştır. On yıllık süreçte sadece flotasyon tesisi kullanılmış, elde edilen cevher işlenmeden i  ve dış piyasaya satılmıştır. Bakımsızlık sebebiyle   ken ve  r yen fabrika giderek kullanılmaz hale gelmiştir. İşletme hakkını

* **R davs**; Ruhsat sahalalarının hak sahibi tarafından sözleşme ile özel veya tüzel bir kişiye belirli bir süre için terk edilmesi durumunda; maden ocağının işletilmesini üstlenen özel veya tüzel kişinin; esas ruhsat sahibine üretilen her ton maden için ödemeyi taahhüt ettiği meblağ.

³⁴⁵ *Ergani Maden Müdürlüğü 1999 Yılı Brifing Dosyası*, Ankara, 1999, s. 1.

³⁴⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 19, Yasama Yılı 4, C. 87, Yıl 1995, s. 504.

alan şirketin süresinin dolduğu zamanlara yakın flotasyon tesisleri yanmış ve yaklaşık 1,5 milyon TL'lik zarar oluşmuştur³⁴⁷.

2005 yılı itibariyle yeniden Eti Holding'in yönetimine geçen Ergani Bakır İşletmesi (Etibank, 1998 yılından itibaren Bakanlar Kurulu kararıyla Eti Holding adıyla faaliyetlerine devam etmiştir), 24 Ağustos 2007 tarihinde yapılan özelleştirme ile Yıldızlar Holding'e devredilmiş ve tamamen özel sermayenin yönetimine bırakılmıştır³⁴⁸. Tamamı yeni kurulan flotasyon tesisi ile bakır konsantresi üretecek olan işletme halen üretime başlamamıştır.

Resim 14 – 2009 yılında Ergani Bakır İşletmesi'nde kurulan yeni flotasyon tesisi

³⁴⁷ <http://www.madenliyiz.biz/news.php?readmore=11> (14.07.2008)

³⁴⁸ <http://www.haberler.com/eti-holding-den-alinan-maden-bakir-isletmelerinin-haberi/> (14.07.2008)

SONUÇ

İlkçağlarda bile önemi bilinen ve birçok topluluğun dikkatini çeken Ergani bakırı, özellikle 19 yy.dan itibaren ciddi anlamda işletilmiş ve 1939 yılında modern usullerle kurulan tesislerde 23 Mart 1939'da bakır üretimine başlanmıştır. İşletmede üretim yıllarca devam etmiş, çalışmalar her geçen gün artırılmıştır. 1970'li yıllara kadar tam kapasite ve günde üç vardiya ile çalıştırılan işletmede blister bakır üretilmiş ve ihraç edilmiştir. Dış ülkelere bakır satan Ergani Bakır İşletmesi bu alanda Türkiye ekonomisine önemli katkılarda bulunmuştur. 1970'li yıllardan sonra işletmenin hammaddesi olan cevherin tenörü düşmüştür. Bunun sonucu olarak bakır eskiye oranla daha pahalıya imal edilmiştir. Azalan bakır üretiminin yanı sıra ülkemizin sanayileşme yönünde hızla ilerlemesi ve artan bakır ihtiyacı nedeniyle üretilen blister bakır ancak ülkemizin ihtiyaçlarına cevap verecek kadar olmuştur.

1970'li yıllardan sonra üretimi azalan Ergani Bakır İşletmesi, uzun yıllardan sonra zarar etmeye başlamış ve kendine kaynak yaratamayacak duruma gelmiştir. Üretim düşüşü ülkemiz ekonomisi açısından da olumsuz bir durum meydana getirmiştir. Sadece ülke için değil bölge için de en önemli geçim kaynağı olan bakır işletmesi Maden ilçesine can vermiştir. Nüfusun artması, ekonomik ve ticari canlılığın yaşanması işletme sayesinde olmuştur. Ama ne zaman ki bakır üretimi azalmaya başlamış, o zaman sosyal hayat da olumsuz şekilde etkilenmiştir. İşçilerin çıkartılması göçlere sebep olmuş, nüfus azalmış ve ekonomik canlılık yıldan yıla kaybolmuştur.

Türkiye için uzun yıllar en çok sermayeli kuruluşlar arasında yer alan Ergani Bakır İşletmesi'nin kapanmasına giden yol, bakır tenörünün düşmesiyle başlamıştır. İlk üretime başlandığı zaman % 20'den fazla olan tenör oranı, 1990 yılında % 1,80'e kadar düşmüştür. Bu durumda üretimin kârdan çok zarar getirdiği anlaşılmış ve üretimin en önemli kademesi olan izabe tesisinin çalışmasına 1991 yılında son verilmiştir. Günden güne önemi azalan işletme, Türkiye'deki özelleştirme anlayışı doğrultusunda yeni bir dönemin içinde çalışmalarına zorluklarla devam etmiştir. 1939 yılında bakır üretimine başlanan Ergani Bakır İşletmesi'nde 55 yıllık çalışmadan sonra 1994 yılı Ekim ayında üretim tamamen durdurulmuştur. 1995 yılı itibarıyla on yıllığına özel şirketin yönetimine bırakılan ve 2007'de de tamamen özelleştirilen Cumhuriyet tarihinin en önemli kuruluşlarından biri olan fabrika şu an yeniden çalışmalarına başlamak üzeredir.

BİBLİYOGRAFYA

1- ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA. 030.10.0.0 / 6.34.18

BCA. 030.10.0.0 / 164.148.8

BCA. 030.10.0.0 / 176.212.3

BCA. 030.10.0.0 / 176.212.6

BCA. 030.10.0.0 / 176.214.10

BCA. 030.10.0.0 / 176.214.10

BCA. 030.18.01.01 / 010.33.10

BCA. 030.18.01.01 / 016.69.6

BCA. 030.18.01.02 / 100.93.16

BCA. 030.18.01.02 / 109.78.8

BCA. 030.18.01.02 / 120.66.4

BCA. 030.18.01.02 / 136.57.3

BCA. 030.18.01.02 / 39.69.6

BCA. 030.18.01.02 / 40.79.14

BCA. 030.18.01.02 / 60.99.6

BCA. 030.18.01.02 / 67.62.1

BCA. 030.18.01.02 / 67.62.19

BCA. 030.18.01.02 / 74.31.6

BCA. 030.18.01.02 / 80.94.3

BCA. 030.18.01.02 / 83.38.5

BCA. 030.18.01.02 / 85.99.6

BCA. 030.18.01.02 / 86.37.4

BCA. 030.18.01.02 / 87.46.11

BCA. 030.18.01.02 / 88.93.15

BCA. 030.18.01.02 / 99.67.9

BCA. 030.18.1.2 / 82.12.17

BCA. 030.18.1.2 / 82.23.16

BCA. 030.18.1.2 / 83.45.19

BCA. 030.18.1.2 / 89.131.7

BCA. 310.10.0.23/ 177.22.20

BCA. 310.10.0.23/ 961.1378.1

Ergani Bakır İşletme İşlerine Ait Safhalar 1917-1932 BCA. 030.10.0 / 176.212.3

2- RESMİ YAYINLAR

TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Yasama Yılı 4, C. 76, Yıl 1994.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Yasama Yılı 4, C. 87, Yıl 1995.

TBMM Zabıt Ceridesi Etibank Kanunu, Devre V, İçtima Senesi F, C. 4, Yıl 1935.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi 1, C. 5, Yıl 1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi 2, C. 12, Yıl 1925.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi 2, C. 8, Yıl 1924.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, İçtima Senesi 1, C. 12, Yıl 1936.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, İçtima Senesi F, C. 4, Yıl 1935.

3- TETKİK ESERLER

Kitaplar

12.000.000 Türk Liralık İkramiyeli % 5 Faizli 1933 İstikrazı, Ankara, 1934.

ACAR, Dilek; *Ekonomi Politikası Açısından Devletçilik ve Cumhuriyet Döneminde Devletçilik Uygulamaları*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

AĞAR, Ömer Kemal; *Maden İli*, İstanbul, 1938.

APAK, Kemalettin - Cevdet Aydınelli - Mehmet Akın; *Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, İzmit, 1952.

AYAS, S. Alper; *Türkiye’de Özelleştirme ve Enerji Sektörü*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2005.

Bakır 1949 Ergani Bakır İşletmesi, İstanbul, 1949.

BAYSAL, Mediha Muzaffer; *Ergani Bakır Yatağı*, İstanbul, 1934.

BORATAV, Korkut; *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul, 1990.

DİLEK, Aylin; *Türkiye’de Özelleştirme ve Özelleştirme Çalışmaları Sonucu Nazilli Sümerbank İşletmesinin Durumu İle Karlılık ve Verimlilik Analizi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2006.

DURMUŞ, Esen; *Ergani İlçesi'nin Coğrafyası*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2009.

Elazığ 1992 İl Yıllığı, Elazığ, 1992.

ERCEYES, Salih; *Tarihî Açından Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005.

Ergani Bakır İşletmesi Genel Müessesesi Genel Durum Değerlendirmesi Raporu, Ankara, 1991.

Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Bakır Maden İşçileri 2'nci İşçi Sendikası İle Yapılan Toplu İş Sözleşmesi, Ankara, 1964.

Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Muhaberat ve Personel Servisi Talimatnamesi, Ankara, 1957.

Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Müdürlüğü Brifing Dosyası, Ankara, 1989.

Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Müdürlüğü Müdürler Toplantısı Raporu, Ankara, 1992.

Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Sağlık ve Sosyal Servisi Sosyal İşler Talimatnamesi, Ankara, 1957.

Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Satın Alma ve Anbar Talimatnamesi, Ankara, 1957.

Ergani Bakır İşletmesi Müessesesinde Çalışan İşçiler İçin İş Kanunu Hükümlerine Teyfikan Tanzim Edilmiş Olan İş Yeri Dahili Talimatnamesi, Ankara, 1956.

Ergani Bakır İşletmesi Teşkilat Vazife ve Selahiyet Talimatnamesi, Ankara, 1957.

Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi 1934 Yılına Ait İdare Meclisi Raporu, İstanbul, 1935.

Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi 1935 Yılına Ait İdare Meclisi Raporu, Ankara, 1936.

Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, Ankara, 1936.

Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi Raporu (27 Nisan 1935), İstanbul.

Ergani Maden Müdürlüğü 1999 Yılı Brifing Dosyası, Ankara, 1999.

ERGENE, Lütfi; *Geçmişten Günümüze Bakır Maden*, Maden, 1995.

Etibank Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi 1959 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 1960.

Etibank Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi 1967 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 1968.

Etibank Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi 1986 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 1987.

Etibank Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi 1994 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 1998.

GÜR, Faruk; *Ergani Bakır İşletmesi Flotasyon Atıksularının Maden Çayı'ndaki Kirlilik Potansiyeli*, Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1993.

HAYKIR, Yavuz; *Atatürk ve Elazığ*, (Basım aşamasında).

İNAN, Afet; *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara, 1972.

İzabehane Emniyet Talimatnamesi, İstanbul, 1943.

KAHRAMAN, Serpil; *(1929 – 1939) İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

KISAPARMAK, Necip Güngör; *Bütün Yönleriyle Bakır Maden İlçesi*, Ankara, 1975.

KİLCİ, Metin; *Başlangıcından Bugüne Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994)*, Ankara, 1994.

KİLCİ, Metin; *Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1998)*, Ankara, 1998.
Maden 1986 İlçe Yıllığı, İstanbul, 1986.

MAKAL, Ahmet; *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara, 1999.

ÖKÇÜN, A. Gündüz; *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara, 1997.

SÜMER, Faruk; *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1992.

ŞAĞAN, Ali; *Birinci Sanayi Planı ve Türkiye'nin Kalkınmasına Etkileri (1933-1938)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

TEKELİ, İlhan - Selim İlkin; *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, 1983.

TEKELİ, İlhan - Selim İlkin; *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara, 1982.

TIZLAK, Fahrettin; *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775 - 1850)*, Ankara, 1997.

Türkiye İş Bankası Tarihi, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, 2001.

ULUTAN, Burhan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1987.

YILMAZÇELİK, İbrahim; XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Ankara, 1995.

YİĞİT, Ali; *Sivrice-Maden Yöresinin Mevzii Coğrafyası*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1994.

Makaleler

“Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi”, *Etibank Bülteni*, S. 112-113, Ankara, Temmuz-Ağustos 1988, s. 35-46.

“Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi”, *Etibank Bülteni*, S. 6, Ankara, Kasım 1977, s. 17-21.

“Ergani Bakır Yatağının ve İşletme Tesislerinin Tanıtımı”, *Madencilik*, S. 13/2, Ankara, Şubat 1974, s. 163-178.

“Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Ankara, 1945, s. 246-286.

“Umumi Maden Durumu: 1939 Senesinde Madencilik”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Ankara, 1940, s. 6-11.

“Umumi Maden Durumu”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Ankara, 1939, s. 5-14.

AĞAR, Ömer Kemal; “Hava Demiryolu Nasıl Açıldı?”, *Altan*, S. 34, 28 İlk Kanun 1937, s. 14-16.

AKSOY, Sıddık; “Cumhuriyet Dönemi Madenciliğinde Etibank”, *Etibank Bülteni*, S. 79, Ankara, Ekim 1985, s. 22-26.

ALTIPARMAK, Aytekin; “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Kayseri, 2002, s. 35-59.

BEŞİRLİ, Mehmet; “Tokat Bakır Kalhânesi’nin Yönetimi (1793-1853)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 1, Elazığ, 2004, s. 229-258.

BORATAV, Korkut; “İktisat Tarihi (1908-1980)”, *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*, C. 1, İstanbul, 2005, s. 297-380.

ÇELEBİ, Hüseyin – İbrahim Peker; “Ergani-Maden Bakır Yatağı Cevherlerinin Elementleri”, *Türkiye Jeoloji Bülteni*, C. 37, S. 2, Ağustos, 1994, s. 149-154.

DOĞANAY, Rahmi; “1930-1945 Dönemi Doğu Anadolu’da Uygulanan Sanayi Politikaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Elazığ, 2000, s. 223-230.

EROĞLU, Nadir; “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XXIII, S. 2, İstanbul, 2007, s. 63-73.

KORALTÜRK, Murat; “Türkiye Ekonomisi (1923-1960)”, *Türkler*, Ed. Hasan Cemal Güzel, C. 17, Ankara, 2002, s. 581-597.

MUTLU, Sevda; “1930’lar Türkiye’sinde Devletçilik Tartışmaları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 1, Sivas, 2007, s. 31-52.

TOKGÖZ, Erdinç; “Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. II, Ankara, 2004, s. 319-368.

TOPÇUOĞLU, Hamide; “Etibank ve Sosyal Politikası”, *AÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1-2, Ankara, 1956, s. 287-328.

TOPKAYA, Mehmet - Aydın Bircan; “Türkiye Madencilikinin Tarihçesi”, *Madencilik*, C. VII, S. 3, Ankara, 1968, s. 170-174.

WİJKERSLOOTH, P. de; “Elazığ İli, Ergani-Maden Bakır Yatakları Hakkındaki Bilgiye Yeni Bir İlave”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 33, Ankara, 1945, s. 76-90.

YİĞİT, Ali; “Maden (Ergani Madeni) Kasabası’nın Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1-2, Elazığ, 1995, s. 319-343.

ZARAKOLU, Avni; “Türkiye’nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank”, *AÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1-4, Ankara, 1958, s. 165-194.

4- SÜRELİ YAYINLAR

Akşam, 17 Teşrin-i Sani 1934.

Cumhuriyet, 29 Ekim 1936.

Dünya, 25 Mayıs 1994.

Fırat, 25 Ağustos 1994.

Fırat, 8 Kasım 1994.

Kurun, 26 Son Teşrin 1937.

Milliyet, 1 Mayıs 1994.

Milliyet, 27 Kanun-ı Sani 1934.

Tan, 23 Kasım 1935.

Uluova, 27 Mayıs 1994.

Ulus, 16 Son Teşrin 1937.

Ulus, 7 Ağustos 1935.

5- ANSİKLOPEDİLER

Şemsettin Sami; *Kamus'ul-A'lâm*, C. 2, Ankara, 1996,

Türkiye Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1974.

İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. IV, İstanbul, 1949.

6- İNTERNET KAYNAKLARI

- Ahmet M. Gökçen; “Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme”

<http://www.ahmetgokcen.org/pdf/1.pdf> (25.08.2009)

- Ayhan Orhan; “Tek Partili Yılların Ekonomi-Politiği ve Kadro Hareketi”,

<http://kosbed.kou.edu.tr/sayi17/orhan.pdf> (12.08.2009)

- Hikmet Sami Türk; “Madenlerin Devletleştirilmesi” -

<http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet/> (02.08.2009)

- http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/bb948d5b2147250_ek.pdf (10.08.2009)

- <http://web.firat.edu.tr/maden/default.asp?ic=tarihce> (15.07.2009)

- http://www.ergani.net/v2/index.php?option=com_content&view=article&id=95

&Itemid=122 (4.8.2009)

- <http://www.haberler.com/eti-holding-den-alinan-maden-bakir-isletmelerinin-haberi/>

(14.07.2008)

- <http://www.madenliyiz.biz/news.php?readmore=11> (14.07.2008)

- Musa Çadırcı; “II. Abdulhamit’e Sunulan Bir Layiha”,

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/835/10565.pdf> (27.07.2009)

- Mustafa Albayrak; “Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm”,

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/809/10289.pdf> (27.08.2009)

- Nejat Tamzok; “Madencilik Politikaları”,

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/936/11663.pdf> (24.07.2009)

- Nejat Tamzok; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları”,

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/936/11663.pdf> (24.07.2009)

- Nihat Uçukoğlu; “Neo-Liberal Politikalar, Özelleştirme ve Sanayiye Etkileri”,

http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi136/d136_5973.pdf (30.08.2009)

- Türkiye’de Özelleştirme, http://www.oib.gov.tr/program/turkiyede_ozellestirme.htm (27.08.2009)

- Yeşim Kuştepe; “Türkiye’de Makroekonomik İstikrar ve Özelleştirme”,

http://eab.ege.edu.tr/pdf/2_2/C2-S2-M2.pdf (30.08.2009)

MADENCİLİK SÖZLÜĞÜ

Açık İşletme: Madenin en az zayıtla, emniyetli ve yeraltı işletme metoduna nazaran daha ekonomik olarak çıkarılması için uygulanan sistem.

Blister Bakır: Cüruf ve gaz haline getirilmek suretiyle ayrılmış olan, yüksek tenörlü metalik bakır. Blister bakırın içindeki bakır oranı % 77-99 arasında değişir.

Cevher: Doğrudan doğruya veya bazı işlemler sonucu zenginleştirilerek endüstride tüketim yeri bulunabilen ve ekonomik değeri olan bir veya birkaç mineralden oluşmuş kayaç.

Cüruf: Metallerin izabesinde fırında en üst kısımda toplanan ve yerine göre atılan veya özel işleme tabi tutularak kullanılabilen artık.

Dekapaj: Açık işletme metoduna göre maden yatağının üzerindeki örtü tabakasının kazılması, toprak sahasının düzeltilmesi, kademe yollarının yapımı ve bakımı gibi muhtelif ameliyeleri kapsayan işlemlerin tümü.

Flotasyon: Farklı yüzey özelliklerine sahip minerallerden bir kısmını sulu, bir bulamaç içerisinde yüzdürmek, diğerlerini çöktürmek yoluyla yapılan bir ayırma ve zenginleştirme işlemi.

İzabe: Yüksek tenörlü veya zenginleştirilmiş cevherden metallerin elde edilmesi ile ilgili olarak yapılan işlemlerdir.

Konsantre: Cevher hazırlama ve zenginleştirme işlemine tabi tutulan ham cevherden ayrılması amaçlanan minerallerin zenginleştirilmesi suretiyle elde edilen ürün veya ürünler.

Konverter: Metaller veya diğer malzemenin bir şekilden veya durumdan başka bir duruma dönüştürülmesinin sağlandığı özel pota.

Mat: Reverber fırınında elde edilen kükürtlü ve bakır yüzdesi yüksek olan ürün.

Pirit: Demirli kükürt olarak bilinen, metalin işlenmesi sonucu ortaya çıkan yan ürün.

Reverber Fırını: Sülfürlü bakır konsantrelerinin ergitilmesinde kullanılan büyük fırınlardır. Reverber fırını, daha ziyade bir eritme fırınıdır. Derin bir taban kısmı, yan duvarları, ön ve arka duvarı ve tavandan meydana gelmektedir.

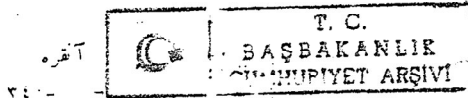
Rezerv: Bir maden yatağından yada havzasında henüz işletilmemiş maden miktarının kısa vadede ekonomik olan ve belirlilik gösteren kısmı. Rezerv, hem ekonomik açıdan hem de varlığının belirliliği açısından sınırlandırılmış olup, kaynağın ancak belirli bir bölümünü temsil eder.

Silo: Madenin nakil araçlarına sistemli bir şekilde verilmesi, sürekli bir çalışmanın sağlanması ve madenin stoklanması için kurulan kapalı depolama tesisleri.

Tenör: Cevherde bulunan veya cevherin zenginleştirilmesi veya işlenmesi sonucunda elde edilen ürün içerisindeki kıymetli elementin yüzdesel bir oran olarak ifadesi.

Tersip Bakırı: Bakır cevherinin yağmur sularıyla teması sonucu akıp beton havuzlar içerisinde toplanarak hurda demirle muamele edilmek suretiyle elde edilen yaklaşık % 70 bakır ihtiva eden ürün.

EKLER

بوئوک ملت عجبای ریاست جللیه

قانونی مہربانی
عہدہ

ایمنی باقی مدتی ایستادگی بجوید شکل ایریه شکرک صفتان صفاتی خود، اعمال
و ناسیانه نه زمانه با شاد و جبهه، آواره - ایمنی خطک امان آسانی بالایی
اوروند به وقت توقف ایریه کلسنه بوسه طرفه جیقا به جبهه باخیرک فاسوندر
نقلی روشن کنید ؟ بوجهدی بکرده ده سانه سنی هکوسنده دیکه مک مجبوری
درگاه اوله خاتون و لیلی بلک اضمک ساهما ایضا هات ویر بری زها ایریم اضم

۱۔ غنی مہربان

۱۵ کتابخانه ۲۶۱

ماضم وحب

١٠ / ١ / ١٤٤١ هـ

خوځيږئ، پوهنيزه مجلې ته د ژوند په سترگو سرچينو او
په خپلو مقالو کې د ژوند په سترو ستونزو او ستونزو

میں نے اس پر دستخط کیا ہے

امضای بقایه ابدنک

[Signature]

قلم‌مدیری ویا
ممبیزینک امضاسی

2

030	10			7	40	8
-----	----	--	--	---	----	---

- 157 -

نور کیہ : جمہوریہ

باسمہ وکالت
قلم مخصوص مدیری
حدود

744
623

۱۰

[illegible]

44-1010

مورثہ ریسی عسکری

بائیں کی دھاری کی

ماہنامہ علمی و ادبی

عمرہ کی

اعزدي

رکس

46

we

2

[Signature]

عالمی دینی
مجلسِ اسلامیہ

معارف و فنون

۱۹۹۱

4

444

مفتی محمد رفیع

بسم الله الرحمن الرحيم

مفتی محمد رفیع الرحمن

سید احمد علی دوانی

جواباً یازیدہ حق اور باطل : جواب اولیٰ عہدہ تاریخ و سوسائٹس درجی رجا اولیاد .

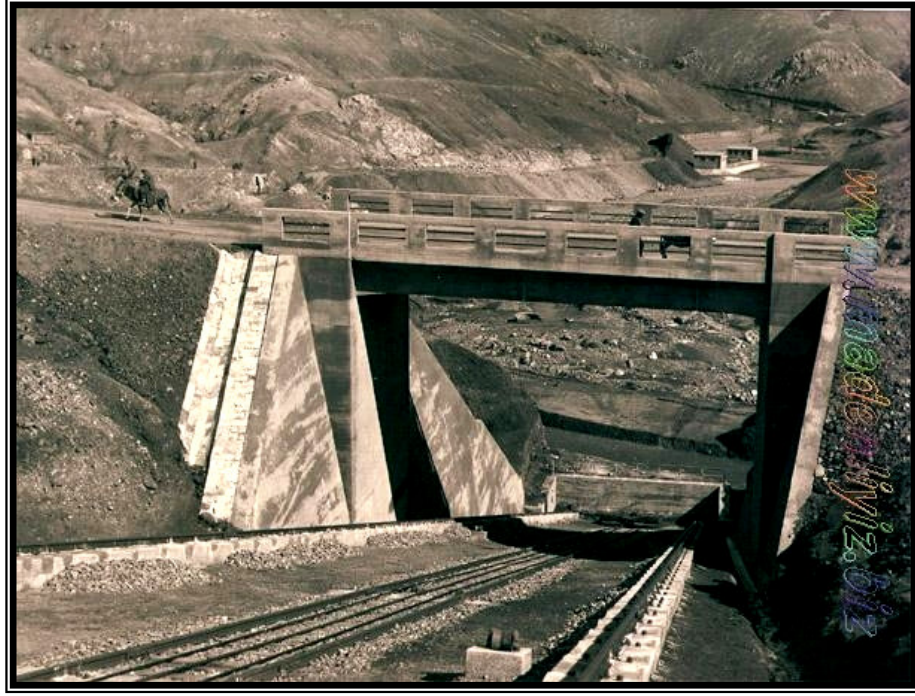
000	16	01	01	010	33	10
-----	----	----	----	-----	----	----

**Resim 1 – Atatürk, EBİ müdürü Şevket Turgut’tan bilgi alırken
(www.madenliyz.biz sitesinden alınmıştır)**

Resim 2 – Ergani Bakır İşletmesi çalışırken (1980’li yıllar)

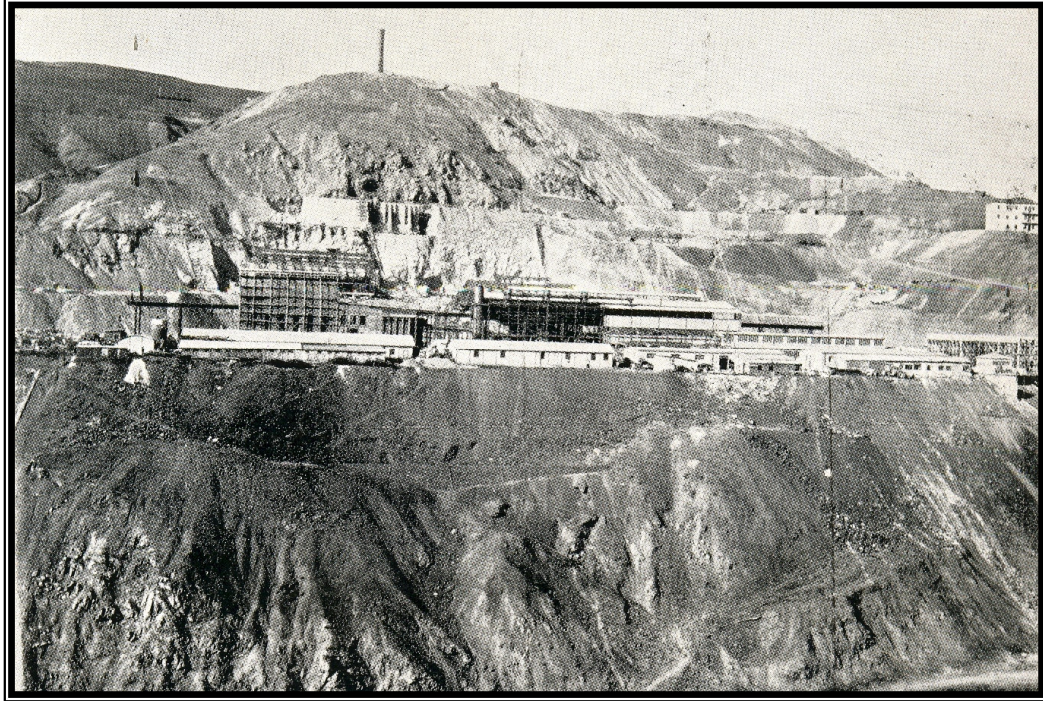
Resim 3 – İşletme için yapılan asansör ve köprü
(www.madenliyz.biz sitesinden alınmıştır)

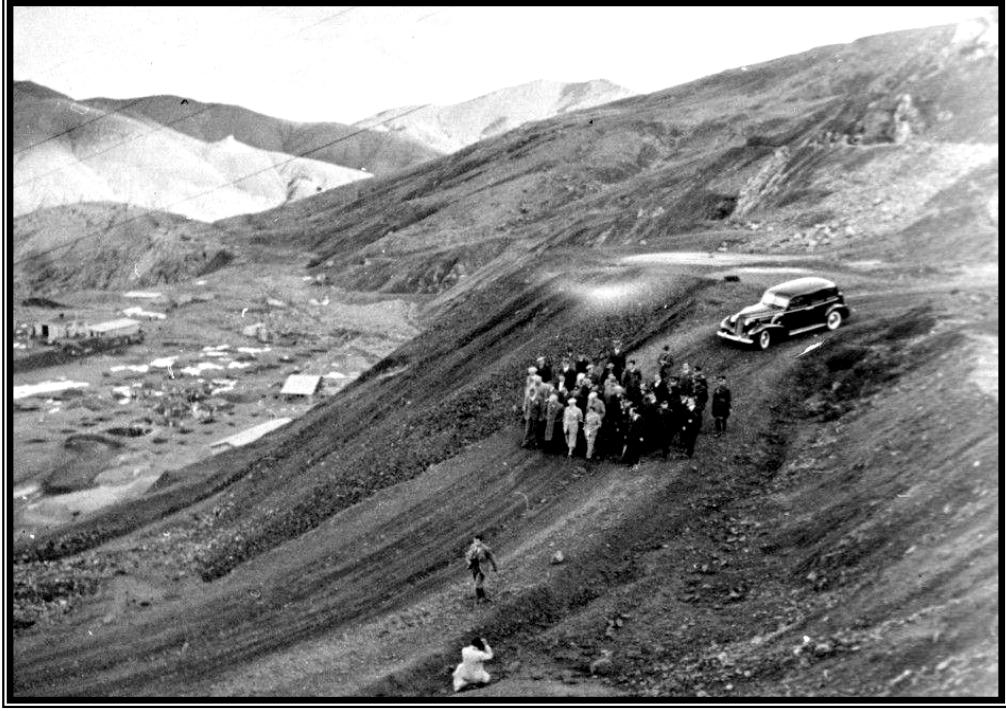
Resim 4 – 1990'lı yıllarda Ergani Bakır İşletmesi
(www.madenliyz.biz sitesinden alınmıştır)

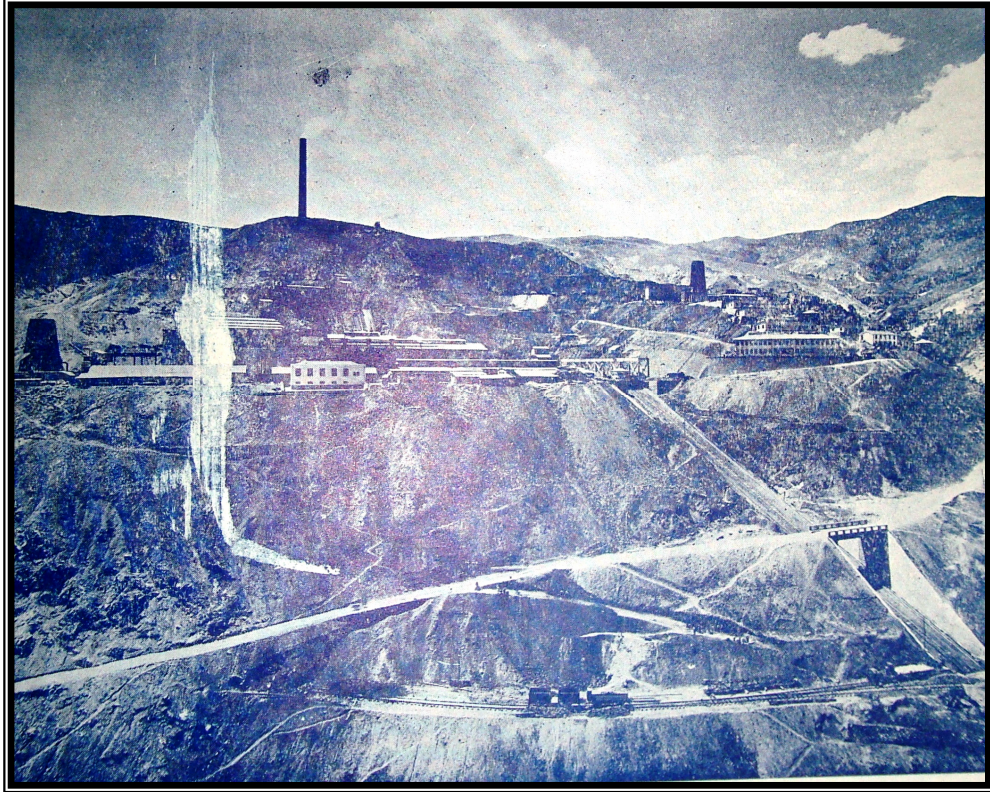
Resim 5 – 2000’li yıllarda Ergani Bakır İşletmesi

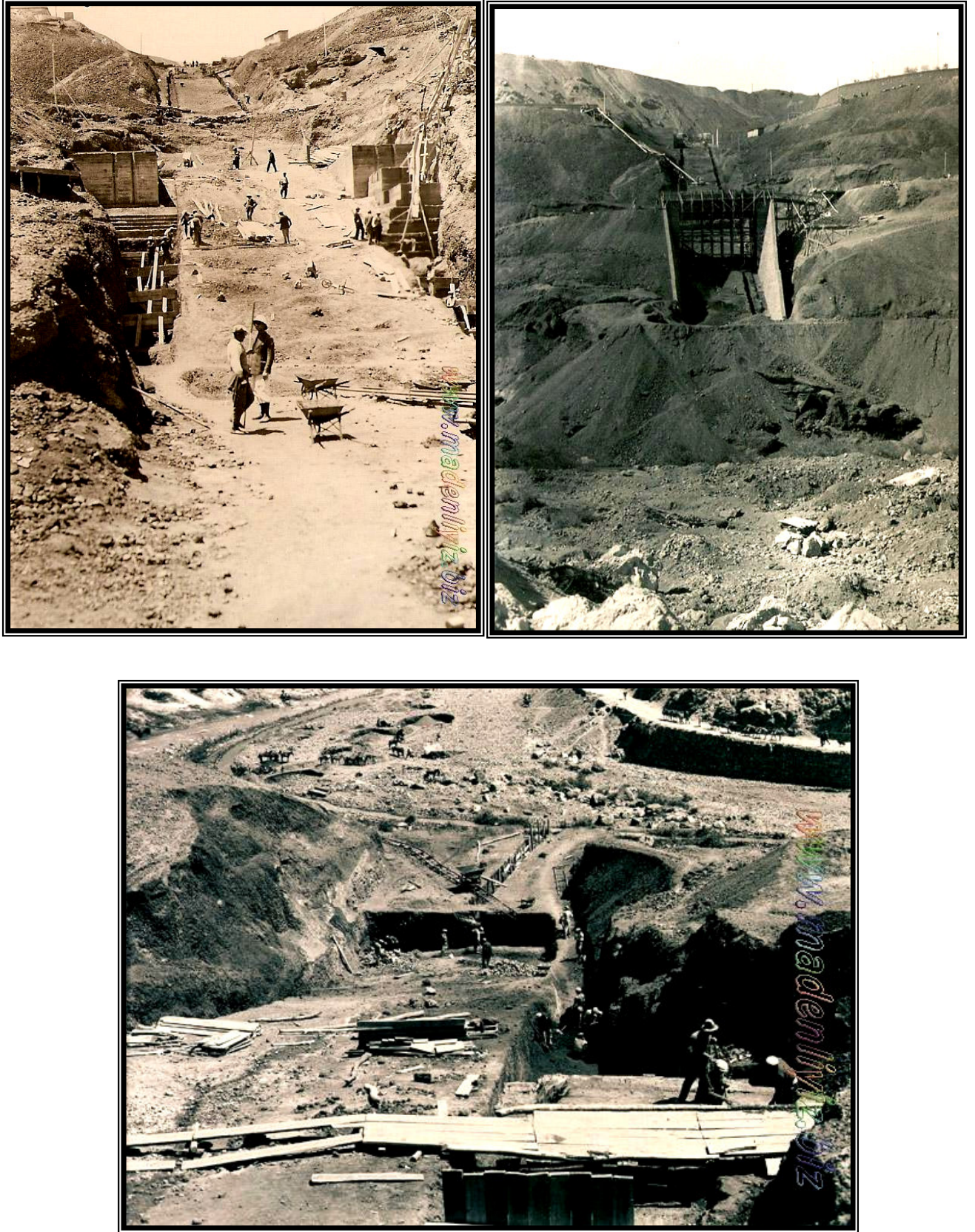
Resim 6 – Ergani Bakır İşletmesi’nin genel görünümü
(MTA Enstitüsü Dergisi’nden alınmıştır.)

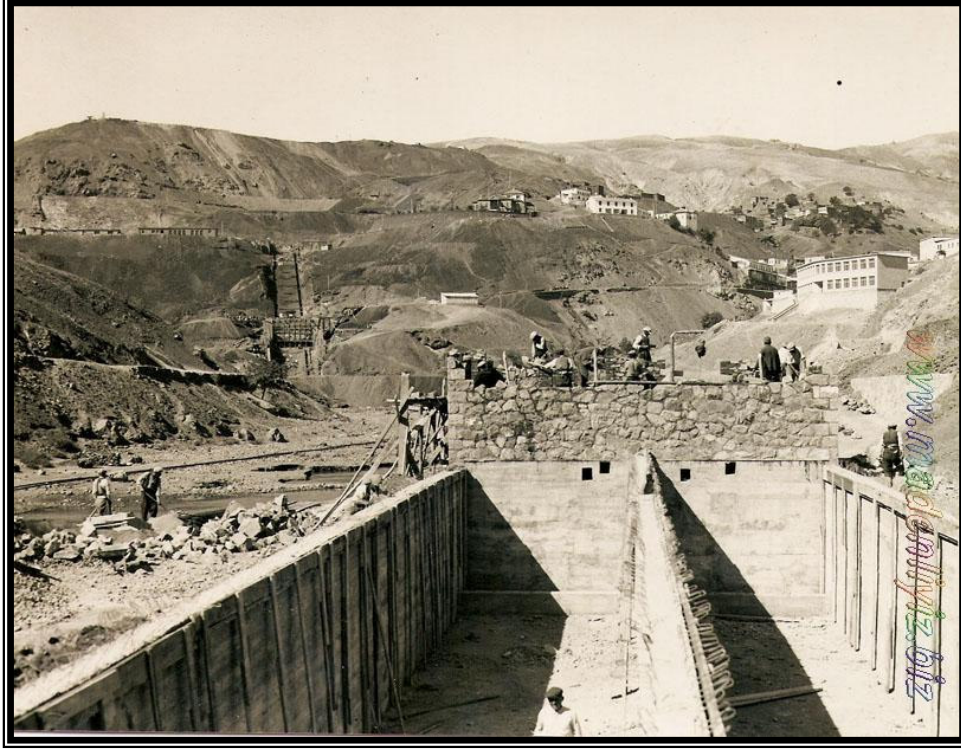
Resim 7 – Atatürk ve beraberindeki heyet EBl’nden inerken
(www.madenliyiz.biz sitesinden alınmıştır)

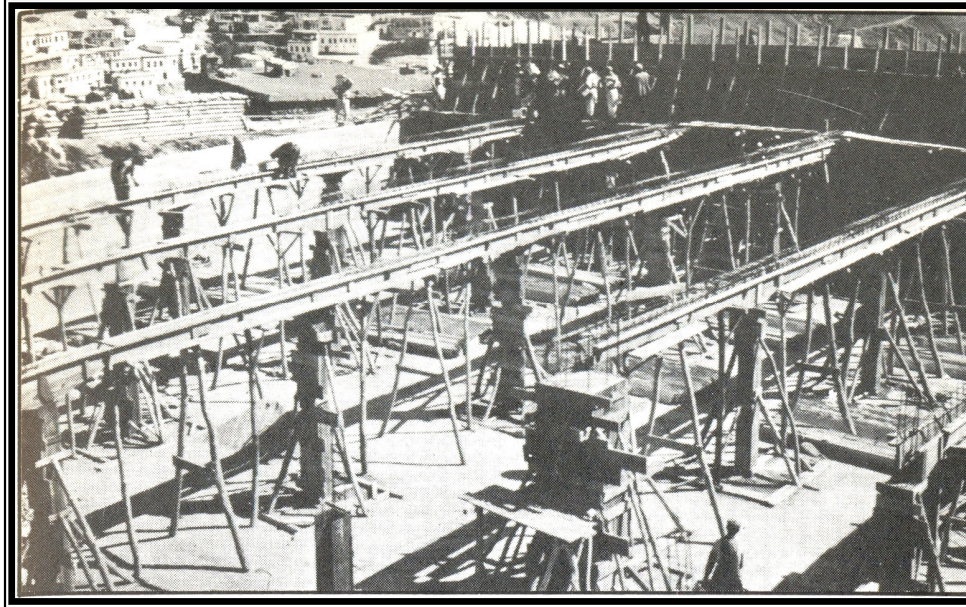
Resim 8 – Ergani Bakır İşletmesi’nin 1940’lardaki genel görünümü
(*Bakır 1949* adlı eserden alınmıştır.)

Resim 9 – İşletme için yapılan asansör ve köprü inşaatından görüntüler
(www.madenliyiz.biz sitesinden alınmıştır)

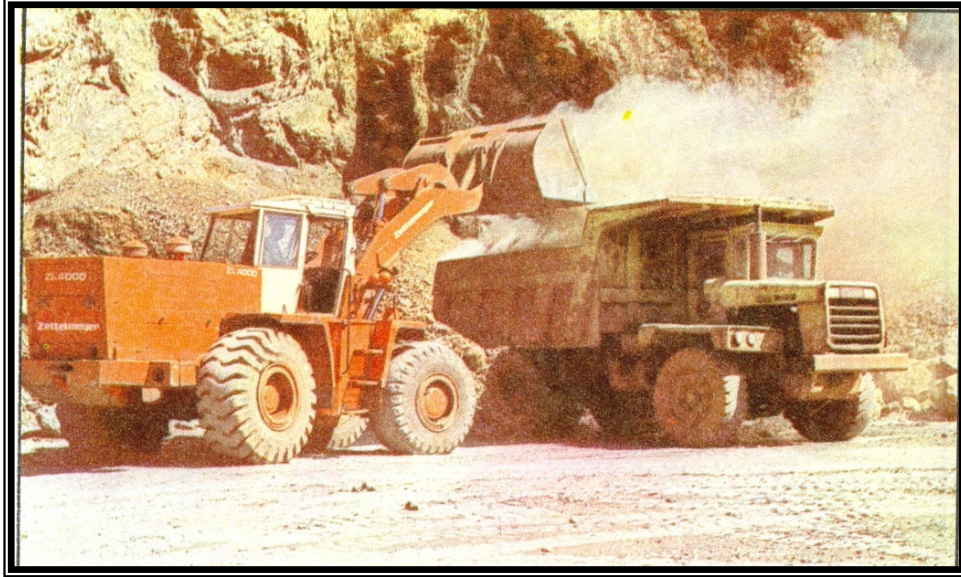
**Resim 10 – İşletme için yapılan su depoları
(www.madenliyiz.biz sitesinden alınmıştır)**

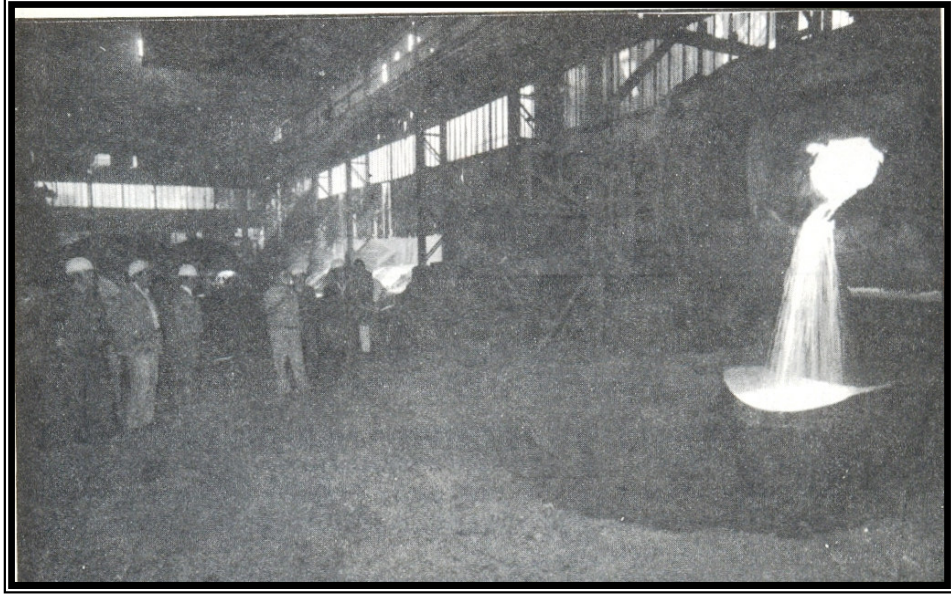
**Resim 11 – 1939 yılında fabrikanın montajı sırasında çekilen resim
(*Maden 1986 İlçe Yılığ*i adlı eserden alınmıştır.)**

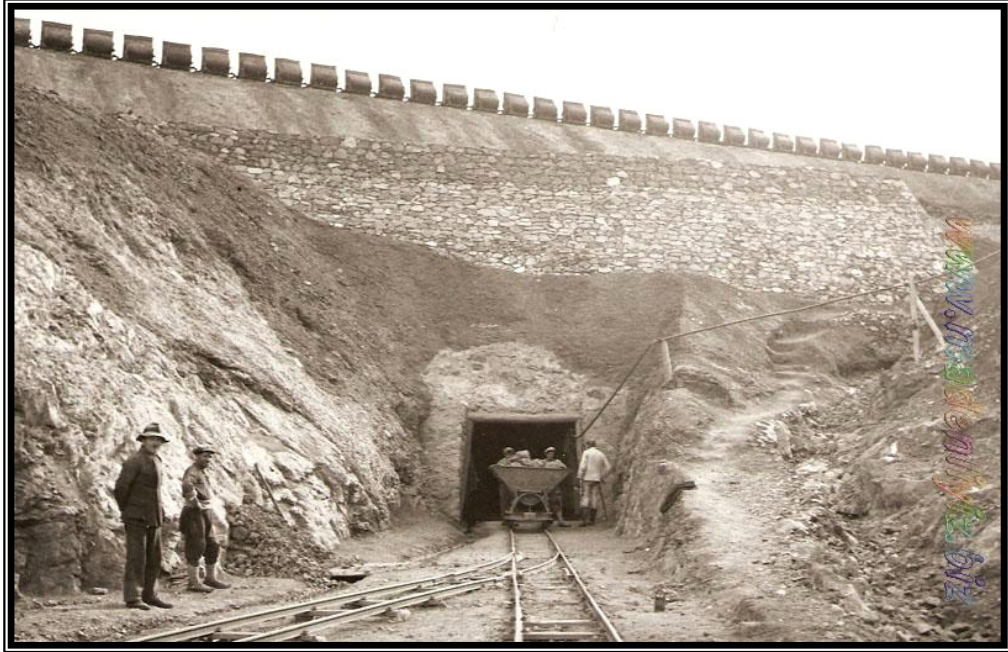
Resim 12 – Elde edilen bakırın manipülasyonu
(*Bakır 1949* adlı eserden alınmıştır.)

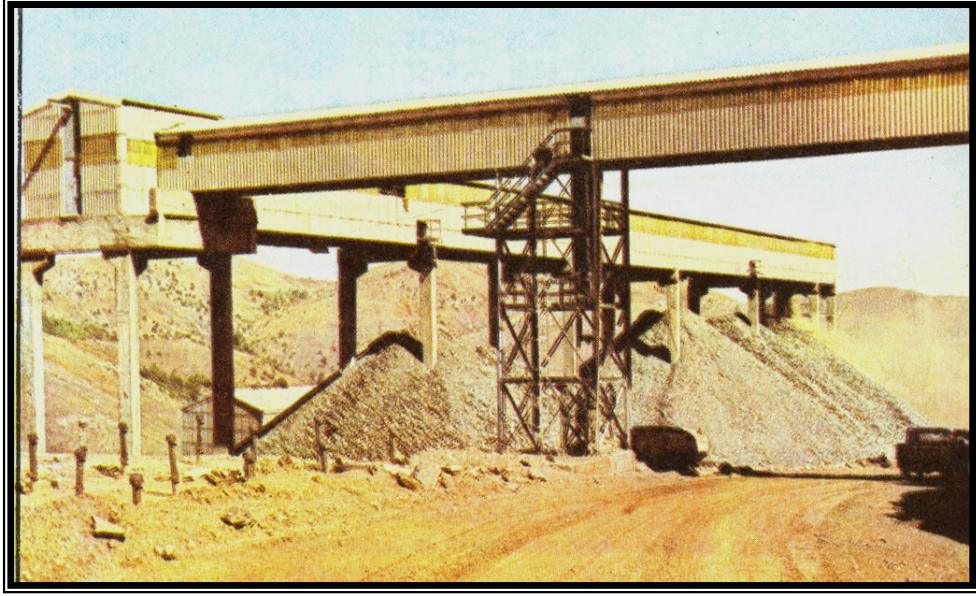
Resim 13 – Cevherin kırıcıya götürölmek üzere yüklenmesi
(*Maden 1986 İlçe Yılığ*ı adlı eserden alınmıştır.)

Resim 14 – Ergitilmiş bakır potaya alınırken
(*Maden 1986 İlçe Yılı*ğđ adlı eserden alınmıştır.)

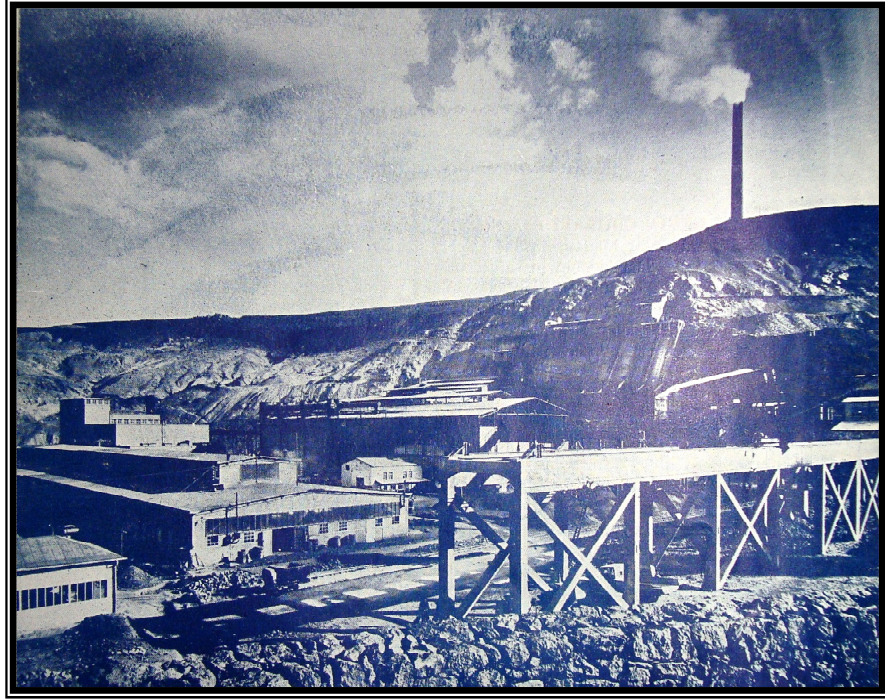
Resim 15 – Açılan galeriden bir görünüm
(www.madenliyiz.biz sitesinden alınmıştır)

Resim 16 – Kaba kırmadan geçen cevher stok alanında
(*Maden 1986 İlçe Yıllığı* adlı eserden alınmıştır.)

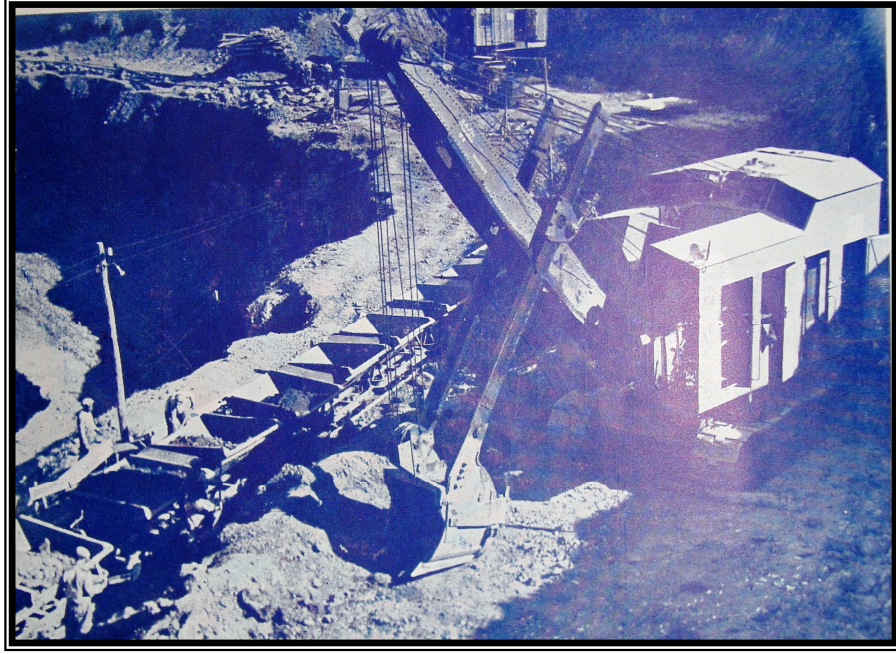
Resim 17 – Blister bakırın kalıplara dökülüşü
(*Maden 1986 İlçe Yıllığı* adlı eserden alınmıştır.)

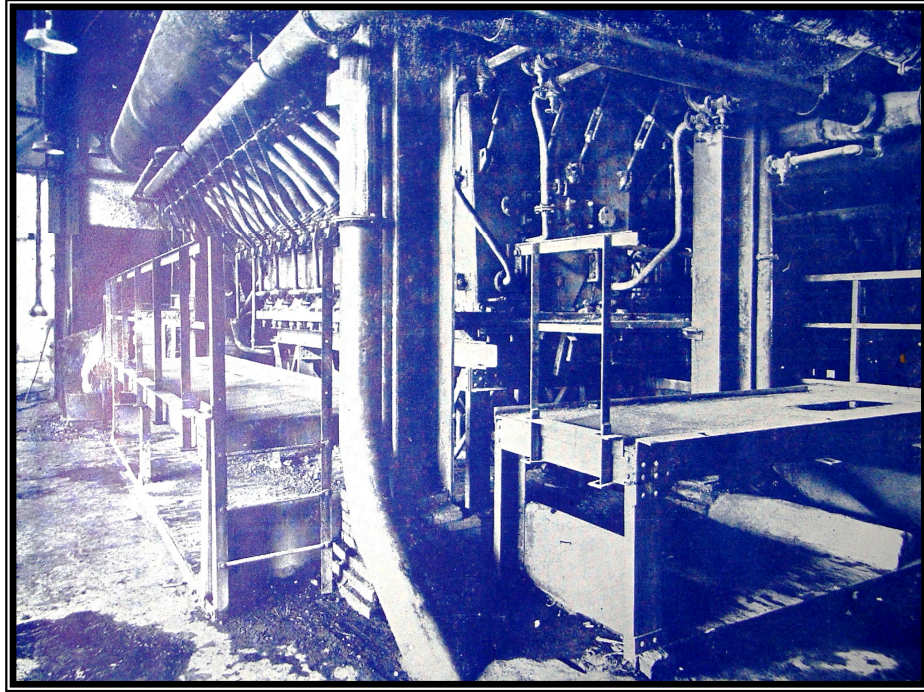
Resim 18 – İzabehane'den genel görünüm
(*Bakır 1949* adlı eserden alınmıştır.)

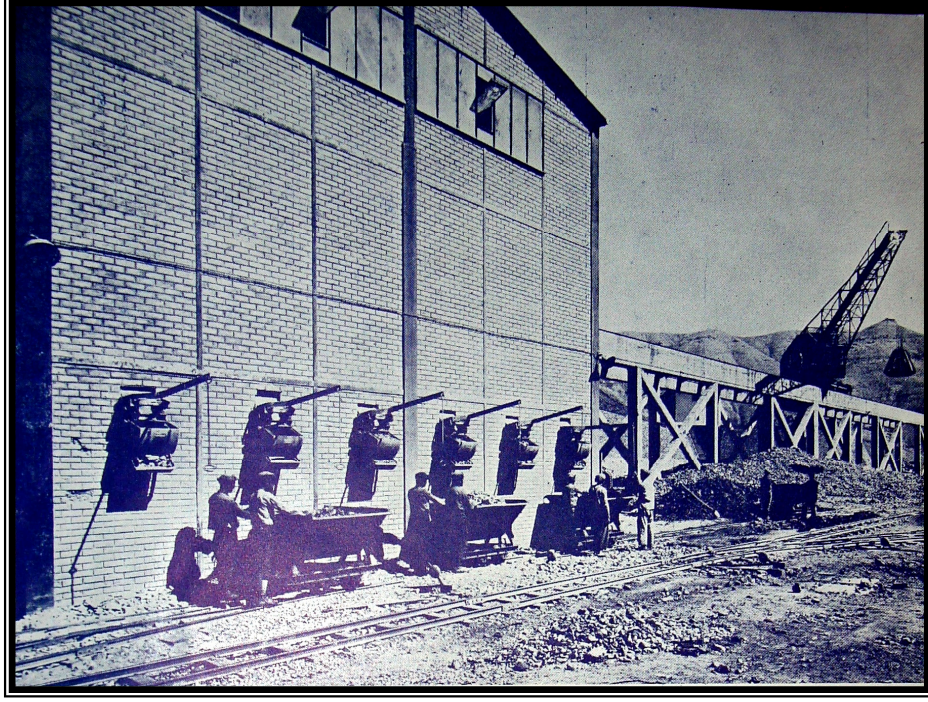
Resim 19 – Maden ocağı çalışmaları
(*Bakır 1949* adlı eserden alınmıştır.)

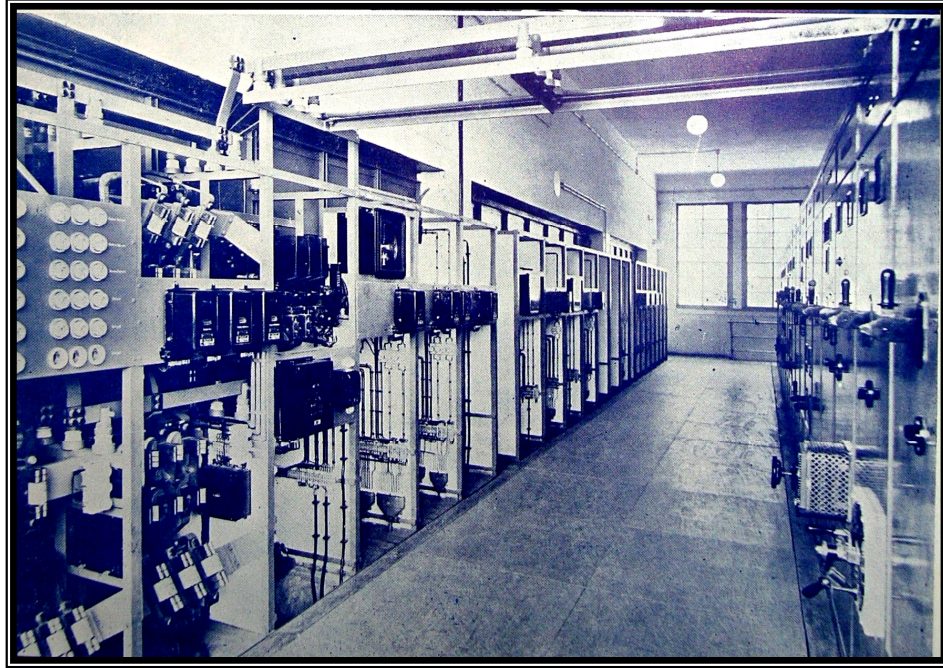
Resim 20 – Maden ocağında vinçle toprak kaldırma işi
(*Bakır 1949* adlı eserden alınmıştır.)

Resim 21 – Water-Jacket fırınının boşaltış kısmı
(*Bakır 1949* adlı eserden alınmıştır.)

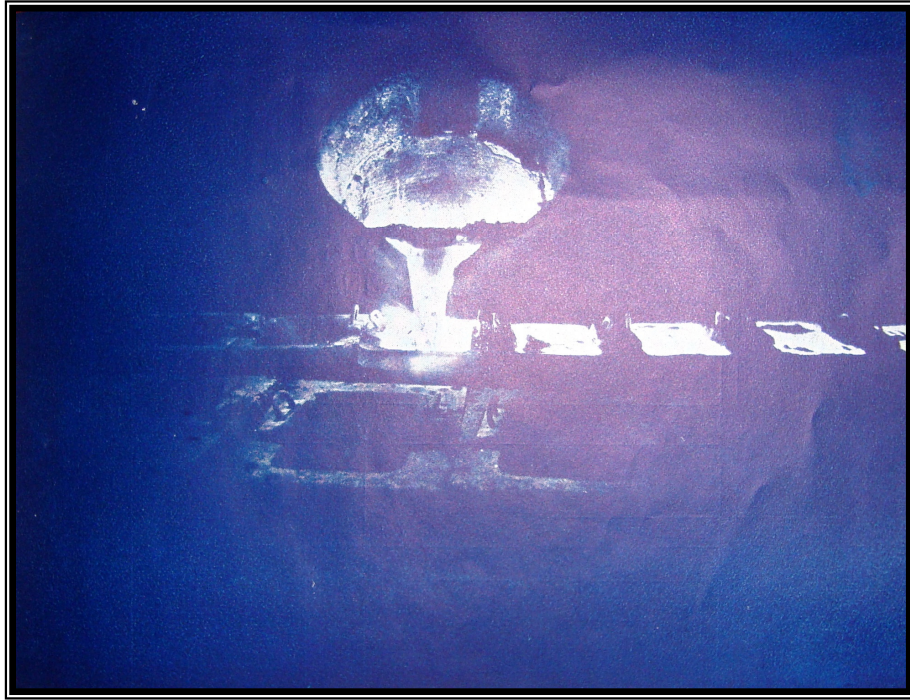
Resim 22 – Kaba cevher vagonlara yüklenirken
(Bakır 1949 adlı eserden alınmıştır.)

Resim 23 – Enerji santrali kontrol dairesinden bir görünüm
(Bakır 1949 adlı eserden alınmıştır.)

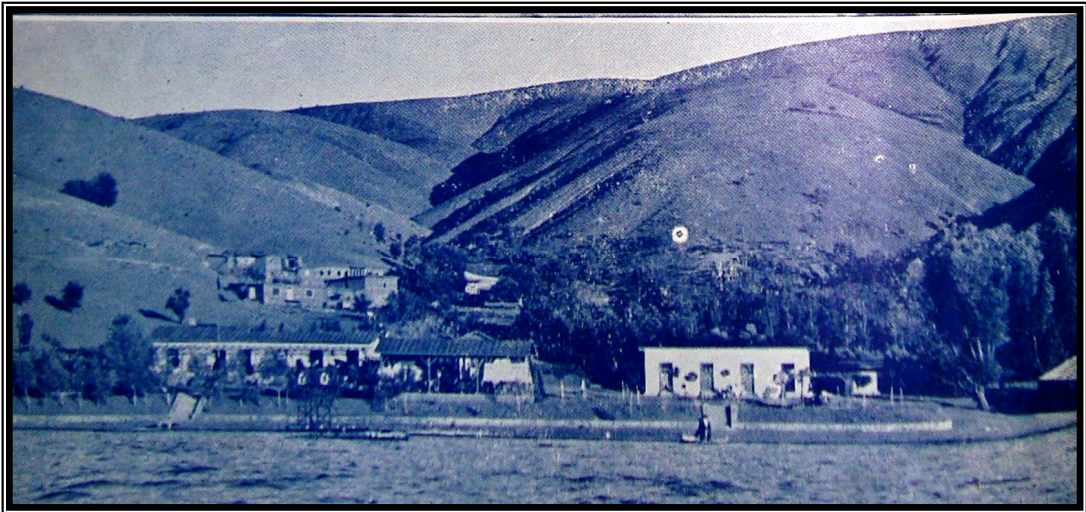
Resim 24 – İzabehane cüruf yatağı
(*Bakır 1949* adlı eserden alınmıştır.)

Resim 25 – Bakır dökümü
(*Bakır 1949* adlı eserden alınmıştır.)

Resim 26 – Bakırspor Kulübü’nün spor faaliyetleri
(*Bakır 1949* adlı eserden alınmıştır.)

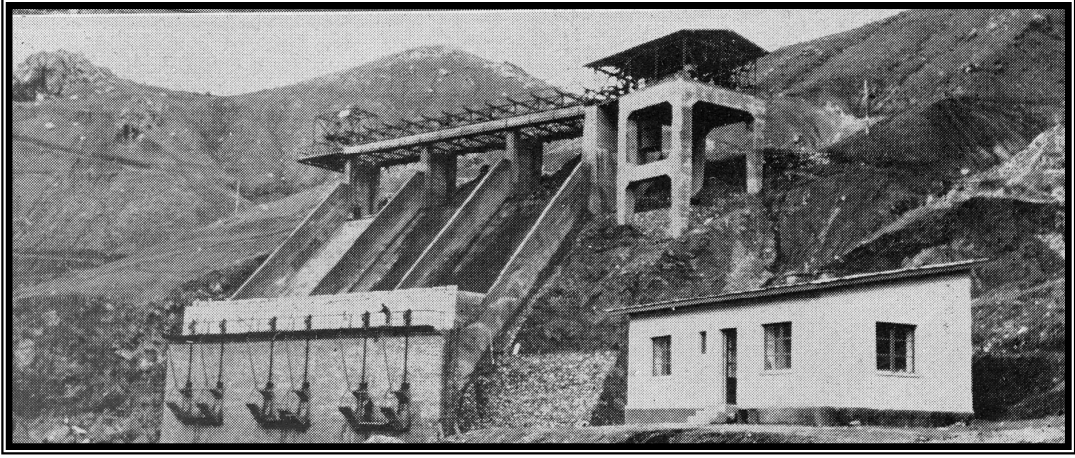
Resim 27 – Hazar Gölü’nde EBİ Sosyal Tesisleri
(*Bakır 1949* adlı eserden alınmıştır.)

Resim 28 – 2009 yılında EBİ’nden bir görünüm

Resim 29 – EBİ’nin nizamiye girişinden bir görünüm

Resim 30 – Guleman’dan hava hattı ile gelen Guleman kromlarının boşaltılması için Maden’de yaptırılan bölüm (Halk arasında burası Boşaltma diye bilinmektedir)
(Bayındırlık İşleri Dergisi’nden alınmıştır.)

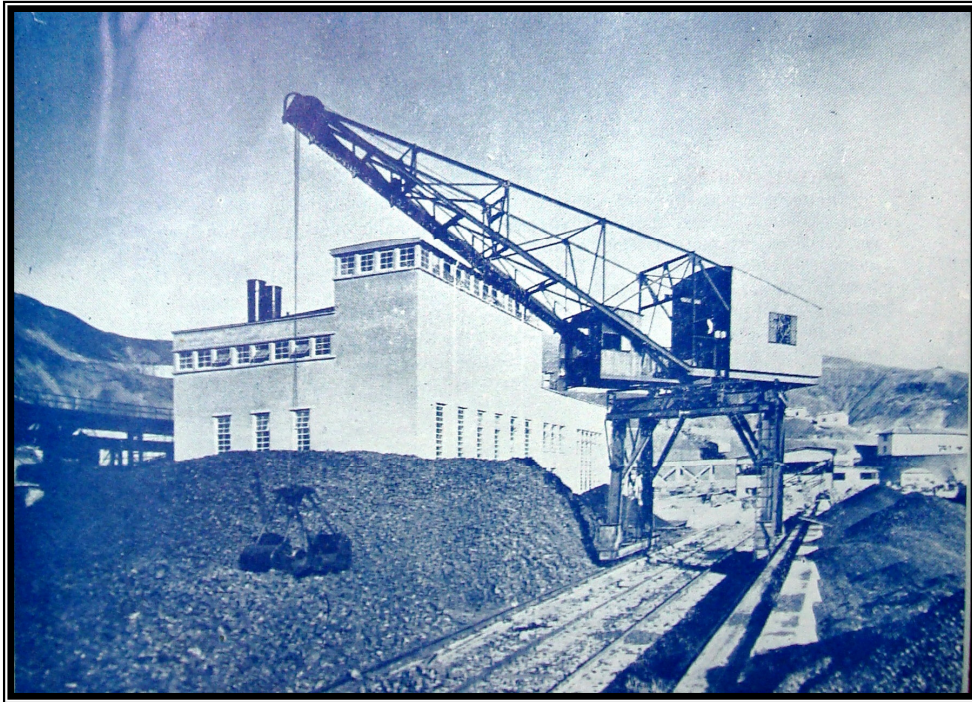
Resim 31 – Ergani Bakır İşletmesi’nin kuruluş yılları (Nizamiye girişi gösterilmekte)
(Maden 1986 İlçe Yıllığı adlı eserden alınmıştır.)

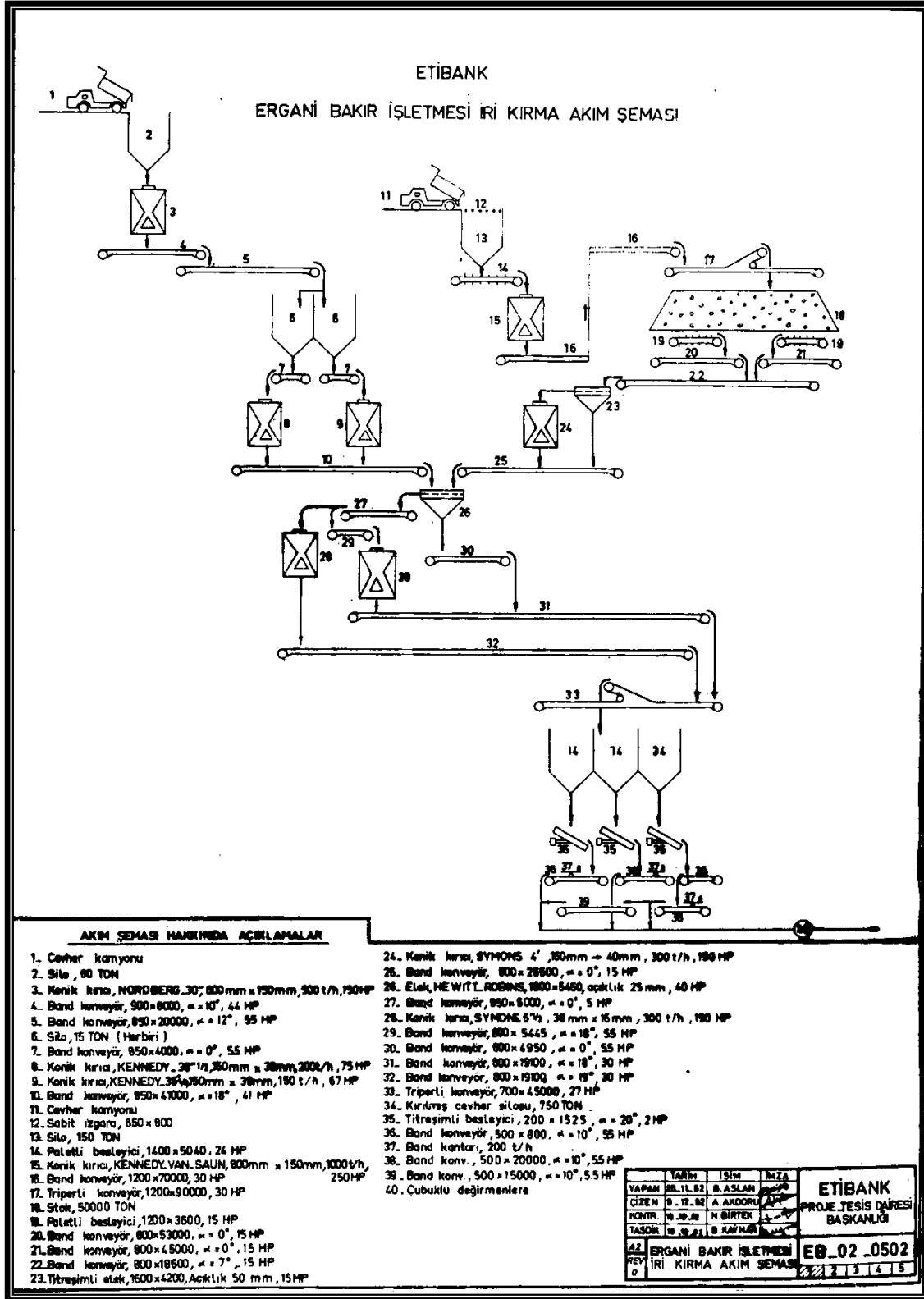
Resim 32 – İstasyondan işletmeye giden demiryolu ve yapılan asansörün uzaktan görünümü
(*Bayındırlık İşleri Dergisi*'nden alınmıştır.)

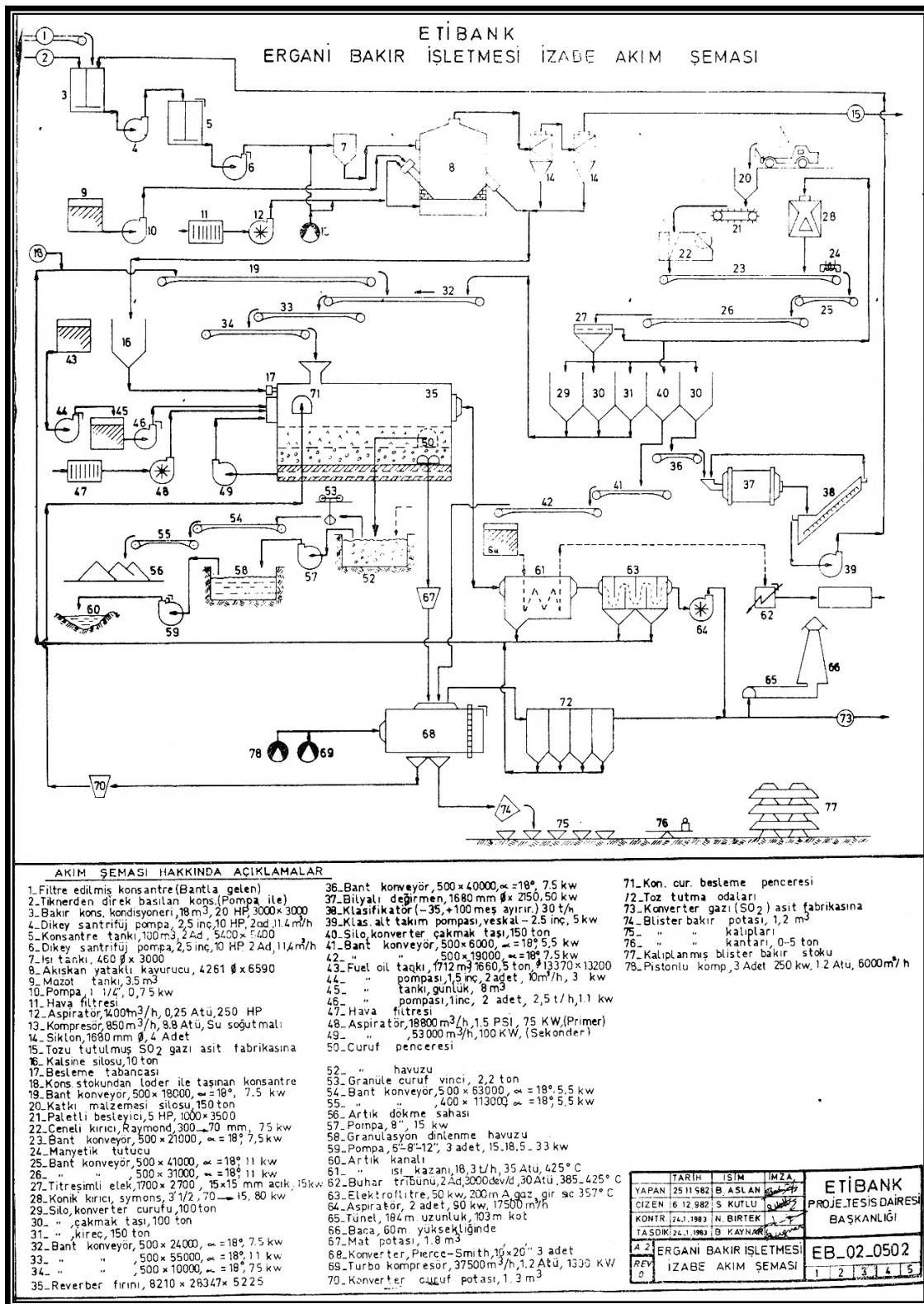
Resim 33 – Blister bakır fırından akarken
(www.madenliyiz.biz sitesinden alınmıştır)

Resim 34 – İşletme alanındaki çalışmalardan bazı görüntüler
(Bakır 1949 adlı eserden alınmıştır.)

Şema 2 – EBI İri Kırma Akım Şeması
(Etibank Bülteni dergisinden alınmıştır.)

ÖZGEÇMİŞ

1984 yılında Elazığ'ın Maden ilçesinde doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Elazığ'da tamamladım. 2002 yılında Fırat Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Lisans eğitimine başladım ve 2006 yılında pekiyi derece ile bölüm birincisi olarak mezun oldum. 2007 yılı Eylül ayında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türkiye Cumhuriyeti ABD'da yüksek lisansa başladım. İlköğretim okullarında öğretmen olarak görev aldım ve halen aynı görevi sürdürmekteyim.